

szatáj

. MÁRC. • 40. ÉVF.

3

itő

András

jegyzetei

és nyilatkozata; Szécsi

Margit versei; írások Németh

Lászlóról; Fried István

tanulmánya

1988 MAR 0 41

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: Kispál Antal
86-253 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató

Szerkesztőség: Szeged, Tanácsköztársaság útja 10. — Táviratcím: Tiszatáj, Szeged, Sajtóház, Telefon: 12-670. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR), Budapest, V., József nádor tér 1. — 1900-közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Egyes szám ára: 16 Ft. Előfizetési díj negyedévre: 48, fél évre 96, egy évre 192 forint.
ISSN 0133 1167

A szerkesztőség tagjai: Csatári Dániel, Mocsár Gábor, Olasz Sándor, Tóth Béla

Tartalom

XL. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM

1986. MÁRCIUS

SZÉCSI MARGIT versei: Megszállni az arany hajót, Lélekké rokkant katona, Porból porba, A mákhavú út	3
CSIKI LÁSZLÓ: Az apokrif komornyik (verse)	5
SÜTŐ ANDRÁS jegyzetei: Vércseppes ösvényen, Főhajtás	8
ONAGY ZOLTÁN: Kísérlet nosztalgiavonattal, fotográfiákkal, szerelemmel (elbeszélés)	10
RÓZSA ENDRE: Németh Péter Mikola versei elé	18
NÉMETH PÉTER MIKOLA versei: (helyzetjelentés), XX. századi álommaradék, Parancsolat ...	18
VÉSZITS ANDREA: Tátorján (elbeszélés)	21

HAZAI TÜKÖR

TÓTH BÉLA: Tiszajárás (72.)	32
-----------------------------------	----

NÉZŐ

FRIED ISTVÁN: Szavak századok viharában (Megjegyzések a szerbhorvát—magyar nyelvi kapcsolatokhoz)	37
FÜZI LÁSZLÓ: Krleža és Németh László jegyében (Lőkös István: Magyar és délszláv irodalmi tanulmányok)	43

TANULMÁNY

SÁNDOR IVÁN: Tengerszem a század térképén ...	46
KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: A példává emelt szerep regényei (A regényíró Németh László az Iszony fordulata után)	51

KRITIKA

GREZSA FERENC: JAK-füzet Németh Lászlóról ...	65
TORDAI ZÁDOR: Könyv a transzilvanizmus törté- netéről (Pomogáts Béla: A transzilvanizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája)	69
VÍGH KÁROLY: Kővágó László: A magyar kom- munisták és a nemzetiségi kérdés	72
GERGELY ANDRÁS: Újváry Zsuzsanna: „Nagy két császár birodalmi között”	78

MŰVÉSZET

Magyar Játékszín

Vidám siratók (Sütő Andrással beszélget Ablonczy László)	81
---	----

Színház

A. L.: Hófúvásos időben (Az Advent a Hargitán a Nemzeti Színházban)	91
--	----

ILLUSZTRÁCIÓ

Tardi Sándor grafikái 20., 36., 64., 80., 91. és 95. oldalon

SZÉCSI MARGIT

Megszállni az arany hajót

*Megszállni az arany hajót
Rálépni, leszúrni a csókkal
S elhagyni süllyedő havát
a halálfejes lobogóval*

Lélekké rokkant katona

Kit nem szerelnék le soha

*Lélekké rokkant katona
Égi sörény, emberi vad*

Kit őszbeborít a sisak

*(Ősz van uram, vadász-idény
Vörhenyes frakkban hál a fény)*

*Játszik veled a hadparancs
Jusson a szent papírbakancs*

*Naponta kitüntet a dér
El kell esned valakiért*

*Kenyere leszel és bora
Feltámadásod: golyó*

*Meghalsz a Nagy Plakát alatt
MEGÖLNEK ÉS FELKEL A NAP*

Porból porba

Ne higgy derék a törpének
Ne higgy szívem a szürkének
Vesd meg aki sorsodba áll!
A szürkével szóba ne állj

Mind a Paplan alá való
Mennyi szőre, mind eladó
Akár kese, akár fakó:
színeidben mindenható

Szivárványos az ég alja
Nem jól van a fejed alja
Be szent csőszöd minden facér
ki magában krajcárt se ér!

Ne higgy derék a törpének
Ne higgy szívem a szürkének
Vesd meg aki sorsodba áll!
A szürkével szóba ne állj

Hogy forog a szent Spirálban:
a tömegsír himporában!
Hogy kifoszt a fene nászáért!
Megnyer hatért, árul százért.

Mesebeli Ától-Bától —
űsd el arany almafádtól
s rádvicsorit mint a halál —
Vesztett gyöngysor manipulál!

Ne higgy derék a törpének
Ne higgy szívem a szürkének
Vesd meg aki sorsodba áll!
A szürkével szóba ne állj

Egy korona, két korona
Belőled él minden rima
rongyapostol, Richárd király —
Korbácsot rá! ez a szabály!

Oszd ki neki a szent hegyen!
Ha kurva kell: sarki legyen!
paradicsommadár-tarka —
Szikrázzon a romlás rajta!

Írd az égi nagy freskóra
ki rányergel koporsódra!
Nem jól van a fejed alja —
Szivárványos az ég alja!

Porból porba míg sorolnak:
hátadon csak szárnyad hordjad
Csírhével is úgy hajts haza
mint a Semmi napszámosa

Ne higgy derék a törpének
Ne higgy szívem a szürkének
Vesd meg aki sorsodba áll!
A szürkével szóba ne állj.

A mákhavu út

A mákhavu út
Ehej, a mákhavu út
Pattognak a rejtjeles
szikrák
Délben és Délről kanyarodik rád
ehej, a mákhavu út
Fehér szitálás a sodra
rávall a fekete
kamionokra

behavazza soraidat
Ragyog a, robog a fekete klakk
siklatja páncélos lelkét
Ez itt a fehér, a fehér öröklét
Álompora sorsodra fut

Fehér szíveden vezet keresztül
éhej, a mákhavú út.

CSIKI LÁSZLÓ

Az apokrif komornyik

Lászlóffy Aladárnak,
tőle tanulva, neki köszönve.

Ember lehet. Hiszen él még a forma.
Ő meg akár egy nagy terem.
Zúg benne a csönd is, barnán, süketen.
Hársak is állnak, túl az ablakon.
Lehetnek tölgyek vagy akácok.
Természeti csodák, kiégett mezők:
tündöklés és sovány tehenek.
A fák még szabadon.

Déli falán veszélyes könyvek, odabenn,
szemközt csupán a védő fegyverek,
fejedelmiek. S bár egy fejedelem.
Ott vannak mind, akik nincsenek.
Személyében személyesen.

A sarkokban talán lom, kacat,
zacskók, násfák és dobozok,
lehet ezernyi más vacak,
elvétve még elszálló pihék:
csöndes asszonyok, néma madarak
szűz tollai: jelezni még,
hogy lélegzik ő, s bár a levegő mozog,
legalább az a képzelt égi lég,
az talán szabad.

Kiáltványok gyűrt piszkozatai a padlón,
rajtuk a csizmatalp-pecsét —
helyi engedély képzelt képeken,
valami való. A mennyezeten felfüstölt mesék.
Övé s megélhetetlen ez a lételem.
Talán valami történelem.

Kik raboskodtak ilyen múzeumokban?
Holt költőknek való és szokás.
A csöndben torkig.
Azok talán még mindig láthatók.
El- s előttük.
Koronként nevüket bekiáltja kerge őr,
avagy apokrif komornyik.
Felpezseg az össznépi ünnep.

Tehát piciny mozgás támad odakint ilyenkor:
egy-egy délutáni kis Mohács.
Pillanatokra a Don-kanyar. Hó is hullhat.
Ismét a kilenc, kampós aradi hárs.
A tölgy, avagy akác. Újra Szárazajta.
Előlről megint. Nevezzük Kolozsvárnak.
Mindegy, ki milyen s ki nevében ordít —
elkészül majd hozzá a magyarázat.
Kancsal keresztrím — mintha rokoni
ebédre csöngetne valaki: megalázhathat.
Tálcával jön az apokrif komornyik.
Tőlünk tanult fejekeket hordani.

Erjedten felpezseg a pince is akkor.
Halk, szinte meghitt lánccsörgetés.
Növényi neszek, jaj, nem egyebek.
Hosszan mállik, susogó hanggal
a vértanú-vér a falakról,
valamint a száradt agyvelő.
Le a téli krumplira, le vermelt anyaföldig.
A pince mélyén a világ földereeng.
Leveti szárnyát a szénhordó angyal.
Gratulál. Vagy talán ő is ordít.
Semmi sem megnevezhető.

Golyóütötte, kész lyukakba
új képeknek kampót, szögágyat
gipszel az apokrif komornyik.
Sebaj! El még a gazda.
Vigyáz. Vagyona ő maga. Vigyázhat.
Megvan még magának.
Krumplija fél télre elég.
Könnye is kitarat tavaszig.
A százezredik új lapra fordít.

Valami nagyterem valahol.
Királydráma lopott helyszíne.
Végekre száműzött tragédia,
hol kezdetben vala az ige.
És vége nincsen, többé már soha.

Bent a nagyteremben, lent a pincemélyben,
néhol a hársak tövéén is odakint
látszik már a bíbor s az okádék nyoma.
Sőt, fent a vásznakon. Kiszivárog.
Újra, jobbra int.
Fel-fellobog és eltakar.
Zászlólepedőn készül a szapora csoda,
és alig-alig egy-egy új magyar.

Zárja a gazda ablakait hát.
Tudja ő. Három történelmet látott,
százannyi halált. Kurucot, labancot gyűjtöget.
Búcsúztat vándor kolduló barátot.
Nem siet, bár ideje kevés. Elszivárog.
Nem néki, csak belőle folyik. Nem vele.
Nem hoz mást, nem visz, csupán kitalált, mesés,
csak szóra bírt, csak holi üsöket.
Így folyik a végtelen mese.

Ő tudja rég: az egész rászakad.
Nézi tehát a hársakat.

Ezen egy Damjanich, azon egy bőrkabátos.
Ki lóg, ki néz, s mind vadonatúj.
Ki hallgat, ki hallgatózik épp,
ki anyaföldben, ki fenn a lármafán.
Ősünk lesz itt később mindahány.

„Újdivatú nyakravaló készül most . . .”
Neki. Mintha . . . Meglehet. Talán.
Átnyergelhetne a szomszéd fára
a rosszul felakasztott élő. Igazán.
Kínja a kára.

A délután ilyen. Nyugodalmas.
Talán csak éji látomás.
És mindvégig ez az ősz!
A nagyterem nagy, a krumpli kicsírázik.
Este lesz valóban. Minden egyszerű, sötét.
Egyvalaki világít odabent, magának.
Ő ég, egészen, kit felgyújtani kéne.

Vércseppes ösvényen

FERENCZY CSONGOR ESTJE ELÉ*

Thészeuszi mindahányunk sorsa: valamiként le kell számolnunk a történelmi igazságtalanságok Minótauroszaival. Emberevő szörnyektől hangos volt mindig a tájék; megszámlálhatatlanok az áldozataink. A magyarságnak mindéig való tömeges irtása Muhival és Moháccsal kezdődőleg már-már az amerikai kontinens őslakosságának lemészárlásával vetekszik. Végső következményeiben ugyanis nemzetirtásnak kell tekintenünk a századonként megismétlődő szétszórátást, az elűzetést is évezredes szálláshelyekről, amelyeknek maradék templomkövei Európa hajnali óráihoz kapcsolnak bennünket.

Hogy ki miként vélekedik erről, az nem csupán történelmi önismeret, vagy írói hajlam dolga. Hanem a sorsé is, amely Rácegresen, Iszkázon, Farkaslakán, avagy Hadikfalván egy-egy bölcsőt a terveihez kiválaszt magának. Tamás Menyhért esetében úgy tűnik föl, hogy az Elrendelésnek kegyetlen játékhoz is kedve támadt; a nagy egész mintájára egy kicsinyített modellt szerkesztett neki: a mádéfalvi veszedelmet, a siculicidiumot, Siskowicz osztrák tábornok székely falvakat omlasztó ágyúit s ilyenformán őseinek szétszórátását először Moldvába, majd Bukovinába, onnan a Bácskába — eső elől tóba —, s legvégül Dél-Dunántúlra, a viszonylagos megnyugvás reménységébe.

S mert e történelmi hányattatásban szülei és nagyszülei révén személyes része volt Tamás Menyhértnek: írói, költői törekvéseiben ugyan merre nyúláncozott volna, ha nem az igazságtalanság Minótaurosa felé? Megmenekültként szembenézni, leszámolni vele, elindulni három ízben is — regénytrilógiával — a labirintusba, ahol útjelzője, Ariadne fonala helyett a fájdalom volt, övéinek vércseppes ösvénye. Vajon hogyan is néznénk rá, ha nem ezt az utat választja? Vajon nem tekintenők-e székely Bolond Istóknak, ha sorsának ilyen megbízatása mellett góbés tréfába öltözteti a szavait, vagy divatosabb lehetőségek után kapdosva térben, időben meghatározhatatlan tudatfolyamok ábrázolására vállalkozik? S emellett azt kellene mondanunk, hogy a mindenkori siculicidiumok iszonyatában elvesztette az emlékezetét, vagy pedig annyira félti az egészségét, hogy — sokakhoz hasonlóan — személyes gyógyírként a felejtést vállalja inkább, mindazoknak örömeire, akik egyetlen hivatásuknak tekintik, hogy elfelejtsük a történelmünket.

Szerencsénkre: Tamás Menyhért íróként, költőként nem a felejtés embere. Nostalgia kínozná tán a fájdalom labirintusában vándorolva? A szenvedés kéje kapta volna el krónikás hajlamát? Én úgy gondolom inkább, hogy a kimondás kényszere mellett, a tisztázás szándéka közben minden igazi művész örök vágya munkál benne: egyenrangú testvérként odaültetni népét az európai népek családjába, a közös szenvedés jogán. Olyan időben, mikor akad még történész, aki Mohácsot a Duna-völgye pozitív eseményeként képes értékelni: erre a tisztázó és hiteles — hisz családtörténetileg ellenőrizhető — vallomásra is nagy szükség van.

Népek között igaz találkozás csak ott lehetséges, ahol a más-más ajkúak fölismerik egymást a közös szenvedésben is.

* Tamás Menyhért verseiből készült pódiummúsor bevezetője.

Főhajtás*

Kedves Barátaim!

Mikor itt Marosvásárhelyt fölcsengett a telefon, hogy Kötő József barátom dróton küldött meghívását közvetítse a színpadon tizedik esztendejébe lépett Lócsiszar jubileumi előadására, hirtelenében az a különös érzésem támadt, hogy valaki benéz az ablakon. Oda is kaptam a fejem; hát csak ezt a mordályos tavaszi eget láttam s a késlekedő rügyei felé merengő orgonabokrot.

Kötő József hírére nem nézett be senki az ablakon. De ha már megrez-zentem egy futó árnyékon, azzal kellett áltatnom magam, hogy a kegyes idő bólintását észlelhettem.

Szikrányi okom is van erre.

Kolozsvárott, az Állami Magyar Színházban tíz éve él egy Harag-rendezte előadás. Még nem pusztába kiáltott szó, még nem falra hányt borsó. Megany-nyi másfajta vállalkozás tülekedésében még nem gurult szerte.

Mert életben tartja valami.

Valaki?

A Nagyérdemű, ahogyan mondani szokás. Magányos drámakisérleteinek nyilvános és legfőbb Ítésze: a kollektivitás, amelynek művet őrző, vagy elvető szerepéről oly ellentmondásos az esztéták vélekedése. Amelybe nem óhajtanék beleszólni mostan.

Célom ennél békességesebb. A kincses város közönsége előtt szeretnék — mint függöny előtt illik — fejet hajtani ez alkalommal. Köszönetképpen a kölcsönidőért, amelynek rivaldás fényében szerző és közönsége — évtizednyi estére, lám! — találkozhatott. Nagy idő ez olyan korban, midőn érték és mér-ték a folytonos útkeresés lázában oly gyakran változik. Tetemes idő s még na-gyobb biztatás drámairóink számára: van kinek, van kiért, van kivel együtt tűnődni emberi sorsunk tragikus fordulatain, egy Kolhaas Mihály gyalogos reménységének útján is.

Egy igazsághajszolásban önmagát elveszejtő lélek virágvasárnapjának pre-mierhangulatában küldöm hát köszönetemet az Állami Magyar Színház mű-vészeinek és műszaki csoportjának is.

Mindazoknak, akik munkámat felkarolták, mert közös mondandót csiholt ki belőlük az idő. Így legyen — ha lehet — az elkövetkezendőkben is.

* A Kolozsvári Állami Magyar Színház együttese 1985. április 3-án ünnepelte tizedik évfordulóját annak, hogy Harag György rendezésében színre vitte az Egy lócsiszar virágvasárnapját. A jubileumi alkalomból Sütő András az alábbi levélben köszöntötte a társulatot és a közönséget.

Kísérlet nosztalgiavonattal, fotográfiákkal, szerelemmel

I.

Fotós barátnőm zseniális cinege, mint mondom. Kékcinege. Ideszáll, oda-szál, röppen, kis szelet kavar, mint a lehulló levél. Érkezik, nevet, csettent a gépével, nevet, orrom hegyére alig érintő puszt ad, csettent, nevet, már ott sincs, illata marad, nevetése, szeme, világoskék, feketével szegett sapka alatt a libbenő, borzas, szürkésszőke haj: ez marad távozta után. Ez és a jókedv, az öröm, hogy már megint itt járt, járatta szemét, csettentett, eltűnt mint a szellem.

Nem ismertem szellemét, aki ennyi örömet hagyott volna maga után, mint Kedvesem, a zseniális fotós cinege, így, mint mondom.

Ha valaki ismeretségét kereste, és úgy gondolta, rajtam keresztül rálőhet a tervezett arcra, odalibbent, és mondta a szokásosnál kedvesebbre állított szemmel: *papppám*. Nem így, magában, a sok *p* igaz, de közben néhány *h*, hogy lágyítsa, néhány *i*, hogy cinegésítse, és még ki tudja, mi mindent rejt el a betűk közt; és azt ki tudhatja, mitől lesz szívének kedves egy idétlen megszólítás.

Ő csak betoppant, ha szerelemre támadt kedve, elemes vibrátor lehettem számára, amit a vámosok kaján vigyorral elkoboznak; s bár ez így csúf, mégsem éreztem soha egyetlen pillanatig sem, megalázó volna férfiúi mivoltomban, hogy használnak, mert nem parancsnok vagyok, nem kukorékolok az aktus előtt, mint dombján a kakas, nem borzolom tollam a szederfa száraz ágán, mint a seregély, és nem utánzom az összes környéken élő madár hangját, csak hogy nászomhoz jussak.

Betoppant, nevetett, mondta: *papppám*. Szemét szikráztatta a jókedv, háját akkor is fújta a szél, ha hetek óta levél nem rezzen. Ha este érkezett az ágak fölött váratlanul, bevacolódtunk, ő ügyeskedett, én ügyeskedtem, hol így, hol meg úgy, aztán látom, villan a vaku.

No cinegém, azt már ne! Hát csak nem árulsz engemet a kiéhezetteknek!; Nevettünk. De hát mégis; feleségeim voltak, gyerekeim vannak, ráadásul most született egy lányom is, mit szól, ha egyszer apukája így bukkanik elő az iskolai pad alól!

Máskor hajnalban bújt ki, míg kábultan aludtam, villant a vaku. Rossz napon eléb dugott néhány hajnali képet az elmúlt esztendőkből; no mondta, no! csak nézd meg a tempót, így öregzszel.

Nevetett; Ügy vigyázz!, mondta, úgy vigyázz!, nem tart soká! libbent, már ott sem volt, én meg nézegethettem magamat pucéran két éve, egy éve, fél éve, s a látvány, a *tempó* nem tűnt szívderítőnek.

Fotós barátnőm zseniális cinege, mint mondom.

Néhány héten át alig került ki kezemből a sakkbábuk feje, ez a jobb kéz két ujja közül, balom poharé. Szerelmet temettem, könyvet temettem, barát-

ságot temettem, mit számít ma már. Kedvesem útja a kerthelyiség mellett vezetett valahová és miután kiszúrt, belibbent a tiport murvára, a csikkekre, a zöld, horpadt asztalok, lécevesztett székek közé, körbefutotta az alkohol és hűgyszagú tájat, ahol érdemesnek találta, lőtt csodamasinájával, rajta hat-százhatvan olyan csavar, gomb ragyogott, melyek rendeltetését akkor sem jegyzem meg, ha netán megkérdem tőle. Máskor csak beintett:

— Szia, szia, papa! Látlak!

Egy hét múlva ugyanott a vállamra ereszkedett, és azt mondta:

— Pappám, hát nem lesz kicsit sok? Ráadásul ugyanezekkel a pofákkal. Hármát fogtam, a többi nulla, tipikus alkoholista fazonok. Hogy bírod hettek óta! Hogyan, kedves?

Nem válaszoltam, nem is figyeltem az ellenfelek arcélét, végtére pénzért játszottam, nem babra.

— Mi baj? Nincs munkád? lekurváztak, ledilettánsóztak? Mi ez, te! — belecsippentett a fülembe. Ellibbent néhány lépést: — Nézz rám! — odafordultam, képembe lőtt.

— Egy hét múlva! Elrabollak, pappám!

Egy hét múlva egyszerűen benyúlt az ablakon, ott tartottam a kulcsot, amivel kinyitotta az ajtót, s már kiáltozott: Mit képzelsz, mit döglesz, mint egy öregember! Nappal van!

Nappal volt kétségtelenül, de besötétítettem, ne zavarjon a nem kívánt nappal.

Na, atyavilág! Te rendesen leengedtél...

Szikráztatta a szemét, én meg összehúzódtam felére, mert bár ő volt az én testméretem fele, ha kihúzta magát, mégis megrémültem, látván nappali fényben a helyiséget.

Mondom: nem is felem volt, talán még felem sem; néha, amikor hajnalban elszállt mellőlem, én meg aludtam tovább, de derengett, együtt feküdtünk le, félálomban, félhomályban végigtapogattam az ágy minden négyzetcentiméterét, hátha megbújt a párna alatt, a paplan ráncában.

Így volt felem fotós ágyasom, cinégem, én meg harmada neki, mert elmerültem volna szégyenemben akár a pokol mélységes fenekéig, vagy valami repedésbe a kastélyka falán: kukkoltam volna onnan kifelé. Tudtam, hogy jön „egy hét múlva”; tudhattam, *valamivel* érkezik, hogy hozza, amit ígért — mégis így fogadom, mélyen rossz formám alatt is.

Tudtam, jön: mégis *így* vártam.

Átizzadt trikó a gázon; szétdobált zoknik, mint a kókadt virágok kókadt nőnap után, pucér lemezek, és végig semmitérő újság, folyóirat, nyitott kedves könyv; hogy azért a frontot mégis tartsam.

Hagymás rántottát sütött, amíg sűrögtem-forogtam rendcsinálás ürügyén; de annyi hagymával, de annyi istentelen hagymával, olyan rettenetes tömegű vörshagymát vágott a pár szem tojás alá, azt hittem elpusztulok, amíg végre bekanalaztuk: mert persze nem párolta meg, ahogyan azt kell: üvegesre.

Nyersen tisztítja a benti rendetlenséget! mondta megfellebbezhetetlenül, én meg hadiállapotban soha nem szólok: boldoggá tesz, ha kedvre tehetek, s azt látják: faltam, mint az eszement; — ő, tudtam, fogadta igyekezetemet, mint mondom.

Megyünk E-be szögezte cinegemadaram, mialatt pörgött tenyeremben a mosatlan, habot vetett a meleg víz, csörrent a villa.

Az hiányzik nekem éppen. Erre vágytam. Miért épp oda?

Mert vasárnap van.

Ezt ugyan semmiképpen nem tarthattam elfogadható indoknak, azzal együtt, hogy felém még csak péntek. Max. szombat, de vasárnap nem lehet még sehogy. Elnézted a naptárt, mondtam könyörgve.

Három hónapja nem jártam a városban, most meg egy ekkora út a halálba vezet.

Ha egy csomóban ötven ember jött át nekem a hegyen, mint a kisegér bújtam be a helyiségbe, s a függönyrésein vártam elvonulásukat. Semmi ok a félelemre, nem vagyok én harminc kiló, de nem akartam, hogy bármit kérdezzen akárki is: a postásom, cinegém, csendes-bolond sakkpartnereim mások: ők vannak.

Neaáá, mondta és már ott lepkézett bal vállamon, ne beszélj butaságot...

Nem megyek olyan messzire, üljünk ki a napocskára, hát nem látod, még mindig a levegőben járok, margarétám, kismadaram?

És de igazán: nem tértem még magamhoz, ráadásul a két fej, félig nyers hagyma, a villámcsapásszerű mosogatás a békesség kedvéért, miközben napokig tart lelki felkészülésem a mosogatás első percéig, közben pedig három tömönlat laza összekapcsolására sem lett volna hajlandó agyam: — de cinege ágyasom csak a vállon, csak ott, ezen semmi hess madár! nem változtat.

Naaa, ne brummogj, te vén, rosszkedvű medve, csiripelte lepkézve a vállamon, vékonyka szelet kavarva.

Azért jöttem, hogy utazzunk, nem fér bele a nagy tök fejedbe?

Még ez is kedves volt, minek tagadni. Az elmúlt hetek hajnalai gyakran hozták a halált, s ha akkoriban hangzik el ilyen mondat, úgy ránt ki a halálból, a vén disznó kaszás port se lát nyomomban;

És most itt van-e!

Csakhogy már elmosogattam, és talpon állok, ha a levegőben is, már megyek a zuhanyozóba, már nyögök nagy örömben: lám ennyi csak a halál: süt a nap, a varjak tréfából verekszenek, semmi köz hatalmi harcokhoz —

cinegemadaramra pillantok, nehogy megint valami szégyenletem kövessék el: cinegemadár ágyasom, aki fotós is, nevetve néz engem át a vízfüggönyön, és láthatja leszakadoznak mellemről az elmúlt napok, kiolvadnak az agyból, számon, füleken más egy egyéb testhez tartozó üregeken át csendülnek oda-lent lábnál: Hallja, erre van a füle: Látja: mert Isten szemét meg arra adta, lásson vele; Sőt mit még! hozza a szivacsot, s ott a széles nagy napfényben, mely szándék szerint erre az órára készült, kint a szilvafa slag-fürdőszobája alatt megmosogat-locsolgat, de a szivacsot mintha véletlenül tenné elejti: úgy folytatja, de perc munkálkodás után ellép, szárnyával szemét betakarja és azt mondja nem kevés kuncogással, de már jókedvvel is hangjában:

Ne, te, no! Hát ezt a szégyentelenséget!

Én meg villámcsapásszerűen leöblítem a szappant, rohanok a törülközőért. És indulunk.

Nem kérdelem mit talált ki: minek is mostmár: minek tudni?

Úgy teszem fel *kilencvenesre* bal tornacipőm, majd ránk nem billen az egész nagy kék miskulancia, úgy nézek hátra, át a parkolón, úgy át a vasúton, úgy keresztül a vénséges girbegurba fákon, mintha gyönyöreim elmesélhetetlen tanyáját hagynám hátam mögött, útban újabb gyönyörök felé: balomról cinegém néha átlibben jobbomra, szelével, amit csinál, szelével, mit

kever: hűti hajam, mert az még nedves itt-ott. Akár tüsszenthetnék is, de nem tüsszentek.

Rácsörögtem öreg cimborámra, aki munka—nem munka közt éppen az én szintemen hajladozott a pokoltól a mennyekig, pedig mennyivel okosabb, tapasztaltabb nálam!

Tudsz dolgozni ebben a klímában? Hajlítgattam a szót.

Tudta mire vélni azon nyomban, régen megismertük egymás telefonos hangszínét:

Te bolond, hát a napra lehet nézni, rám nem!

Lapult odalent valami fals, lógott, mint a gondolatjelekkel összetakolt, hülyén sikerült, de nagyon kedves mondat: ő már a *hagyatékot* írta: — erre rafináltan és segítségképpen odanyomtam cinegém csőréhez a mikrofont:

Csipcsirip, szólt bele a maga természetes kedvességével.

Szeretlek titeket, mondta barátom olyan gyorsan, mint amilyen gyorsan lerakta a kagylót, hogy madaram megint rámnézzen, és én megint érezzem, mekkora baromságot követtem el a magam büszkeségére, és mert azt hittem, ha megmutatjuk, három hosszú percen át, a kilencvenestől a telefonfülkéig: párunk van, azon, akinek nincs párja, segíthetünk.

Jól van, tedd ide a fejed! mondta a madár nyugodtan, és nyugodtan, minden erőszak nélkül átkarolta a nyakamat, kicsit a tarkó fölött, hogy visszafogjon zuhantamban, megtartsa illata, s pihe hajszálai orromban.

II.

Kedvesem, barátnőm, cinege ágyasom, zseniális nőnemű: mindig tudtam. Már azzal is bebizonyította zsenialitását, hogy két napnál többet soha nem töltöttünk el egy kerítésen belül, egy ágyban, egy gázrezsó körül, de ez még sömni!

Hogy mit talált ki!

Beértünk a Nyugatiba, ahol hangyamód nyüzsgött a nép, meg nem állt volna egy pillanatra sem. Érezte karomon, megtorpantam szemhunyasra: megmarkolta a hüvelykujjam:

Igyunk valamit, mondta. Nem azt, *igylál* valamit, mert ő szinte soha nem iszik, ha netán mégis, az az ágy előtti három percen belül történik.

Egy vékonykát legörgetek, hogy még ne kívánjam a következőt, de már jobban viseljem a népet.

Mondta: a díszvonatra szállunk, amit nosztalgiavonatnak nevez a vasút-főnökség.

Mondtam: nem igazán ez a vonat született nosztalgiavonatomnak, de nem baj, már nincs visszakozz, rajta! Előre!

Vékonykámát bölcs beosztással elfogyasztván, elmondta a haditervet: végigmegyünk a vonaton, arcokra vadászva. Azt mondjuk, ez a vonat ezred-szer teszi meg az utat a Nyugati és E. között, és a vasút albumot készít az ezredik járat utasaiból, hogy belőle díszkiadványt készítsen, erre a nép meglátod tolong, mint a veszedelem, el nem tudunk ugrani, annyi arc lesz, amennyire csak szükséged van.

Mondtam cinegémnek, aki fotós: szerintem ez nagy marhaság, mert az utasok véleménye szerint ne emeljék tovább a jegyárakat, dzarnak ők az albumodra.

Nem ismered az embereket, pappám, mosolygott erre rám, mint a hülye gyereke: hiába tartod írónak magad. Ők mindenkinél hiúbbak, mint akit ismerhetsz. Képzeld el, egy sikerült kép aranyalbumban annak, akinek még a Dolgozók Lapja se jutott országrészül — osztályrészül, kuncogi.

Benne vagyok. Megvédelek majd, mielőtt a fejedhez verik csodamasinád.

A csodamasina — bárhol is fordultunk meg — nagyobb feltűnést keltett, mintha kakastaréjt növesztettem volna kopaszodó fejemen, nagyobb, mintha cinegém mezítelenül röpdösne a Nyugati ózondús légterében.

A következő járattal indulunk vissza! — mondta egy stratégia magabiztosságával.

Hazamegyünk. Hozzám. (Ilyen még nem fordult elő: nem bántam.) Leülsz, megnézed, hogyan hívom elő a filmeket.

Kiválasztunk nyolc-tíz képet, te fölballagsz a kastélyba, megírod az alakat; Jaj! mondom, cinegém! Hogy kezdhethék bármit ennyi ismeretlen figurával?

Megnézed őket élőben is, pappám! Azért vagy itt.

Jól van, mondtam; majd megúszom valahogyan, gondoltam.

Zseniális cinegém úgy varázsolt a félig üres szerelvényen, néztem csak, bámultam: Winettou a színesfilmet. Csipcsirip, lebbent-lebbent, ide szállt, oda szállt, keresve a megfelelő járomcsontot, orrállást, mosolygva, játszva, tréfálkozva: Hát, mondta egy öreg esztergályosnak, aki éjszaka talán túlórázott, mert nem vastag életkedv látszott arcán telivér felesége mellett a hétvégibe kivonatozni: Hát, mondta neki: Ha ilyen szomorúan néz, nem is lövök magára bácsikám; mondta így, fotósnyelven, az öreg meg értette — és valahonnan a *Tizedes meg a többiek* korából, amikor még szállt a fényes szél; szárnyalt a humor, fog ragyogott a mosolyban azt mondta: (elképedtem, de ám leültem hirtelen rémületben!) *Ide lőjön, kedveském!*

És szétvette mellén a középső inggombot, kicsi ősz, göndör szőrök pama-csa látszott ott; és akasszon fel az első poroszló a legelső faágra, ha nem sírni támadt kedvem, ha nem — de nem mondom, *melyik* morgós, ezerszer félrevezetett öregemberemet láttam ott egy szellővékony mosolyintással arca rárcái között, melyet azonnal szemérmesen visszavett, csak a csettenésig hagyta fönt, és akasszon fel a második poroszló is a második legelső faágra, ha nem az jutott eszembe: Uramatyám!

Zseniális cinegém is érezte, magával is húzott, repültem is utána, de már nem mertem figyelni arra, amit végez; s csak hat nap után, amikor befejeztem a cinege-diktátor által rám kirótt Beszámolókat, akkor vettem észre: *kihagyta* a sorozatból az öreg fotográfiáját.

III.

Felmentünk hozzá, de fel ám! Én csoszogtam, mert szeretek, mert biztonságot ad a csoszogás a combizmoknak, azt hiheti az a láb: mindig földet érint, pedig egyedül a cipőgyárak profitját növeli: reklama: csoszogjon! csoszogjon! a csoszogás = lelki- és létbiztonság!

Cinegém nem bánta, ha húzom a lábam, mert ő ismert, tudta, megérkezés előtt még sehol a rögeszmés kívánság: magabiztosnak lásson aki néz;

cinégém rámnevetett, azt tettem én is, adott az orrom hegyére, azt tettem én is, belépett egy szép, kétszárnyú ajtón, de lehet, három szárnya volt annak az ajtónak, léptem én is a sarkában, mint a katona; de tán kiskutya inkább.

A szag nem kellemetlen, de más, mint amire számítottam, világos viszont sötétebb, mint azt cinégém lakóhelyéül elképzeltem volna, ha gondolok rá. A labirintus végén tizenkét soros könyvtárszoba ölen ősz úr üldögélt. Érkeztünkre szemüvegét feltolta a homlokára, asztali lámpáját, mely alatt könyökölt, sose látott kapcsolóval magasabb fokozatra állította; s az öreg most olyan volt, mint egy napot sose látott fehér lektor, mint egy nyolcvanesztendő kócsag; vagy mint egy ki tudja mi, ott a fényben.

Nocsak, gondoltam, de semmi ebben, semmi kocsmái nagyképűség, vas-taghang; azannyt, mondtam, de szomorúságomra a labirintusnak erre a végére érkezvén éreztem: lépvessző cinégémnek az baromság, hogy felmász-tam. Hát nem volt nekem így jó, nagyon jó, ahogy eddig?

Szia apa, mondta kedvesem egészen emberi hangon.

Megjöttetek?, kérdezte ő meg; Szevasztok; mondta ő is egészen emberi hangon, semmi aranycsengés, zöldséges ráció; de hogy hőkkenetem még teljesebb lehessen, zavarom még idiotább, azt mondta kézfogás előtt:

Örülök, hogy feltaláltál végre. Jól vagy?

Kemény, száraz tenyere volt az öregnek, hosszú ujjakkal, éppen olyan kéz, ami jót tesz az embernek, ha megszoríthatja, és azonnal az jut eszébe, mikor mosott kezet legutóbb. Hát nekem jót tett; nagyapámé se lehetett külön ennél.

Nem szóltam, pedig már egy órája dolgozott cinégém a laborban, nyúlt ide, nyúlt oda, nyúlt amoda is, árnyékolt, csobogott, ide öntött ezt, oda öntött azt, magyarázott közben, nevetett, odahajolt hozzám, megérintett; ez erre való, az arra, amaz meg amarra; de rég másfelé jártam; Mi az, hogy *feltaláltam végre!* honnan ismer, és egyáltalán miféle összeesküvés folyik ellenem, és egyáltalán csapda ez, vagy mi a nagy bölcs öregisten?!

De nem kérdeztem, hallgattam erről, mint csuka, s ha néha kérdeztem is rövidet, okosan, mintha hallanám cinégém előadását a fototechnikáról. Hallgattam, most azért vagyok Bogh Iván, hogy hallgassak, éppen úgy, mint máskor az ellenkezőjéért. Jó tudni: mikor melyiket.

Legszívesebben elmentem volna, de mert nem tehettem, és mert már megszokta a szemem a sötétet, a falakat néztem, ahol a rólam készült pucér, ágybéli képeket már régen felfedeztem, most vadásztam a többiekére; ke-restem persze az automatikával készült pornót, ilyenek is készültek a kastélykában, de nem találtam egyet sem, de és hát hiába mégis minden:

Csak kiböktem: Hol a többi fiúka képe, cinégém? Csak rólam? Fénylett, hajladozott a falon vagy húsz pozitúrában különböző. De mind én voltam szomorúságomra, mert ha találok mást, elvágtathatok vérig sértve.

Fotós barátnőm, madaram a válla fölött rámnézett, elmosolyintotta magát, és azt mondta az apjával szemben használt huszonkét éves lány hangján:

Nem hittem volna, hogy te ilyen hülye vagy...

Ezzel lezárta. Technikaórárt is.

Egy óra is eltelt, amikor végre újra megszólalt, én nem, mert tudok várni, fogalmazza meg ő, ne kelljen törnöm a fejem rajta majd egyszer. Tudok várni, mert kell, hogy várni tudjak.

Azt mondta: Veled jó, mindig megnyugszom ott a fák alatt. Nem vett levegőt, nem zörgött, nem mozdult; Ha valami nem sikerült, és nagyon sok minden nem sikerült, odabújtam hozzád...

Erre felhördültem volna, ha nem vagyok megáldva természet által ilyen óriási önuralommal: Hát nem nekem jut három gyönyörű munkás nap, fentjártad után?

Mivelhogy nem hördültem, és mivelhogy nem szóltam, vártam fejezze be. Befejezte:

Ha kínlódom itt egy dzar képpel, csak rádnézek ott falon, és egyből más. Eszembe jut, ahogy te dolgozol.

Ez még szebb, rémülök meg, mit tud itten összefecsegni ez a buta kismadár, hát ha tudná, mi mérget megettem eddig!

Félórányi szieszta megint. Én mert itt is kerékvető kő, ott is kerékvető, alig férünk el közte, hogy pihenjek is, de egy hangot el ne veszítsek, jógáztam, a fülemmel. Láttam öcsémet jógázni a fülével, hát megpróbáltam. Éppen egy órába tellett, amíg rájöttem, az én fülem odanőtt fejemhez, lehetetlenség mozgatni, mint a számárét, nyúlét a legyek ellen.

Zseniális cinegemadár az én ágyasom, kedvesem, virágszálam: úgy kifordított tíz mondattal, kutyaőrít se lehet különbül; és egyelőre semmiféle befordítás; azt mondta:

Mégis mit képzelsz rólam? Csak úgy két ágy között beugrottam a tiédbe?

Nem tudom, mondtam ostobán. Velem előfordult, ezt gondoltam.

De volt olyan ágy, ahová kilométerről be lehet ugrani, aztán a másik, amelyikbe épp csak beférsz, ezt mondtam;

Igaz is, csak te jöttél mostanában, nem is vettem észre, hogy zártam ki őket, ezt gondoltam.

Minden nap feljártam, amikor olyan voltál, mint az állat, részeg sakkpartnereid között; láttalak, amikor nem tudtad kinyitni a kaput, ott aludtál a fűben mint a disznó. Csak ezt tudtam tenni, csak egy kísérletet a fotókkal, pappám.

No, most itt vagyok kifordítva, még vér csöpög a bundámon, gondoltam; ne tovább!

Meg azt is hittem, nem szeretlek, mondta, vagy *úgy* jó velem, de nincs szükséged rám. Féltettelek, azt hiszem.

Menekültem én, de úgy, dehogy úgy, ahogy nem láttak azok az utcák himet futni rémületében. Kertkapuk kifordultak zsanérjaikból, hogy tovább bámulhassanak utánam, amíg csak el nem tűnök a hajnali homályban, hónom alatt kinagyított fotókkal.

Menekültem én úgy, de ugyan, ha lábaim nem ilyen jók, amilyenek, hát leszakadnak alólam, úgy rohant volna a felsőtestem, ahol a szívem tartom általában, leszakadnak akkor, és csak mostanában értek volna utol nyűgösen, sértetten, kihülve.

Hát megint beleugranál? így szóltak a hangok.

Még hogy te, mint nyugtató, ez ám a csalás, te kurva árdrágító. Még hogy hogyan dolgozol, te, no, ez már a valami!

Merthogy taxi akkor nincs, amikor kellene, pirkadatkor otthon a kapu előtti fűben fűröszöttem lábat, mely így tempózott.

Az ágyneműsszekrény tetején pucéran és porosan várt rám gépfegyverem; ő ugyan nem öl, nem is szúr, de gyilkol, ha kedve tartja; átkarolta

valami sűrű vöröshagymaszag, mely orrbavert az első pillanatban, de egyéb-
iránt simított, meglátván cinegém tegnap délelőtt ittfelejtett világoskék, fekete
szegélyű sapkáját. Felakasztottam az íróasztal fölé: hogy majd én is, úgy,
mint gazdája: odapislantok bajom gyülekezvén.

Szétterítettem a képeket.

Kicsipenttettem közülük azt, amelyikben felismerni véltem egy keskeny
szájú, asszonyosan puha arcú katonatársamat, hogy vele kezdem a beszá-
molókat. (Olyan szája volt, mint amit a gyártáskor kifelejtének, aztán hogy
valami is csak legyen: pengével vágják utólag.)

Jól indult; nem indult rosszul. Még nincs egy éve, hogy népfrentbeszá-
molókat korrigáltam éhbérért, ha ugyan az szó rá: Ó ez nem panasz! Cso-
dálatos jóindulatú daganat a szegénység, aki pusztá szeretetből kisajtolja rej-
tett energiám, tartalékaim napfényre taszigálja, mint a Phenolptalein.

Aztán így tovább: kávé, gépfegyver, belecsavarodva egy jó svádájú, de
ritka hülye mondatba; káromkodás; gépfegyver; kávé; na és a pálinka hol?
Ehejnyehe! Csak így, pálinka nélkül, te legény!? Káromkodás: cinegém ké-
pes, és éppen akkor érkezik, amikor én a kisboltból; szitok a száj szarkán;
Hát maga ilyen gyáva? te legény?

Futás tovább: már kávé sem. Beszámoló a népfrentbeszámolók modorá-
ban. Ez aztán a valami! A katonatárs elmondja sikeres életét, növekvő gyer-
mekei apjuktól örökölt, remekbeszabott esztét, az asszony csudálatosságát, vég-
telen asszonyi hűségét: el, hogy most cseréltek Trabantot Skodára; lehet már
jövőre vásárol egy kis tanyát, és csak a szőlő meg a szőlő, az kell az ő nyu-
galmához.

Odapislantok cinegém sapkájára: no?

És hiányosságok? nézek a beszámolóra. Neh! lendítek egy pozitivistát,
minden három beszámolóból egy tartalmaz majd esetleg egy kicsi hiányos-
ságot, ilyenet eddig még úgysem csináltam, de hát mindent el kell kezdeni
valahol, meg hát ezért vagyok Bogh Iván, hogy várjak, ha egyszer várni
kell.

Cinegém alkonyatkor érkezik, konyább kicsikével mint más érkezésekor,
mint akinek nem jutott a kölesmagból, de vállamra száll, látja lábamnál a
halom papírt, fülembe csippent, persze hogy boldog vagyok, ha kicsit reszke-
tek is, régi hangján nevetve, csiripelve megkérdi:

Megcsináljuk azt az aranyalbumot a vasútnak?, Pappám, kedves? Szár-
nya megsimít.

Ahoj! Babám, meg-e?!

Csörgök még keveset a géppuskámmal, ő vacsorát készít.

Ebbe nem jut hagyma a tegnapi miatt: nevetünk, de mekkorát! (Én csak
magamban rötyögök, a hagyma micsuda galibát rendezett egész napi ültöm-
ben.)

Aztán egyik szemmel a mosogatóra figyel, másikkal bele-belekap a be-
számolóba, néha felvisit: ez kell nekem, hogy halálra géppuskázzam a héten
magam; visongjon egy-egy sikerült bekezdésen.

Aztán-aztán: ágyikó — én egyik szememmel gyönyörködöm benne: mek-
korát nőtt ez a lány! fele ágyat elfoglalja, alig férünk, másikkal az asztalra
sandítok: csodamasinája becélözva-e az asztalon? Nincs az! De nem beszélünk.

Németh Péter Mikola versei elé

A költészet emelkedett beszéd. Nem mindegy azonban, ki mit tart „emelkedettnek”: a halálon túl is messzesugárzó hangot? A képi izzást? A ritmus csodálatos és meg nem ismételhető egyediségét?

Lassan nyolc éve már, hogy ismerem Németh Péter Mikolát. Tanúja és részese voltam, ahogy egy-egy nehezebb darabjával elmélyedten birkózott. A megszólaló versekben végül is — sikeresen. Kell ahhoz némi önimádat és önalázat, önhittség és önbizalom is, hogy valaki ennyire maga legyen, ha megszólal. Némethnek „jégvirág-kakast kappanol a reggel”, vagy itt van emlékezetes négysorosa: „*Kalitkába zárt kalapács / mellett kövé keményedett / kenyéren a borosüveg árnya / reggelre női mellalakot ölt.*”

Ritmikájában van valami az ősmasszívumszerű zártságból, keménységből. Versei ritkán rendeződnek a szó klasszikus értelmében sorokká, mégis jól mondhatóak és arányosan tagoltak. A feloldhatatlan ellentmondások költője Németh Péter Mikola, s mégis: a megfoghatóan kibékítő ellentétekre épít. Sorai mélyéről metafizikus szomorúság árad. Gregorian-tónust hallunk ezekben a versekben: mintha ódon gerendák hullanának egyhangúan a semmibe.

Megváltásra készül, megváltásra fordul és megváltódni nem tud az Én, az egyetlen EGO. (Vácutt megjelent: „Főbe(n)járó üzenet” című kötetét ajánlom a kedves olvasó figyelmébe.)

RÓZSA ENDRE

NÉMETH PÉTER MIKOLA

(helyzetjelentés)

címzett: Bp., Hajós u. 1.

Kedves Mester!
harmadnap múltán
engedelmére jelentem
hogy lenn és fenn
hogy fent és lent
hogy Ők ott ketten

Németh és Pilinszky
Budapesten
az Útnak két oldalán
egymással szemben
egymásra szegezetten

egymást átvérző
játékos örületben

...

Ők ott ketten —
per omnia
saecula
saeculorum
— in aeternum
amen!

(Farkasrét, 1981. jún. 4.)

XX. századi álommaradék

Apám horkolása
felhorzsolja az eget.
Szemem alatt véralfútás.
Szél lesz holnap — mondta öreganyánk.
...

Szeretni indultam
azóta úton vagyok
álmomból kitakarnak a csillagok
képek riadnak bennem
ablakunkon
jégvirág-kakast kappanol a reggel
jász-pendelybe öltöztetne
szemmel
ver anyyám
édesanyám ad rám inget és gatyát
vállamra az se baj ha üres tarisznnyát
Éneket a számra
kalitkába zárva
verdes ösemlékkű idő
időmbe fulladnak a lelkek
akik szerettek
szemembe
homokot hord a szél —
félelemmé issza látomásaim.

Pecsétes verssel számon
legendák nyomában járok
hetedhét országon innen
távol
vágóhídjaink vérvörös zajától
vadvirág zokogású estén
vágyaimat
keréketört csöndön
tovagörgeti a fény
s ami marad:
— mint „Az Atyának . . .” emelt
tenyéren a kenyér
kiszikkadtan —
madárlátta magányából
felgyorsult szívveréssel
szétozgom köztetek

**Pogány hitemből tesztálok rátok
fekete szárnyakon fehér gondolatot:**

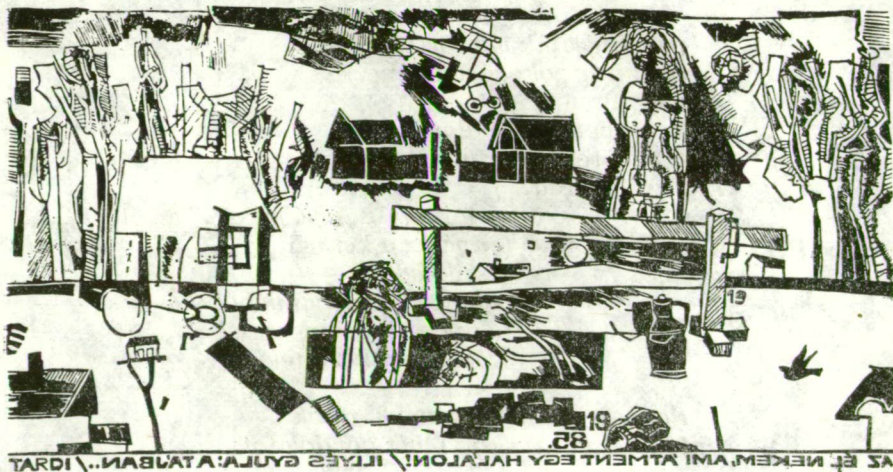
*szeretni indultam
azóta úton vagyok...*

Parancsolat

*Legyen meg a te akaratod
a kilakoltatott lélekben.*

*Legyen meg a te akaratod
a kilakoltatott fejekben is.
Azonképpen házkutatást tartass,
úgymond önkéntes revíziót,
hogy visszasejtesíthesd;
hogy visszasejtesedjen
mi benned mennyei — —*

*azonképpen itt a földön is,
életre tévedt egyszerűséged.*

TARDI SÁNDOR GRAFIKÁJA

Tátorján

Az ÉN a létezés kalickája.

ÉN — Koltai Helga

ÉN — Koltai Péter

*Eletfogytig egyes szám első személyre
ítélve*

Péteren nem látni meg, hogy árva. Olyan ragyogó, olyan homálykergető, olyan karctalan. Péter érinthetetlen. Vajon rajtam se látszódik meg az árvaság? Szeretnék belenézni egy tükörbe. — Ez már a városhatár — fordul hozzám diadalmasan Péter.

— Ez már a városhatár — mondom Helginek. A dolgokhoz szigorodik a szó. Ha megállnék, bármit megérinthesnek. A kiegészített laktanyát. A zsendülő vetést. A városhoz oldalazó szórvány tanyákat. De sietek. Ezért érintem meg a várost szavakkal. — Ez már a városhatár — mondom, s Helga megrebbe. Lehet, hogy nem érti pontosan, mit is mondok. Lehet, hogy utána kell a szavak értelmének kapaszkodnia. Vajon milyen nyelven gondolkodik Helga?!

Akár egy ökölcsapás, dübög a fülemben ez az egyszerű mondat. Mintha ütlegek zúdulnának a tudatomra. Egyre tompuló ütlegek. Jó napot kívánok, két vízumlapot kérek, ismétlem el magamban Péter szavait immáron vagy ezredszer. Hátha kicsorbulnak s épségben bántatlan hagyják a szívem.

Helgának most is hangtalanul mozog a szája. Mintha imádkozna. Mintha egyfolytában imádkozna azóta, hogy lilíomfoltos arcát hangtalanul mozgó szájával közepűt a tisztviselőre emelte, és sírva fakadt. Döbbenet, elkerekedő szemmel sirt. Na! ugrott hátrébb idegesen és hagyta oda a nyájasságát gyáván a férfi, mintha attól tartott volna, hogy Helga könnyei záporoként verődnek a legjobb öltönyére. Na! igazgatta meg gyűrött orrnyergén az ormótlan, tekőnőkeretes szemüveget, mintha a lejtős felületen elcsúszhatná a fény.

Hát ilyen a halál, gondoltam. Leszakadt a szívem. A férfi hallhatta a reccsenést, mert hökkenten hátraszökött és a szemüvegéhez kapott. És a semmibe hullott a jó napot. Még jó, hogy nem a szállodában történt ilyesmi velem! Az utolsó korty kávémba potyogott volna a könnyem. Apa, drága, bizvást hihette, hogy engem kell a telefonhoz kérni. De most már mégis csak azt gondolom, hogy Pétert kellett volna hívnia.

Helga soha jobbkor nem fakadhatott volna sírva. Nyilván előzékenységből tette. Mert Helga rendíthetetlenül tökéletes. Kifürkészhetetlen arccal, akár egy összecusokott legyező, átszelte az éttermet, visszaült az asztalhoz, s egy falatka pirítós nem sok, annyit se hagyott meg. Soha semmit se hagyott félbe. En meg legszívesebben beleszürcsögtem volna a diszkrét tányér- és kanálcserőmpölésbe: Árva vagyok! Árvaságra jutottam! Árva a csönd. Senki se értette volna meg.

Péter tétovázó hallgatása semmi jót nem ígért. Elseperhette volna akár az ijesztő sírása, akár a dühödt káromkodása a magunkhoz szoktatott, ele-

Vészits Andrea néhány rövid írása megjelent már napilapokban, ez itt első novellája, amely irodalmi folyóiratban lát napvilágot. A közlés a fiatal prózaíró tehetségének szól; irodalomtörténeti érdekességként említjük csupán, hogy Vészits Andrea Móra Ferenc dédunokája. (A szerk.)

gáns éttermet. A felhők eszejárásán sem lehet eligazodni, hát szó nélkül követtem. Hiszen a hadonászó haragon is megkoppannak az esőcseppek. Péter végigkergette a tülökszót egész Bécsen. Bécsen?! Én valamiképp megfelekeztem arról, hogy van magyar nagykövetség Bécsben.

Helga a világ végére is engedelmesen követett volna. Mint akit őrzőmül rendelték. Csakhogy én nem az ő csillagja vagyok. Engem nem az ő pillantása szegez az égre. Helga úgy pihent az iroda kellős közepén, ahová a lendületem lódította, akár egy tüzelemre kárhoztatott tárgy. Belőlem meg kibukott, hogy jó napot, kérek két vízumlapot!

Péter azt mondta, kér két vízumlapot. Hogy jó napot!!! Toporzékoltak a mondatok. Toporzékoltak a szívemen. Aprócska, copfos kislánnyá zsugorítottak, fordult az idő, s a tárgyak hirtelen fenyegetően megnöttek. Még a végén rám tapos valaki, gondoltam, és sírni kezdtem.

Sose töprengtem, tudok-e még magyarul. Fölös tudásokat számba ki vesz?! Szita életünkből a magyar szó kihullott. A szeméttel együtt a köles.

Nem korholtak, ha magyarul szoltam. Türelmesen meghallgattak és németül válaszoltak. Nem tiltották ki a régi szavakat a házból, csak szelíden a tudomra adták, hogy nemkívánatos társaság nekem. Hát illedelmesen unatkoztam kiszemelt kérőim körében, oly mind egyformán jólneveltek voltak az idegen szavak. De Péter fel se vette! Akár egy két számmal nagyobb bakancsból, úgy lépett ki a tegnapi pajtás szavakból.

Othton sose mondtam el, miért nem szólaltam meg többé magyarul. Igaz, nem is kérdezték. Csak óvatosan, csendben örültek. Sose merték volna kilopni a számból a szavakat. Arra vártak, hogy kiköpjem őket.

Péter egy nap hazajött az iskolából, szótlan sietősen kezét mosott, és amikor anya kimerte neki a levest, csak ráfordult: danke schön. És többet magyarul nem szólt. De mindegy is volt már az a nap! Péter a tegnapelőttnek is ma válaszolt, és nem gondolt vele, hogy a válasza odáig elhallik-e.

Más verset én nem tudtam, csak amit Borókától láttam. „Őszi éjjel izzik a galagonya” zsongattam az izziket három zével és legalább két kával, „izzik a galagonya ruhája” simítottam végig Boróka mezítelen lábát. „Zúg a tüske” sutorogtam, „szél szalad ide-oda” futkároztam, „reszket a galagonya magába. Hogyha a Hold rá fátylat ereszt” szóttam a semmit, „lánnyá válik” Borókává, „sírni kezd” rajzoltam meg arcomon a könnyecsek macskaújtját. „Őszi éjjel izzik a galagonya ruhája.” És mindenki röhög. A térdüket csapkodják. Mert szép az igyekezet magában és dicséretes, de ha olyan verset szavalnál, amit kívüled más is ért, nem formázná mórifikálásod a nevetségést. Vigyen el az ördög!! Mintha Helgi meg én nem értettünk volna magyarul! Ez a bőröm, járt-kelt Boróka falpig a versben-vértben. Ez a bőröm, mondtam csendben.

Péter nem válaszolt, ha magyarul szoltam. Csak semmitő pillantásokat vetett felém. Némáságba börtönözte magát. S én nem voltam ura a csöndnek. Péterért cserébe az egész világot se sokalltam volna, s ő csak a szavaimat kérte.

Én csak vártam. Dologtalanul, de foltozó bizakodással. Hogy Boróka egy reggel megrúgja a kaput. És pfü, pfü! prüsszögve becsörtet s szerte-szanaszét szórja a zsebe meg a ráncos kis keze melegétől ragacsos süteményeket. Boróka zsebe örökké nyalánságokkal tele. Pfü, az istenit, galagonya, galagonya, tuskés reggelünk van, Pet!!

Csakhogy Péter nemcsak a szavakat, de magamagát is elfeledte. Még az arcán is fakóra sápadtak az aranypettyek. Régebben rojtosra cserfelte a na-

pokat, most meg mintha bármiféle beszéd is a kedve ellenére lenne. Fáradhatatlan folyvást alkudozott a csönddel. Aztán meg összetörte a babám. Legelőbb is a porcelánarcát. Minden indulat híján, de rettentő alapossággal. És sajátkezűleg a szemétre dobta, ő, a guberalók védnöke és a szemét bajnoka!

S hogy Boróka nem jött, hát utána sompolyogtak a szavak. Tehtették. Még a Boróka baba is megátalkodottan hallgatott. Én meg ki akartam szorítani belőle legalább egy prüsszentést. Hogy tüskés reggelünk van, Pet! csak annyit. De nem szólt. Inkább is összetört. S a kerek világon sehol sem virradtt többé tüskés reggel. Ki a fene szólomatja a napot, ha a sugara nem rá tüskell?!

Péter attól fogva semmire sem emlékezett. Mintha azon az elátkozott napon született volna, amikor azt morogta ebédnél anyának, hogy danke. Ott és akkor kezdődött az élete, ért véget az emlékezete. Egyszer valami hivatalos papír fölött gyötrődött hiába, míg végül is odaszólt nekem, na mondd már, Helgi, hol a fenében is születtem?!

Nem mintha a rézzel borított pult s a teknőckeretes szemüveg tükrében felvirradt volna a tüskés reggel. De az a szó illet oda pont, hogy SÜRGÓS! Zúgott benne a tüske.

Árvaságra jutottam! toporzékolta makacsul és szökén Péter, vette fel ott a fonalat, mintha közben mi sem történt volna, ahol a danke schönnel, meg a levesestállal együtt letette. Kizavarta a fejemből a szavakban meglapuló múltat, hogy aztán immáron mint kizárólagos tulajdonában, elrejtőzön benne. Pedig a szeretetének színre nem volt fullánkja. Olyan nekem való volt, szelíd, téveszthetetlen aranypettyekkel. De hát csak átengedte nekem a jelent s készséggel a jövődöt is, hogy a múltból ne kérjem a részem.

Boróka lenézte anyát. Édes lúdoktorom, csimpaszkodott apa nyakába, egy egérszusszantásnyi humorérzék se szorult a feleségedbe! Ez az édes lúdoktor volt Boróka nagy találmánya. Apa napjában kétszer is bekukkantott Farkas mamiékhöz, csakis azért, hogy hallhassa, amint Boróka teli torokból óbégatni kezd, mama, mamácska, jön az édes lúdoktor vizitbe!

De anya meg éppenséggel hogy semmi elragadót sem talált ebben a teteje nincs sok cserfes beszédben. S amikor Boróka egy reggel átóbégatott neki a kerítésen, az áldóját, de ki vagyunk ma rittyenve, lúdoktorné! átordította, száj- és körömfájásos jó reggelt! anya igazából megharagudott, és Alsóváros-szerte elhíresztelte, hogy Boróka túrheterlenül szemtelen.

Ez Boróka hírének persze mit sem ártott. Anyának annál többet. Mert Boróka ugyan attól fogva nem kívánt neki se száj- és körömfájásos, se másféle reggelt, s csak apa fülébe sugdosott, olyasformán, hogy édes lúdoktorom, ezért biz meg fog orrintani ránk a feleséged, de viszont az Alsóváros legszéltől a Tisza tulsó partjáig elhallatszó, rekedtes hangján anyát keresetlen egyszerűséggel csak „nemakarószik lúdoktornénak” emlegette.

S hiába volt anya olyan gyönyörű, akár egy hibátlan őszibarack, hiába káprázatosan elegáns, s hiába porcelánozta a lenézés a mosolyát, mégis csak nevető szájára vette a város és lesikálhatatlanul rajta ragadt ez a „nemakarószik lúdoktornéság”. Összekócolta fényes, hullámos haját, s meggyűrte a kikeményített szoknyáit meg a makulátlan mosolyát. Anya úgy járt-kelt ebben a „nemakarószik lúdoktornéságban”, akár egy félretaposott sarkú papucsban. S apa talán holtig viselhetne volna az édes lúdoktorságot, ha anyába csak egy egérszusszantásnyi humorérzék is szorult.

— Lopnunk kell egy szál virágot is! — bólingat aranypettyes mosolylyal a mellettünk elsuhogó házaknak Péter. Ismeri fel Boróka tapsikolva a lopott virágot, ismerem Borókat fel. Mégsincs feledés! A múlt nem olyasféle kis testi hiba, amit az ember kinőhet. És Boróka rám teszi a nyalánságoktól

örökké ragacsos-maszatos, mohó mancsát. Boróka maszatos kezenyoma az égen. Boróka nemcsak az ujjait szopogatta le mindig, de az égboltot is megnyalta volna, ha úgy hiszi, hogy édes.

Gyorsan lopj egy szál virágot, Pet, és gyere! Minden áldott nap meglátogattuk a dédapját. Üdögéltünk kicsit a síron és Boróka előadta a galagonyát. Hogy az édes ne unatkozzon a földben. Telente meg alig lehetett lebeszélni arról, hogy tüzet rakjon a síron. Na, szólj már hozzá te is! nógatott engem, különben még azt találja hinni az édes, hogy csak kitaláltak, hogy csak viccelek.

— Gyere, Helgi! — állítja le a motort és ugrik ki az autóból Péter. — Kerülünk egyet a korzón — és nevet. S azzal a felhőtlen magabiztossággal vág neki a kavicsszúzálékkal felszórt útnak, amivel csak Boróka a korzó egyik végétől a másikig elhallatszó kiáltozása ajándékozta meg, bátyuskám, bátyuskám, elvesztem, találj meg! De hát akkor kid vagyok én neked, Péter?!

A korzó mit se változott. Ezek még ugyanazok a székek. És bizonyosan emlékeznek még ránk a fák. Irigyen bámulták a fagyaltcsokraikat, a habzsolást, a hétköznapi is ünneplő ruhánk, a futkosást, és százszor nevelték meg Etica fogadkozását, hogy ez volt az utolsó, a legutolsó utáni alkalom, hogy eljöhettünk vele. Égedetlen szedtevette! De az alkonyattal együtt megjött Etica is, épp lábmósás idején érkezett, Boróka félpucéran kiszaladt a tornácre, fröcskölte a vizet, Kétkoltaik! Kétkoltaik! kiabálta, indul az égedetlen menet! Vonnul az égedetlen menet. Mert mintha egészen mostanáig meg se mert volna moccanni az idő. Mintha minket randevúra várna, s ünneplő fehérben, leeresztett kézzel állva pillogna az érkezésünk feltételezett irányába. Hogy ő lásson meg elsőnek. De aztán meg kacéran úgy tesz, mintha nem vett volna minket észre és derűsen múlik.

Legszívesebben elvesznék ebben a városban! Péter, bátyuskám, veszíts el! Szeretnék elveszni! Egyes szám első személyben.

— Irány a Boldogasszony sugárút! — rikkantom, s Helga úgy kapja el a szavaimat, akár egy kötelet. Mintha gömbölyű lenne a város, és ő lecsúszhatna róla a pusztá semmiibe. Lehet, még el is tévedne. Engem Boróka vezet. Boróka bátran kérdez, aztán meg úgy tesz, mintha nem is volna szüksége felvilágosításra. Mondd, Pet, kérdezte egyszer, lehetne, hogy átkereszteljék ezt a várost?! Míg csak egy Koltai is él a földön, ennek a városnak Boróka lesz a neve.

Csakhogy Boróka rajta van a térképen. Ha össze is tépte apa atlaszát, mert légypiszoknál is apróbbnak találta rajta a várost, és mert elfelejtették rárajzolni a lúdoktor házát, akkor is rajta van. Az összes térképeken. Egyes szám első személyben.

A kerítés persze új, de engem ezzel nem tévesztenek meg. Ez Etica háza. Ott a kút, a lapályos kövekkel kirakott út, a nyárikonyha és a szélkeleppel ékített budi. Etica odabent hajtja a gépet, fogával tépi a cérnát s szerteszanaszét a fércek. A másik szobában meg türelmesen magol a Rímherceg.

Kicsoda?! toporzékolt Boróka. Micsoda lakód?! Te bitorló, rontott be a szobába és vágta vészjóslón csipőre a kezét, menten kipenderítelek innen, te állítólagos lakó!! Bitorkodásában alaposan megszeppent a nyurga, s habozva felajánlotta, hogy ki ugyan nem penderül a házból, de talán elmondana egy verset. Így lopta be magát Alsóvárosba a galagonya meg a Rímherceg.

— Etica nénit keressük — derül a szaggatott-sürgető csengetésre habozva ajtót nyitó tejfeles kofaforma személy arcába Péter. A kofaforma aszsonyság gyanakodva néz ránk, a pecsétetes szoknyájába törli a kezét, s a zavaros pillantása csaknem azt mondja, hogy Etica sosem is létezett.

— Mindig gombos félcipőben jár — magyarázza ragyogó képpel Péter —, s férfcek kóricálnak a fekete ruhája ujján. Ezerszín férfcek.

— Mi Pál Istvántól vettük a házat — hátrál a gyanakvásba feltűrt ruha-ujjával a ténsasszony, hogy óvatlan bevághassa az orrom előtt a kaput. Szemérmetlenül bevághassa az Etica kapuját. Miféle Pál István?! Ez Etica háza. Vagy mégsem?! Hiszen Etica olyan szegény volt, mint a templom egere. Azért kellett örökké a varrógépet hajtania. Azért káromolta mindig Boróka a zsugori istent, hisz még a legszegényebb házban is vetnek egy darabka sajtot vagy szalonnabőrt az egérkének.

— Bemehetnének legalább egy percre a házba? — hízelgi körül Péter az undokság hizlalta ilyen kövérre kofát. — Meghálálnánk a szívességét — színesíti egy köteg pénzzel Péter a mosolyát.

Az asszonyság meg szinte hátrahőköl a szeme előtt repkedő sok idegesforma bankótól és azt motyogja, hogy szalad a lakás.

— Ne tessék félni! — ragyog a kísértés sátáni fényében Péter. — Tetszik látni, itt az útlevelem — dugdossa az asszonyság orra alá, de az nem nyúl utána, mintha nagyon is jó oka lenne feltételezni, hogy menten kigyóvá változna a kezében.

— Sokat gyerekeskedtünk Etica néninél —, de a hangom hamisan cseng. Mintha egy hallomásos gyerekkor után kutakodnék. Mintha csak vásároltam vagy loptam volna. Árulkodók a kitérdelt, de meg egyetlen gyűrődés sincsen rajta emlékek.

— Hát Boróka?! — kapok a szón. — Őt már csak tetszik ismerni?!

De az asszonyság csak a böhöm, kofás fejét rázza. Nocsak!! Boróka Al-sóvárosa Borókát elfeledte. Nem rója már az utcákat maga helyett a híre. Nem döngtet a házak kapuján, nem csörömpöl be az aprócska műhelyekbe s nem csúfolja a tisztelendő urat, hogy ha feltesszük is, hogy van, mégse érhet a poros nyomába se isten.

— Az istenre se tetszik emlékezni? — kérdi rekedten Helga, mint aki magában elpróbált már vagy tízezer mondatot. Helga torkából, akár vakond a föld alól, elődúrta magát egy mondat, egy szabatos magyar mondat. Vakondtúrás a némaságán.

— Az istenre se tetszik emlékezni? — kérdem elveszetten. Helgi szól, Helgi beszél belőlem. Helgi könyörög. Miért könyörögsz folyton, toporzékolt Boróka, miért kérincselsz, kunyorálsz?! rikoltozott. Üss pofon! mérgelődött, mitől félsz, vágj csak pofon! követelőzött és a könnye folyt. De Borókát soha senki nem ütötte meg.

— Miféle isten?! — pillog hűdötten az asszony, s az izzadság végigcsorog a halántékán, de nem törli meg. — Miféle isten?! — csattan fel, mint akit meg-sértettek. — Kifut a tej — motyogja maga elé üresen és bambán. Kifut a tej, leffen rá a fehér hab istenre.

— Kifut a tej, miféle isten?! — és bevágja a kaput.

— Az meghalt, az meghalt rég — klaffog végig a lapályos kövekkel kirakott úton.

De vajon Pál Istvánt érti-e vagy az istent?!

Hogy a halottakkal is lehet társalkodni, azt csak Boróka hitte. Mert neki persze még a holtak is válaszoltak. Borókának még a túlvilág is engedelmeskedett. Csak én nem tudtam megütni őt, még parancsra sem. Még gondolatban sem. Mintha Pétert ütöttem volna meg. Borókát bármi érte, az mindig másnak fájt.

A templomkertet felverte a gaz, meg a tisztelendő úr szapora átká. Mert még a sok búcsújárás is Boróka kedvét szolgálta.

Boróka sose engedte, hogy bármit megvegyek. Csak nézelődni szeretett és boldog-boldogtalannal szóba elegyedett, ez mi, ez mi és mire való, hát emez? s mire hazaértünk, tele volt a marka, de még a sok-sok titkos zsebét is púposra tömte vadonatúj, ritkaságértékű szavakkal.

Egyszer a születésnapomon titokzatoskodó, ragyogó képpel elélem állt, és azt mondta „tátorján”. Ez a szó mátlól fogva a tied. Na ezt az ajándékot veszítsd el, ha tudod, én rendetlen szerelmem, Pet!

A templom üres. Péter a padok között sétálgat. Legszívesebben alájuk is benézne. Boróka gyakran rejtőzött itt az alkalmas zugokban, hogy a tisztelendő úron váratlanul rajtaüthessen. Az orra alá dugta a három kövér ujját, a hüvelyk volt az Atya, a mutató a Fiú, és a bütykös középső a Szentlélek, na ebből csak akkor lesz egy, hadonászott, ha kettőt íziben lecsapok belőle. Aztán meg azt követelte, hogy az isten itt és most tegyen csodát. A tisztelendő urat majd a kövér guta ütötte meg. Boróka meg csak vihogott, hát akkor nemcsak zsugori, mondta kárörvendőn, hanem kódis is, ha még a csodákat is a fogához kell verje!

Boróka a tisztelendő úrral is kikezdett. Örökösen kunérozta. Dicsértessék, tisztikém, ordította az utca végiből, no van-e már az istenkének betevő csodája?! És amikor a tisztelendő úr ki akarta tiltani a templomból, csak a fogát piszkálta.

Ez isten háza, ha jól tudom, s egyik lábáról a másikra billegett, innen engem csak ő tilthatna ki, ha venné magának a fáradtságot és lecsúzdázna az égből a földre.

Innen a templomtól is odalátni. A házunk még áll. De a Farkas mamiék háza elváltozott. És ehhez Boróka engedélyét kikérni nyilván elfeledte. Hi-valkodóan fénylő, barna cserepeivel ez a legmerészebb ház Alsóváros-szerte.

A sarkon ott sárgállik a vasutasház. Onnét hordtuk a bort. Boróka titokban mindig meghúzta az üveget. Farkas papival fröccsözni is járt a restibe.

Én meg folyvást faggattam, hogy jó-e? De Boróka csak a fejét rázta, és minden újabb kísérlet alkalmával rendre sajnálkozott. Nagy kár pedig Pet, hiszen olyan szép szó az, hogy bor.

Vígan rozsdállik az udvar, tócsákban gyűlik az olaj a hepehupás betonon, s az ólak irányából lesóványodott roncsok rőfögnek ránk.

— Hé, hé, mi ez?!? — ragadja meg bőszerűen a karomat Péter, mintha csak én loptam volna el vagy miattam veszítette volna el épp az imént az országát.

Farkas mamiék házát megette a rozsdá. Felzabálta a hintát, az ólakat, a meggyzínre pingált tornácot, meg a diófát. A korszón még fehér ruhában álldogált az álnok idő, és felénk integetett, itt meg váratlan a nyakába szedte a lábát és elinalt.

Helga jó napot kíván két sáros bakancsnak.

— Farkasékat keressük — potyogtatja a szavakat az olajtól fényes betonra.

— Kicsodát? — bömböl ki a férfi a roncs alól. — Miféle Farkasékat?!

— Egy idős házaspárt — mondom sietős szárazon, nehogy Péter előjöhjön holmi fércekkel meg gombokkal.

Boróka is mindig nevetségessé tette magát a lehető leghetetlenebb, de meg mindenki számára légből kapottnak tetsző részleteivel. Mintha mást sem tenne, csak folyvást hazudozna. Nem tetszett véletlenül látni egy olyan kocát, akinek épp egy félholdforma fehér folt van a bal arcán?!

— Érdeklődjenek talán a szomszédban — rüg a házunk felé közömbösen a sáros bakancs. — Azok már emberemlékezet óta itt laknak.

Essen bele a fene! Vagy az emlékezet kurta vagy az én időm már észrevétlen kitélt.

Péter úgy kuilog ki az udvarról, mint akit kiséprűzött onnan a feledés. Mint akit nekem felejtettek el. Most már örökre megtarthatom. Valaki más volt az Alsóvárosban gyerek.

Megnyomom a csengőnk s a csilingelés körbeszaladja a kertet. Körbekeríti a múltat. S lebben a függöny a nappali ablakán. Önmagába fordul az idő. Anya is mindig kilesett. Csak akkor nem lesett ki, ha dörömböztek a kapun. Mert ha dörömbölés, akkor az Boróka. És kiabált, lúdoktorom, édes, fürgébben, fürgébben!

— Farkas mamaék meghaltak, jó tíz éve már — tépi fel a kaput s ég a hallgatóság türelmetlen lázában a lány. S mintha sietősen, kifejezetten csak ez alkalomra öltötte volna fel, fityeg ránk az arcából a kancsi pillantású, fényes gombszeme.

— Tudtam!! — csattan fel Péter, mint akinek nagyon is jó oka van bízakodni a saját balszerencséjében.

— Elköltöztek valahová Pestre, és aztán olyan gyorsan meghaltak mindketten — fűzi föl a szavakat, akár gyöngyöt a csudálkozó cérnára, a lány. A pillantása bogáncs.

— És a pesti címet meg tudnád adni? — akad a hajamba a pillantása.

— Gyertek be! — áll félre mohón az ajtóból. — Megkérdem anyát.

De ami a kapun kívül nyájasság, az a kerítésen belül orcátlanság. Mégse láthat vendégül minket a saját házunkban!

Ha Péter kint is marad, én mindenképpen bemegyek. Míg a sajátunknak tisztelhettem ezt a házat, addig csak Boróka örökös vendége voltam benne. Úgy dukál, hogy legalább egyetlen egyszer én is vendégül láthassak valakit benne.

A bogáncsszemű önhittén mosolyog és tánc lépésben mutatja az utat. Mintha megtalálta volna, amit én elveszítettem és most a saját tulajdonaként mutogatná nekem.

És az ostoba le akar minket ültetni az ebédlőben!

A huzat ugyan megfakult, és lekopott a lábakról az aranyozás, de ezek még ugyanazok a székek. Az aranycsizmások. Boróka hat hercege.

Hülye árokparton termett bogáncsszemű! Annyit se tud, hogy a hercegfiak ölébe Borókán kívül senki se ülhet. Örökös kérőim, simogatta őket Boróka, no meg a legfontosabb szerelmem, Pet.

Soha senki nem fogalmazott így kívülről. Senki se fogalmazgatta a legfontosabb szerelmeket.

— Anya se tudja a címet — jön vissza csalódottan a gombszemű és megcsudálja az álddigáló Pétert.

Én azonban kényelmesen ülök. Akár csak a magaméban. Mert mindig csak fél fenékkal, loppal ültem ezeken a székeken. Ott csúfondároskodott a fülemben Boróka fenyegetése. Vigyázz magadra, Helgi, levetnek ölükből a hercegek! És én tudtam, hogy egyszer levetnek. A mi házunkban még a székek is Boróka kérői voltak.

— Boróka vezetéknévét se tudod? — kérdezem, s a bogáncspillantás olyan hökkenten akaszkodik belém, mintha nem csak személyleírást követelnék tőle istenről, de ráadásképpen még különös ismertetőjegyet.

— Én szerettem Borókát — kapja az arca elé védekezően a kezét —, de hát ő lerázta magáról, akár kutya a bundájáról a vizet.

Mintha csak viszonzott szeretet őrizné meg a különös ismertetőjegyet. S a csak kínzón szeretett legendába hal. Boróka meg az isten.

— Borókának nem volt szüksége szeretetre — mondom eltökélten, de kisé kárörvendve. — Boróka elvult szeretet nélkül is. Csak ahogy a virág nő és szépül, de nem kérdi, hogy tetszik-e. Borókának megvolt a helye a világban, s ahhoz nem fért se szeretet, se gyűlölet.

— Dinamittal robbantom föl a házat — tétovázik a bogáncsszemű, mintha titkot árulna el. — Ezt kiáltotta apa arcába, amikor bemutatkozni átmént. Tolvajok nálunk nem szoktak vizitálni, acsarkodott, pedig Farkas papi megfenyegette, hogy kaphat egy pofont. Csak add le magad ezekkel, kiabálta, legfeljebb akkor ide se jövök többet! És kirohant a házból, be egyenest a templomba és összeveszett a tisztelendő úrral.

— Összeveszett? rikkantja közbe Péter, de zabolátlan elragadtatottságából csak hitetlenkedést hall ki a gombszemű.

— Azt követelte — akadozik —, hogy átkozzon ki minket az egyházból, mert a hetedik parancsolatot megszegtek. Ez a lúdoktor háza, és az is marad, ő akárhol is legyen! Úgy üvöltött, hogy az egész Alsóvárosban hallani lehetett. Isten országából még hová a fészkes fenébe lehetne disszidálni, na ezt mondja meg!! Azt a zsugori, kódís, hazátlan úristenit!!

— Boróka mindig is perben volt az istennel.

— Az istennel is — akaszkodik a szavaimba a válasz.

— Boróka szerint nem is létezett, csak kitalálta magát. És apának nem köszönt, de az utca túlfeléről is azt kiáltozta át, föl fogom robbantani a maga állítólagos házat! Apa a dolgot csak addig nevette, ameddig már a boltban is meg mindenféle el nem kezdték kérdezgetni tőle, no, ügyvéd úr, áll-e még a lúdoktor háza? És senki se lepődött volna meg, ha Boróka egy nap a fejünkre robbantja az egész mindenséget. Sőt! Úgy gondolták volna, hogy nagyon is rendjénvaló...

— Akkor miért maradtatok mégis itt?! — haragszik Boróka nevében Péter, haragszom én is, tótágast álló világ, ha még ez a gombszemű is úgy találja, hogy házakat robbantgatni rendjénvaló.

— Apa azt mondta, a jogos tulajdonából mégse futamíthatja ki egy átkozott, lepcsesszájú kölyök. De azért csak azt felelte mindenkinek — lop a bárgyú elégedettség szint a hangjába —, hogy a sarkon lakik, a lúdoktor házában. Boróka törvényt szabott, s azt semmiteni nem, legfeljebb megszegni, ha lehetett.

— És te mégis szeretted Borókát? — háborodik fel a józan eszem. Péter a Borókáéba kulcsolódó kézzel nyomorodott a világra. De önszántából miféle bolond fogta volna meg azt a piszkos, de meg parazsat is visz kezet?!

— Én igazából csak a Koltai gyerekeket szerettem — fészülődik a kócos bogáncs. — Borókát — pittyeszt gúnyosan —, csak azért, hogy Pet meg Helgi kedvére tegyek.

— Hogyan?! — kérdem rekedten.

— Hogyan?! — rebben meg Helga.

Lehet, hogy sose léptünk ki ebből a házból?! S a mai napig csak álmodtunk mindent?!

Álmodok.

— Boróka minden reggel átkurjantott, hahó Pet, hahó Helgi, hahó tuskés reggel! És akkor ledübörögtek a lépcsőn. Elöl rövid bőrnadrágban, aranypettyes arccal Pet s szorosan a nyomában Helgi, aki után a copfját két mézszínű pillangó vitte. Átbújtak a kerítésen. S a koca is elcsapta a hasát, mert Pet étekmes-ter királyi reggelit írt elő neki az etikettben. S a hinta leszakadt, mert ők a Holdacskára repültek vele. S csak a lábtörés kockázatával lehetett keresztül-bukdászolni az udvaron, mert Helgi mérnök a földben vizet keresett. Pet meg eltörte a karját, mert a csenevész diófaág erkélykorlát a vallomását nem bírta meg. És Boróka alkonyattájt átkurjantott, indul az égedetlen menet! Olyankor Etica rendre sírva fakadt. Pet meg szépszavú ígéretekkel traktálta. Hogy sohaschatöbbet nem viszik pórázon a kocát sétálni a korzóra, nem döntenek fel szántsándékkal senkit, a gáncsos lovag otthon marad. No és bizisten nem öltenek többet nyelvet a világra.

Nem álmodok.

— Álltak a korzón a székeken és az ec-pec kimehetszre nyelvet öltögettek. Boróka azt találta ki, hogy doktor bácsi a világ, hát a piros torkába nézhet. Mert a lúdoktor ezért meg akarta pofozni Pétert. Egy kis tapasztalatcsere, édes lúdoktorom, komolykodott Boróka, segít a lúknál a mandulagyulladás felismerni. Itt a soha vissza nem térő alkalom, öltötte ki nyelvét, beee, ingyen és bérmentve a torkomba nézhetsz. No te fogadatlan prókátor, kacagta el magát a lúdoktor, és Boróka torkába nézett.

Álmodok. Mert így igaz. Apa a torokfájós prókátort hetekig nevette. Csak anya haragudott meg apára. Neked elcsavarta a fejed az a gyerek! Lehet, hogy Boróka az egész múltat kifecsegte?!

— Én a kerítésen át leskelődtem — virágzik a bogáncs, borul virágba a múlt előttem.

— Ha üres volt a lúdoktor kertje, akkor Boróka óvatosan átmászott azon a lyukon, amit apa mindig befoltzott, én meg mindig kitörtem. Olyankor a lugasban adták elő a galagonyát. Eltáncolta Pet és eltáncolta Helgi, Boróka meg tapsolt. Boróka tetszése árnyékként követte Helgit és Pétert.

— Egyszer meg ki akarta szorítani Helgiből a szuszt — kacarászik a két sietősen felöltött gomb szem, kacarászott Boróka is, a mellemen térdelt, és csaknem megfojtott. — Megfullasztod, te szerencsétlen! — rángatta le rólam Farakas mami, és nyakon vágta. Én csak ki akartam szorítani belőle a szuszt, közölte diadalmasan Boróka, és őszintén elképedt, amikor kapott egy pofont. De miért, kiabálta, most miért, amikor én csak ki akartam szorítani belőle a szuszt.

Boróka az álba húzódva zokogott. A moslékos vályúba lógatta a lábát és zokogott. Te érted ezt, Pet? kérdezte reményevesztve, én meg otthagytam szótlán és az udvaron egy kővel csapdostam agyon a suszterbogarakat, mert majd megfulladtam a féltékenységtől, hogy Boróka Helgiből akarta kiszorítani a szuszt.

— Ki akarta szorítani belőle a szuszt, ahogy a dunyhakövére felhőkre is rátéldelt volna, hogy el ne futhassanak előle. Hiszen a szusz csak szolgál elküszellő, amelyet az idő a vitorlájába fog — csillognak rám tudósul a gomb szemek.

Hát most már értem, Boróka. Csakhogy én nem szerettelek téged annyira, hogy megállíthasd az életem.

— És veled is játszottak a Koltai gyerekek?! — kíváncsiskodok most már féltékenyen.

— Dehogy! Boróka mindig elzavart — akaszkodik Boróka meggyászín ruhájába a bogáncs. — Mindjárt sípcsonton rúglak, fenyegetőzött Pet, és az aranypettyes mosolya nem ígért könnyőreület.

— Már hogy rúghatna sípcsonton, aki nem létezik?! — próbálok elgáncsolni gyerekkorunk önjelölt professzorát. Borókának mégis csak fel kellett volna robbantania ezt a házat.

— Már hogyne léteztek volna?! — fordul haragba a gombszemekben a makacsság. — Szókék voltak, mint a Tisza. Boróka naponta leszaladt a vízhez. Sajnálhatjátok, hogy nem ismertétek őket! — mosolyog olyan birtokosi göggel, mint akinek szikrányi kétsége sincs afelől, hogy aki minket nem látott, az nem látott semmit sem.

— Mj Borókát ismertük — mondom elutasítóan. — Kit érdekel a két Koltai gyerek?!

— Boróka az semmi! — legyint rá a bogáncsszemű és valahová a meszeségbe akad a tekintete. — Az csak olyan, akár a csoda hallomásból.

— Térj már észhez -- ordibál kétségbeesetten Péter —, hiszen te sem ismerted őket!! A fene egye meg, hát te se ismerted őket!!

— De én megismerném őket — válaszolja derűs rendíthetlenséggel a gombszemű. — Jönnének szembe az utcán... szervusz, Helgi, szervusz Pet... Én megismerném őket...

— Bocsánat — mondom — és köszönöm — és indulok kifele. Boróka hát el-sikkasztotta magát, hogy a hiányunkat kitöltse. És becsapódik mögöttünk a kapu. A Boróka kapuja.

Mi a fenéért sírok?! Mintha valamit is számítana, hogy nem ismert minket meg! Akkor is én vagyok a Koltai Helga, és Péter a Koltai Péter. Boróka a személyazonosságunkat mégse játszhatta el!

Helgi sír és belekapaszkodik a kezembe. Mintha elszabadult volna tőlünk a város, és elszabadultak volna tőlünk az emlékek. Elszabadultunk önmagunktól. Mi már nem érhetjük utol őket. Kiszorították belőlünk a szuszt. Csak így lehet.

Én elvesztem ebben a városban. Ez a való. Elvesztem örökre. Hiába dacolt Boróka értünk térrel és idővel. Hiába tartotta fenn a helyünk, hiába a moccanatlannak tudott koordináták, mi nem léphetünk vissza bele. Mi elvesztünk ebben a városban. S helyünket hiányunk nem foglalhatja el.

— Tátorján. Jó reggelt!

És ha most már a sír sincs meg?! Ha ellopták azt is?! Ha Boróka dédapja is elszabadult innen?! Képtelenség a múltat elveszíteni. De hát akkor mi jögon veszít el a múltam engem?!

Milyen üres ilyenkor a temető! Milyen magányosak a halottak. S a szelíd napsütésben hervadnak a virágok. Péter pipitért szed az út mentén és koszorút köt belőle. De vajon kinek a fejére?!

Boróka pipitérből font koszorúval a fején szavalta a síron a galagonyát. Pipitér koszorúval hessegette a halált. Annak, ki merészkedik lúdoktornéságba halni, az idők végeztéig virít pipitér a sírján.

A sírkő megkopott, de friss a virág. Boróka megcibálta a felhőket és az égből pipitér hullott hó helyett. Itt semmi se változott. Csupán egyetlen szót véstek a sírkőre azóta. Összevissza dülöngélő betűivel úgy virít ott, akár egy önálló halott. Élt egyszer.

Az én ajándékom büszkel a sírkövön. Boróka belevéste.

— Tátorján — szorul ki belőlem a szóval a szusz. De nem tudom, hogy mit jelent.

— Tátorján — köröz a szó a város felett. — Tátorján! — röpdös a szó, az értelmét nem tudom, de keres minket.

— Tátorján. Jó reggelt!

TARDI SÁNDOR GRAFIKÁJA

TÓTH BÉLA

Tiszajárás

72.

HA JÓ LESZ, HAJÓ LESZ,

mondták a superek a sójátéren, ha szájtáti népek kérdezősködtek a munkájuk felől. Mert tudtak botra beszélni a tokajiak. Nem haragból. Beszélgetés közben is annyira fölhangosodtak néha az indulattól, hogy szinte kiabáltak. Mert szívből folyt a szó, azért. A szenvedély hajtotta a szavukat.

Egyszer templomtorony fázatát kerekítették a parton. Valaki kérdezte, abból mi lesz? Hát azt válaszolták a szekercések közül, hogy hajóra lócs. Ami tudvalevően csali beszéd, mert sokmindene akad a hajónak, csak éppen lócse nincs. De az ilyen szóval, válasszal útja vágódott a további időlő puhatólózásnak. Mert ha az ács megmondja, hogy biz' ez a csobaji szélvihartól elcsavart templomtorony sisakjának a sarokgörbületét szolgálja, akkor menne tovább a beszéd, hogy is volt a szél, meg mi. Hát az ilyen műhelynek nincsen ajtója, hogy becsukják a lábatlankodók előtt.

— Noha én már a sziklafalnál trógeroltam ebben az időben, a rokonok révén minden forgácssuhanás a tudomásomra jutott. Lestem is őket, hogy tudjam a legkisebb rezzenését is a kenyérkeresetnek. Az akkori munkahely pedig úgy volt megszervezve, hogy a Patkó bánya, a folyamszabályozás, meg a hajózás egy kézbe volt összpontosítva. Ez a kéz a mindenkori m. kir. miniszteri osztálytanácsos személyéhez tartozott. Mérnök volt. Ma vízügyi igazgatónak nevezik az ilyen beosztású embert. Lehattunk alatta közel kétszázan, volt neki sokféle segéd fullajtárja, de ő maga sem röstellett naponta szét nézni közöttünk. Járt a munkahelyeket. Kukker a nyakába, a hegyről lelátott a bányába, a partokról messzi be a vizek hosszába. Buzgalmunkat számon tarthatta, mert ahogy kicsöppentem a polgáriból, odajött, hogy volna-e kedvem vízmesteri tanfolyamra menni?

Lenni lett volna, szó sem róla, hanem akkoriban már apámat sűrűn berángatták katonának, ette a fene a háború kezdetét. A család állta fölkapik, ha én odatanfolyamozok a rangért. Tudta ezt a tanácsos is. Azt mondta, ő segít rajtunk, ha apám helyet a kormányosságot elvállalom a Katicán. Azt a hajót raktuk kövel. Amúgy is magosan járt énbennem az ambíció, szaladós kedvemben elmentem volna énekes pacsirtának is. Különösen, hogy a kőbánya sem tudott a földhöz vágni.

Megrakodtunk, 300 mázsa kő a hajómon. Azt a parancsot kaptam, hogy ereszkedjem le Szolnokra, oda címezték a szállítmányt. A járatlan ember azt tartja, hogy a víz levisz mindent, amit behajítanak. A hátára kapja, s viszi. Ingyen. De még a tiszai hajósok is évődtek velünk, hogy könnyű a tokajinak,

azok mindig a kertjük alatt hajóznak. Jó nagy kertünk alját kanyarítottak nekünk, hiszen Szeged és Felsőberek között jártunk, az megközelíti a 700 folyamkilométert!

Hajtott a becsvágy, a pénzkereset, rámentem a Katicára ötödmagammal, s kapitányosan rikkantottam az első parancsot: ereszd el a hajót!

A víz meg örök idők óta olyan bolondos, minden órában, minden kanyarban, saroknál más törvényszerűségekkel kedveskedik. A partmenti részen a kisujjával fogja a kővel terhelt hajót. Nincs ereje, csákllyakkal toljuk el magunkat a parttól, hogy beleérkezzünk, belecsurogjunk a sodorvonalába. Ott alánk nyúl, szépen, lassan gyűri körülöttünk az erejét. Eleinte nem a maga sebességével visz. Mi megmarkoljuk a timonyt, a fahajó szálfányi kormányrúdja mellett meg kétoldalt lentláznak, azaz segéd kormányoznak a társaim, mert ahogy elindultunk, máris ott az első lecke, átjutni a híd lába között. Ha szálára tudjuk parancsolni a terhet, akkor nincs baj. Akkor adja halálos csókját a hajó, ha oldalt találkozik össze a műtárggyal. Nem is sóhajthatunk, az akkori fűrészgár tutajraktára következik. Azokkal sem tanácsos tengelyt akasztani, elroppannánk rajta, mint valami hitvány tojáshej.

És ravasz kanyarok. Csak a vízen járóval történhet meg az a tünemény, hogy hol maga előtt látja, hol a háta mögött a Nagykopaszt. Tudni való, hogy nem a hegy sétálgat, hanem velünk kanyarodik a víz. Hogy a sok kanyarban ütköző víznyomás ne rongálja örökké a partokat, nagy kőhányásokkal, sarkantyúkkal védelmezik a medret. De ezek a sarkok különös munkát végeznek. Erővonalaikban megváltoztatják, visszafordítják a folyást. Ha abba beleszalad a hajó, azt is visszafordítja.

Alattomos veszélyt jelentettek a vízbe szakadt partszakaszok, amelyeknek a nagyobb fái, tuskói ott lapultak a mélyben, készen arra, hogy a fahajót föltűzzék, kilyukasszák, elsüllyesszék. A tönkremenés szavunk ebből a vízi szerencsétlenségből él közöttünk. Melyik hajó tönkre ment, az elsüllyedt! Sok sóhajó is így lelte halálát.

Az alacsony Tisza kanyarulatainak a kis ívét sem szabad hajózó útnak tartani, mert abban nem lefelé, de fölfelé áramlik az erő. Képes úgy megforogni a hajót, hogy ember legyen, aki abból kivergődik. Ez a limány. A kanyarokban való utazáshoz mindig kéznél voltak a tízméteres hosszúságú tolófák, s ha már nem tudunk a kormányzó szerkezetekkel úrrá lenni a terhünkön, akkor a rudakkal toltuk el magunktól a közelgő partot. Különben annak az aljába is bele lehetett volna akadni, ráülni a lábára, hogy se le, se föl. Csak egy áradás vehetett volna le róla bennünket, vagy valami váratlanul előkerülő erőgépes vontató hajó. Azt meg szégyen a fahajósnak szívességre kérni. A hajós mindent megtett, hogy a maga erejéből járjon. Némely éles kanyarban csak úgy tudtunk boldogulni, hogy csónakon előrement a büszke fával egy ember, a fára volt hurkolva a kötél. Illő helyen elkezdte beledöfni a partba, a kötél visszatartotta a terhet attól, hogy a centrifugális erő úrrá legyen rajtunk, és fölakadjunk a másik oldalon. A hajó futása lelassult, mert ezzel az utolsó lehetőséggel az erőgép nélkül közlekedő terhelt hajó embereire sok veszély leselkedett. Némely gázlóknál, alacsony vízállásnál nagyot vizsgázott a hajós. Több ágra szakadozva pántlikázik a folyó.

Melyik az igazi sodor? Tapogatjuk, mint vak a hajnalt. Amikor se látom, se hallom, csónakra szállok, miután lemacskáztam a hajómat, s úgy kérdezem meg az erektől, hogy melyik visza célomhoz. Ilyen helyeken lapulnak az alattomos víz alatti homokgerendák. Ezeket megfeneklik a hajó. A fahajónak

nincs üveges kormányállása. Mi a timonyt a domentátumról mozgatjuk. Az egy deszkaállvány. De a motorhajóból aranyoskodó csúfolódásból ránk szólnak találkozáskor, hogy héjkésok, mért nem csukjátok be az ablakot? A timonyállásnak teteje sincs. Minket sokszor ver az eső, szelek szárítják rajtunk a gúnyát. A motoros hajó vezetőfülkéje olyan, mint egy repülőgép kajútje. Műszerei vannak, fűtése, szellőzése, dudája.

Nekünk ezzel a faszkerkezettel kell a kenyerünket megkeresni. Nem is utáljuk, hajtunk érte, s mindent megteszünk, hogy a célba eljussunk. Baj nélküli.

Ha megfeneklünk, imádkozhatunk áradásért, csak az vehet le bennünket a fogságunkból. Vagy a végtelen türelem, mert a Tisza kubikol. Szerencsés esetben elhordja alólunk a zátonyt, szabadok vagyunk, mehetünk. De ha nem jön erőgép, nem jön áradás, nem pakol ki alólunk a megszorult víz, akkor siftelünk. Azaz, hogy a magunkkal cipelt lovasdereglyébe rakodunk, abból ki a partra. Annyi terhet viszünk partra, míg föl nem emelkedik a hajó. Néha száz mázsát is, potyára, ezért nem jár fizetség. Néha napokig siftelünk, mire elereszt bennünket a Tisza. Mert ahol leléptünk a zátonyáról, s mélyebb vizekre leltünk, ott nekünk vissza kell rámolnunk.

Mérete van a szállítmánynak. Azt mi nem felejtethjük a parton, mert nehéz visszahordani. A megrendelő sem bolond. Fél fuvart egész számba nem vesz át. S nem csak ilyen okért lehetne elfelezni a szállítmányt. Hát az építetők megvennék a követ. A lopott árut féláron.

Ha világos az éjszaka, akkor ereszkedünk. Ötönknek 35 szeme nől. Úgy értem, hogy mindenkinek hét szeme lesz. Ha az éjszaka parthoz kényszerít, valami alkalmas helyen kikötünk. Tüzet gyújtunk, főzünk. Öreg tarhonyát, mikor mit, ami hamar kész, s kitömi a borda közét. Ilyenkor a közeli falvakban, ha megsejtik létünket, fűzgélnek. Egy kocsi követ, egy demizson borért, ezért, azért. De hát nem vagyunk filléres emberek. Nem kukoricázunk. Most menjünk el lopni? Bizonyosan volt rá példa. Mi nem.

A rigacs zátony, Szolnok alatt működik, sok hajóst megtanított a magyarok istenére. A rigacs homok meg agyag keveréke. A víz inkább összetömöríti, mint elbontaná. A fahajót úgy meg tudja fogni, mint méz a legyet. Ezért csónakon látótávolságra a hajó előtt evezünk, csáklával tapintjuk a rigacs helyét. Különben várhatjuk a jó szerencsét a tetején csücsülve. Mert meg nem árt a lapos fenekű hajónknak, csak nem ereszti el. Mint az olvasztott szurok a faforgácsot.

Rádiónk sincs, hogy az időjárást figyeljünk. Nekünk a parton zajló élet jelez. Ha a gémmadár fölfelé tartott fejjel mereven néz, akkor készül a dagály. Ha pofáját a vízbe dugva zabál, akkor apad alattunk a folyó. Siet a takarmányozással. Nincs remény a Tisza segedelme felől. Ha a varjak a fűzfákra szállva kárognak, zimankós idő következik, de vizet az nem tesz aláánk. Ha a békák estefelé nagyon kiabálnak, várhatjuk az esőt. Ha a nyulak a partmenti vízszélen mosakodnak, sokáig nem várhatunk esőt. Ha a kormányrudak megnedvesednek, éjszakára tanácsos a parthoz állni, mert nagy kövek következnek.

Ez a rádiója a fahajó személyzetének.

A tüzzel kimélyített fatörzsből készült bődönhajójával az ősünk ezt az utat járta. Legfeljebb mérnök által tervezett műtárgyakkal nem kellett birkóznia. A víz, meg a törvénye örök. S az emberi erőfeszítések.

Nem nyaralni jöttünk a hajóra, érdekünk volt mielőbb szabadulni a terhünktől, hogy újra megrakodjunk, újra ereszkedjünk. A mi búzaföldünk, sző-

lőhegyünk a víz. Nekünk addig kell róla szedni a termést, amíg be nem bűrdzik a víz. A víz büre a jég. Azon nem tudunk hajózni. Akkor is keresgélhetünk. A bánya is püfög, ha az ember kibírja benne, a sójater is kopácsol. A fahajót örökké ajnározni kell. Az eresztékeinek iszkábázatát újra varrni. Deszkákat cserélni benne. A Bodrog horpadásában pedig hideg szelek szaladoznak télen. A jó kutyát bent tartják. Mi meg a napszámmért odakint verjük fejsejinket a magatehetetlen nagy darab matériákba.

Bennem meg az is nagyon dörömbölt, hogy az apám helyett is állnom kell a lábamon. Nem esett nehezemre. De hát minden tokaji hajtós. Az örökké menne. Na, megyünk is. Szolnok fölött kijebb nyílik a Tisza. De hát nem alhatunk. Nincs az a falu, amelyik kompjáró nélkül megélhetne. Némelyik nagyobbak fölvégi, alvégi kompjá működik. A komp vagy hidas két part között kifeszített acélodrót kötélbe kapaszkodva közlekedik. Nagy állat ez. 10—12 rakott lovas kocsit magába vesz, néhány traktort is mellé, kisebb autókat, gyalogosokat.

A kompok kötelei olyan magasságban lengenek a víz fölött, hogy a fahajó kormányzatát éppen leborotválnák, de vinnék a kis lakócsárdáinkat minden gúnyázatunkkal együtt, s a legnagyobb baj is utolérne bennünket, mert a kormányától megfosztott edény, előbb-utóbb összetörné magát valami nállánál keményebb tárgynak ütközve. Ezért aztán elő az ősmagyar szarukürtöt, ahogy pár kilométernyire megközelítjük a révet, tutulunk, két hosszút, egy rövidet. Ismételjük háromszor, a révész, műveltetve bennünket minden fölmenőinkkel, leereszti a nagysúlyú acélkötelet a meder fenekére, mi elsiklunk a révjáró előtt, szépen köszönünk, de a fogunk között nekünk is ott sziszeg a szó: az anyátok istenit!

Ismerünk minden révet, járót, kompot, hidast. A rajta való embereket is tudunk kell. S a váratlanságokra is mindig készen. Ha nem veszi jelünket a révész, fönn marad a kötele, akkor mi alábukunk. A balog fülű révészeket közelítve, csónakon előre megyünk, hogy átkeredzkedjünk. A révésznek sem könnyű. Egy acélkötél súlya negyven mazsát is kitesz. Az áttételes hévér, ha kiveszi fogai közül a cuclit, kalamol a hajtókarjaival annyira, ha valaki nem ügyes, hát annak a bétét is kicsépel. Hanem, ha lemasíroztunk a mederbc eresztett kötél fölött, szépen köszönünk a komának. Kől a szolgálata ezután is.

Segíteni nem tudunk neki, hogy visszaemelje a kötelet, hanem az utasai, akiknek érdeke, hogy átjussanak a vizen, tekerik föl nagy igyekezettel a kapaszkodó kötelet. Mire a helyre vergődnek vele, úgy lehet, mi már a következő kompnál dudálunk, keredzkedünk. Bár nem olyan sebes a fahajó, egy jó járású gyalogos elmegy vele párhuzamosan, még a nyelvét sem kell kioltse ügyekezeten. Magasabb vizállásnál, amikor áradmányaival, újabb folyók beömlései után, a Korosók után, bezzeg meggyorsul a víz járása, tíz kilométert is csurgunk óránként. Közben megéhezünk.

Víz tetején, száraz kosztal nehéz. Halat ennénk, jó hosszú lére. Kipukkadunk veszettül. Inni nem szabad a hajón ösidők óta. Azt úgy ellenőrzik, mint a szárazföldi közlekedésben. Nem is az itatra vagyunk szárazak, a jó halra. A hajós nem halászhat. Törvény tiltja. Meg a halászok vigyázzák, hisz a hajós kirabolhatná a Tiszát!

Nehéz a víz tetején napokig száraz kosztot élni. Tikkadtak vagyunk. Hosszú lére eresztett halat ennénk. Innunk sem szabad. Annyira tilos, mint a szárazföldi közlekedésben. De nem is itatra vagyunk kiszáradva. Halas ételre. Halásznunk sem szabad. Törvény tiltja. Meg a halászok. A halász a Tisza

minden halát a magáénak tartja. Dehát nyomtató lónak nem kötik be a száját! Ott a dobó háló. Halász szerszámokba, varsákba, vejszékbe nem nyúlunk. Az a halász műhelye, a benne lévő zsákmány a kenyere. Az alattunk osonó vizekben kotorászunk.

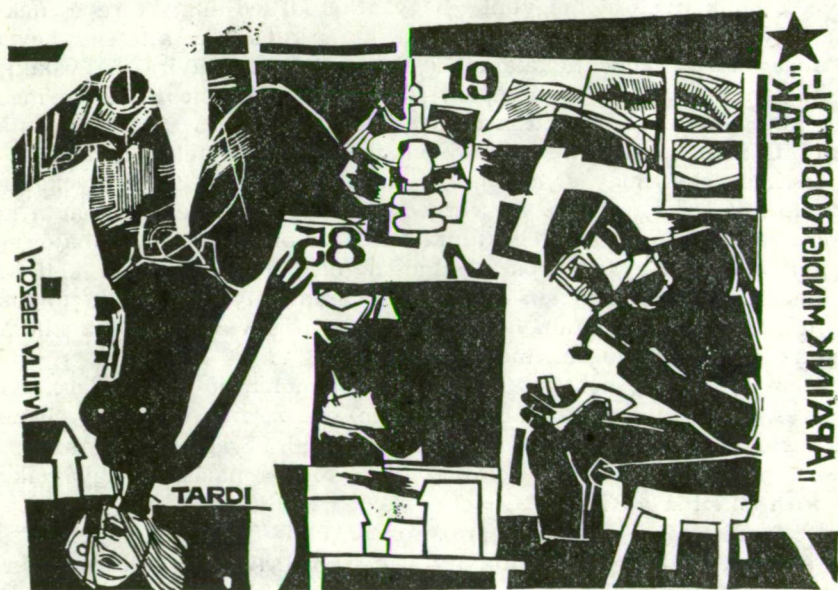
Halszegényesebb tájékokon a halász úgy őrzi területét, hogy a tettlegességig is elmegy érte. Ásóra, kapára, ladikra kapnak, körülfognak bennünket, szitkozódnak, fenyegetőznek. Némelykor az ilyen háborúságoknak a bírósági tárgyaló termekben vetnek véget.

Azért a túlságosan fukarcsi halászokkal szemben is tud a halász valamit. Az ilyen tájéknak híre járt. Visszafizettek a hajósok.

A hajó felszerelésének fontos eszköze a csöndösítő lánc. Az 10—20 méter hosszú óriás szemekből készült géplánc. A hajó fékrendszere. Amikor a kelletnél sodrósebb a víz, leeresztjük a meder fenekére. Nem szabad akárhol használni. Halszerszámos helyeken tilos! Dehát ki mondja meg azt, hogy a szükség hol muszájít arra, hogy leeresztjük.

Bizony a szűkmarkú halászok vizein leeresztjük, összeszaggatjuk vele a fenékhorgokat, más halászeszközöket annyira, hogy abból halfogó többet nem lesz.

Tanítgatjuk egymást, hogy békében éljünk örök jussunk, a tápláló Tisza anyánk ölen.

TARDI SÁNDOR GRAFIKÁJA

FRIED ISTVÁN

Szavak századok viharában

MEGJEGYZÉSEK A SZERBHORVÁT—MAGYAR NYELVI
KAPCSOLATOKHOZ

Nemcsak a könyveknek, a szavaknak is megvan a maguk sorsa. Mit sorsa! Élete. Vándorútja. „Fejlődése”. Nem feltétlenül az egyszerűtől a bonyolultig, vagy a bonyolulttól az egyszerűig. Születésük elvész olykor az „éji homály”-ban, jelentésük bővülhet és szűkülhet, formálódhat ironikusra, tréfásra, dévajra, kétértelműre, feltöltődhet egy nagy költő jóvoltából robbanni kész energiákkal, és funkciója vesztetten hullhat ki az emlékezetből, hogy majd egyszer talán ismét visszahódítsa helyét a közhasználatban. Csakhogy a szavak nyugtalan „lelkek”, bolyongásuk nem ismer „nyelvi” és országhatárokat. Akár a dallamok vagy kisebb költészeti „egységek”, témák, motívumok, jelképek, az egyik nép eszköztárából viszonylag könnyedén libbennek át egy másik nép eszköztárába, majd onnan, más külsőt vagy cicomát öltve, vissza, nemegyszer gazdagodottan. Nincs ebben semmi különös. Hiszen nem él a világon oly nép, oly művelődés, amely szinte kizárólag önmagából merítkezne, töltődne föl, hiába buzgó nyelvészek és „honfiak” hada, „idegen” szavak mindig voltak minden nyelvben és mindig lesznek minden nyelvben. Mindez nem jelenti, hogy értő szakembereknek (s a költők többsége feltétlenül az) nem lenne kötelessége, hogy örködjének a nyelv állapotán, egészséges-e, vannak-e vadhajításai, izléstelen és a nyelv természetével ellenkező fordulatok elszaporodtak-e, üdvözlendő vagy irtandó egy-egy újszerű fordulat. Már Csokonai Vitéz Mihály el-elitőprengett szavainkon, nyelvünk kincsesbányáján. Megkülönböztette „régí törzsökös eredetű” szavainkat és a tájiszavakat, melyek nem feltétlenül képviselik az egész ország nyelvét, szót emelt a nyelvbővítés mellett, és megemlékezett a jövevényszavakról, azaz az idegen nyelvből átvett szavakról. Ez utóbbiakról mondta, hogy „ha polgári just kívánnak szerezni, megkívánhatja a nemzet, hogy a tősgyökeres magyar szók felett se nyilván, se titkon, sem erővel, sem szép szín alatt ne héjiazzanak, hogy külföldi ruhájokat levetkezzék, idegen hanglejtéseket megszelidítsék, és még a legutolsó magyar jobbágy füleinek is botránkozást ne csináljanak...”

Az idegenből érkezett szavak később még több nehézséget és nem csupán a nyelvbe való beilleszkedés problémáját okozták nyelvészeinknek, tudósainknak és költőinknek. Ennek érzékeltetésére Arany Jánosnak egy keserű hangvétellű epigrammaciklusából álljon itt egy darab (talán 1881/82-ből):

Amit Miklosich és Dankoszky s Leschka szerényen

Meghagy, Bernátok kótyavétyélik el azt.

Kapkod ürügyhöz ez is, mint a mennykőhöz előde,

Hogy ha mi bönge maradt, elszlavizálja szegény.

S ezzel az epigrammával már nyakig benne vagyunk egy több mint fél évszázad óta tartó vitában, amelynek ürügye néhány száz jövevényszó, tétje azonban ennél jóval nagyobb: a magyar művelődés eredetisége, önállósága, a honfoglaló magyar nép művelődési állapota, foka, viszonya az itt lelt szláv népekhez, a szláv—magyar kapcsolatok minéműsége. Ki hinné, hogy egy valamely szláv nyelvből származott, magyarban honossá lett szó, vagy pedig a szláv származás tagadása indulatos vitákat robbantott ki nyelvészek között, a magyar nyelv szláv jövevényszavainak előbb szerény, majd mind tetemesebbé bővülő listája a nemzeti becsületbe vágott, és roppant szenvedélyeket szabadított el! Kilépve a szigorúan tudományos nyelvészskörből a tollal vívott, külföldre eszméket segítségül hívó harc mezejére lépett az igenlők és a tagadók hada. S ha azzal intéznők el e kérdést, hogy a nyelvészet fejletlensége az ok, vagy azzal, hogy túlzók mindig voltak, s a tagadóktól elvitatnók a jószándékot, a tisztességet vagy akár a fölkészültséget, s azt mindenestől az igenlőknek ajándékoznók, ugyancsak tévútra jutnánk. S elfeledkeznénk a vita háttéréről. a nem mindig üdvözlésre érdemes szándékokról, a „hátsó gondolatokról”, amelyek olykor egyik-másik felet mozgatták, a tudományos érvek mögött oly gyakorta meghúzódó egyáltalában nem tudományos érvekről.

Ha csak azt a kérdést tesszük föl: vannak-e a magyar nyelvnek szláv jövevényszavai, tehát olyan szavai, amelyeket a magyarság történelme folyamán valamilyen szláv nyelvből vett át, akkor azt felelhetjük: vannak! Ha így folytatjuk a kérdést: nagy számban vannak-e? Akkor hivatkozhatunk például a XX. századi magyar nyelvtudomány kiemelkedő egyéniségének hatalmas munkájára. Kniezsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai című, 1955-ben megjelent alkotására. De ha itt abbahagyjuk a kerdezősködést, akkor csak az igazságnak egyik felét tudtuk meg, valójában *félinazságot* mondtunk ki. Mert a kérdéssorozatot nem illik, és az igazság érdekében nem táncosos itt félbehagyni. S ezzel eljutottunk a problémakör „történeti” gyökéréhez, és egyben Árnay János epigrammájának értelmezéséhez.

A XVIII. század végétől mind erőteljesebben került Magyarországon napirendre a polgári átalakulás kérdése. Azaz: Magyarország gazdasági, társadalmi, kulturális felzárkózása a legfeljettebb európai nemzetekhez. A „haza és haladás” gondolatának a gyakorlati életben történő érvényesítése. Nélkülözhetetlen feltételnek bizonyult a régebbi rendszer leépítése, olyan, a „haza és haladás” szolgálatában álló szisztéma megvalósítása, amely ezt a felzárkózást lehetségessé teszi. Jól ismertek az egészen korai reformjavaslatok még az 1790-es esztendőkre eieiről, és nagyot ugorva az időben, Széchenyi István tevékenysége. Ezzel párhuzamosan, olykor erőteljesebben szólalt meg az igény, hogy Magyarországon magyarul beszéljenek, magyarul oktassanak az iskolákban, magyarul vitatkozzanak az országgyűléseken, magyarul intézzék az ügyeket a hivatalokban. Magyar legyen az állam nyelve — és ne, mint II. József évtizedében a német, vagy korábban és később a latin. Röpiratok, tudós tanulmányok, pálvázati munkák, költői alkotások hirdették a magyar nyelv alkalmasságát mindazon feladatokra, amelyeket Magyarországon „el kell látnia”. De nemcsak erről volt szó. Arról is, hogy a magyarság történeti jogai, múltja, a „régí dicsőség” alapján csak az őt megillető helyet foglalja el.

Mindez természetes és magától értetődő, és könnyűszerrel vérruhaitható lett volna akkor, ha nem szüntelen támadó-védekező harcra lett volna kényszerítve a magyarság; ha nem egy rosszindulatú, gyanakvó államhatalommal kellett volna szembenéznie, amely számára (és ettől egyáltalában nem függet-

lenül alakuló belső történelme miatt: önmaga számára) nem kellett volna szüntelen igazolnia államvezetésre, kormányzásra és önálló kulturális életre alkalmas voltát. Azt tudniillik, hogy helyzete történelmi erők szerencsétlen összejátászása miatt alakult ilyenénképpen, egyébként ott lenne, mint ahogy nagyon régen és nem oly nagyon régen ott volt Európa élvonalában. Hiszen — hangzott — dicső ősoktól származik, „párducos” Árpád és „hadrontó népe” valójában Attila örökébe lépett, egy tehetséges, jól induló történész a nyelvészet ingoványos talajára lépve, beleveszett az őskeresésbe, s szinte minden hatalmas régi népet magyarul beszéltetett, magyarnak vélt.

A vita, az ellenségeskedés mégsem ezzel robbant ki. Hanem azzal a tényvel, hogy nemcsak a magyarok ébredtek rá arra: önálló létet kellene élniök, el kellene ismertetniök a részvétlen külfölddel igazi értékeiket; dicső hajdanokukat fel kell mutatniok a népek hazájának, a nagyvilágnak, fel kell zárkózniok, mert másképpen elvesznek! A magyarsággal szinte egy időben az országban lakó szláv népek és a románok is elkezdtek hangoztatni ősi voltukat, dicső származásukat, jogaikat. Semmivel sem tudományosabb eszközökkel „igazolták” nyelvük ősiségét, az antikvitás és a jelenkor közé húzható egyenes ágú leszármazási vonalat, mint az említett magyar történész. Párducos Árpád éneklőihez hasonlóan hőskölteményekben ünnepelték a hajdankort például a szlovák költők (jóllehet nem akadt közöttük Vörösmarty Mihállyal egyenértékű tehetség), s az illír—horvát rokonítást nyugodtan nézhetjük a hun—magyar rokonítással egylényegűnek.

Kétféle öntudat csapott össze, kétféle igény az ország átalakítására, kétféle törekvés az ország, az államhatalom nyelvének „státusá”-ra. S ebben a harcban nem csekély szerepet játszott a nyelvek régiségének kérdése, és még ennél is nagyobb az: melyik nép mit kapott a másiktól? Melyik az átadó, melyik a befogadó? Honnan áramlottak a szavak és a szóval együtt a fogalmak a másikba? Különbféle szláv tudósok vetélkedtek egymással abban, hogy minél több magyar szóról bizonyítsák be, ez is, az is a szlovákból, a szerbből stb. jutott át a magyarba, így ezt a fogalmat, intézményt, azt is a szlávoktól tanulták a magyarok. Az Arany János által említett és sok jó szófejtést is végző Leška egész szótárát állított össze a magyar nyelv szláv jövevényszavaiból a XIX. század első évtizedeiben, az 1820-as esztendőben pedig az Arany János által szintén említett Dankovský mára kacagtató módon hirdette meg az antik görög és a szlovák nyelv hasonlóságát, rokonságát, a költő Ján Kollár pedig itáliai útján mindenütt szláv emlékeket „fedezett föl”.

Az 1820-as évek magyar reakciója a heves tagadás volt, amely annyiban jogos, amennyiben a nyelvi érintkezések egyoldalúságának szólt. Amit például a néprajz művelői viszonylag korán észrevettek, hogy népek érintkezései során kölcsönös és nem egyoldalú kapcsolatok jönnek létre, az a nyelvészetben még jó darabig legfeljebb megsejtés volt. Tény, hogy hamar kialakult az alapképlet, amelyet több szláv tudós (nem mindegyik) vallott: a magyarok — s erre az átvett szavak a bizonyítékok — a kultúrát, a földművelést a szlávoktól tanulták. S ez az 1840-es évek kíméletlenül éles és mindkét fél részéről túlzó nyelvi vitáiban érvként és ellenérvként hangzott el. Az összehasonlító nyelvészet fejlődése legfeljebb az önkényes szófejtések áradatának vett gátat, bár teljesen megakadályozni nem tudta. Önkényesnek minősíthetjük a szófejtések egy bizonyos típusát, mivel szavak külső hasonlósága alapján vont le messzemenő következtetéseket. Hogy a szavak (például hangalakjukban, jelentésükben) a századok folyamán változnak, erre ez a bizonyos szófejtési mód nem volt tekintettel.

Igy érkezünk el Arany Jánoshoz, aki szót emelt a nyelvi érintkezések ily egyoldalú értelmezése ellen, s ezért pellengérre állította azokat, akik a magyar nyelvet szinte „szlavizálni” akarják. Általános volt ez a vád, hiszen az egyik napilap még a Magyar Nyelvőrt, a vitáknak teret adó színvonalas nyelvészeti lapot is ezzel vádolta. S bár igaz, hogy Munkácsi Bernát tárgyalta a magyar szókincs szláv elemeit (1884-ben éppen a Nyelvőr hasábjain), de az is igaz, hogy e jeles nyelvész a szerbhorvát nyelv magyar elemeit is tárgyalta 1882-ben. A Nyelvőr a szlovén származású szlavista, Miklošič művét, „A magyar nyelvbéli szláv szók” címmel, de Kúnos Ignác ismertetését is, amelyben így rögzítette 1884-ben a helyzetet: „Aligha van kuszáltabb fejezete nyelvészetünk történetének a magyar szókincs tisztázásának kérdésénél”. S a vita hangnemét jól jellemzi egy több részből álló, előbb 1881-ben, majd 1883-ban közölt értekezés: „Visszahódított magyar szók” (Halász Ignác műve), amely szinte csatamezőre küldi az olvasót, harc folyik, s e harcnak — mint láttuk — számottevő a tétje.

Annyi bizonyos, hogy jóval több tanulmány jelent meg a magyar nyelv szláv elemeiről, mint a szláv nyelvek magyar elemeiről. De az is bizonyos, hogy a heves tagadást képviselő magyar tudósok (vagy csupán cikkezők) még erről a kevésről sem vettek tudomást. És az is bizonyos, hogy a jövevényszó-kutatás túlnőtte eredeti kereteit, több és kevesebb lett, mint ami: egy kultúra fokmérője. Még ma is hallatszanak ilyen és ehhez hasonló hangok.

A komparatisztika térhódítása aztán előtérbe helyezte a kapcsolattörténetet. Főleg a néprajzi „sajtó” foglalkozott előszeretettel a magyar—szláv érintkezésekkel: olyan témákkal, mint például a délszláv (mindenekelőtt szerb és horvát és kis részben: szlovén) népi epika magyar hősei (Mátyás király, Hunyadi János, Szilágyi Mihály), a magyar vagy székely népballadák balkáni rokonsága és így tovább. Sokatmondó tény, hogy Németh László kezdetben összehasonlító népköltészetben gondolkodott, mert a népköltészetek rokonsága, a motívumok vándorlása segítette közép-európai gondolkodásának kialakulásában. S az 1930-as években már megjelenik (az Apolló, a Láthatár, az Archivum Europae Centro-Orientalis című folyóiratokban) az a gárda, amely új alapra helyezi a magyar—szláv érintkezések elemzését, a nyelvi érintkezéseket is, és az egyoldalúan felfogott átadás—befogadás folyamata helyett a kölcsönhatások, a kölcsönös kapcsolatok, a természetes, a történelmi sorsközösség által kialakult érintkezések kutatását tűzi ki célul. Az 1930-as esztendőken tanulmányokban, bírálatokban, kisebb cikkekben dokumentálódott ez a szándék, amely az utóbbi néhány évtizedben hozta meg az eredményét. S amely eredmény úgy is fogalmazható: a magyar—szláv, magyar—román nyelvi érintkezések immár a helyes arányokban, kölcsönhatásaikban állnak előttünk. Előbb Tamás Lajos adta közre, a világ tudományos közvéleménye számára is hozzáférhetően, németül, 1966-ban könyvét: „A román nyelv magyar elemeinek etimológiai-történeti szótára” címmel. 1985-ben hagyta el az Akadémiai Nyomdát Hadrovics László közel hatszáz lapos monográfiája: „Magyar elemek a szerbhorvátban.” Egyúttal a kölni Böhlau Könyvkiadó „Szlavisztikai kutatások” nevű sorozata 48. darabjaként is hirdeti ez a német nyelvű mű a magyar tudományosság nagyszerű eredményeit.

Visszapillantva a kérdés történeti hátterére, aligha kell külön méltatni a vállalkozás jelentőségét. Annál inkább a hangvétel higgadságát, az előadásmód nyugodtságát, az anyag bőségét, az egyedül lehetséges tudósi magatartást, amelyben bennefoglaltatik az is, amit nem sikerült megfajteni, ami bizonyta-

lan, ami csak feltételezés, ami pusztán lehetőség. S még valami: a szófejtések, a kölcsönzések dokumentálása nem a kultúrák felsőbb- vagy alsóbbrendűségének bizonyítéka, hanem népek együttéléséé, művelődések érintkezéséé. Hálas anyagot kínált volna a magyar—szerb együttélést nyelvi fordulataival is tükröző szépirodalmi anyag feldolgozása: a vígjátékiró Jovan Sterija Popović műveiben olvashatók ilyes hungarizmusok, mint „Ne larmaz!”, „Iljen a sabadság!”, a romantikus szerb költőnél, Djura Jakšićnál találjuk: „ebadta”, „bačam-uram” stb.

A könyv azonban lemond egy ilyen, bizonyára nagyon tetszetős összeállításról, és ehelyett inkább a kölcsönzések, átvételek és visszakölcsönzések (!) fajtáit mutatja be szótárszerűen. Nézzünk néhány példát szavaink életére, úgy is mondhatnók, közös szavaink közös életére! A magyar „billikom” valójában a bajor—osztrák „willkomm” szóból származik, s körülbelül annyit jelent, hogy *nagy pohár*. Hogy a horvátba ez a szó a magyarból került át, azt valószínűsíti, hogy a horvát, illetve a magyar társas együttlétnek mintegy „rekvizituma” a billikom. Az első horvát előfordulás szinte további érvet kínál: a horvát irodalomban Petar Zrinszkinék ismert Zrínyi Péter „Adrianszkoga mora syrena”-jában fordul elő. Tudjuk, hogy Zrínyi Péter horvátra tolmácsolta testvéreinek, Zrínyi Miklósnak eposzát. A további horvát előfordulásokat aztán szótárak adatai és szépirodalmi művek egyként jelzik. Nyelv, irodalom, társasélet így kerül együvé egy szó vándorújtját nyomozva, így lesz közös (nyelvi) élmény, közös kincs. A szó, amely nem elválaszt, hanem összeköt. Két (nyelvi) kultúra műhelyében kovácsolódott ki.

Nincs ilyen előkelő családja a magyar 'konc' szónak, amely abban a jelentésben, hogy egy 'konc' papír, a horvát nyelvterületen 1589-ben fordul elő első ízben (latin szövegben), s a papír ívének mértékegységét jelentette. Magyarul már 1514-ben ezt jelentette, egyébként a szó 1519-től adatolható egy darab húsként érte. A szó azonban nem magyar eredetű, valójában „szláv jövevényszó” a magyarban, csak épp nyelvünkben megváltoztatta eredeti szláv alakját, és e megváltozott magyar alakot vette át a horvát, amelyben aztán ismét alakot cserélt, „konec” formát öltve. A szerb nyelvben viszont a magyar forma rögződött. Ha a múlt század közepén lennénk, valaki már bizonyosan leírta volna, a szerbhorvát 'konac' (vége) szintén innen való. Hiszen majdnem ugyanúgy hangzik. De a Hadrovics László kibányászta nyelvi tények és adatok vitathatatlaná teszik: ebben az esetben a hasonló hangzás nem a közös nyelvi eredet műve. A két szónak semmi köze sincs egymáshoz.

A 'székely' népnév eredetét a sok találgatás, próbálkozás ellenére sem sikerült még megfejtenie a kutatásnak. 1092 óta ismeretes nyelvünkben a szó (szikül, szekül a régebbi forma). A középkori latin megnevezés, 'siculus' pusztán hangzásilag azonos a klasszikus ókor 'siculi' népnévével. A horvátban már 1574 óta ismerjük, méghozzá Ivan Pergošić munkájából: Werbőczy István nevezetes-hírhedett Tripartitumának horvát változatából. A szerbhorvát 'sekelj' tehát közvetlen átvétel a magyar nyelvből. Csakhogy Sekulával (a megszólításban: Sekule) gyakran találkozunk a szerb és a horvát népköltészetben. Ide azonban közvetítőn keresztül, a román nyelven át jutott; olyan névformák, mint *Sakul*, *Sekul* Moldva és Havasalföld egyházi szláv forrásaiban lelhetők föl.

Ahány szó, annyi „regény”. Hiszen regényes életet él, országhatárokon át vándorol egy-egy névforma, bejut az irodalomba vagy a népköltészetbe, mit sem törődik a politikai-hatalmi változásokkal, mint ahogy a múlt században sem törődött nyelvészek olykor igencsak ízetlen és tudományosnak a legjobb

indulattal sem nevezhető csatározásaival. Szavak jöttek és visszatértek, új alakot öltöttek, átfarmálódtak, igazodtak az új környezethez.

Hadrovics László műve elején áttekinti azokat a történeti alapokat, amelyekre a szókölcsonzések épülhettek. Ennek a történelmi háttérnek gazdagsága szembetűnő, de szembetűnő rétegzettség is. Horvátországgal sok évszázadon keresztül közös királyságban élt a magyarság (1102 óta), a nagyobb horvát városokba a lakosság egy része Magyarországról származott át. A magyar származású horvátországi családok között tartjuk számon — többek között — az Alapiakat, az alsó-lendvai Bánffyakat, Dóczyakat, Rátkayakat, Széchyeket, Ujlakiakat. Nem csoda, hogy a horvátországi—szlavóniai földrajzi nevek között jócskán bukkanunk magyar nyelvi eredetűekre. Jóval óvatosabban kell eljárunk a középkori szerb—magyar, boszniai—magyar érintkezések kérdésében. Önmagában még semmit nem mond, hogy a magyar király Szerbiának és Boszniának is — legalább névben — királya volt. Szerb—magyar viszonylatban sosem jött létre a horvát—magyar „perszonál-unióhoz” hasonló államképződmény, amely a magyar nyelvi hatások oly mértékét tette volna lehetővé, mint horvát—magyar viszonylatban. Ilyen és ehhez hasonló megállapítások vezetik be Hadrovics László vizsgálatait: így kapcsolódik össze politikai történet, művelődéstörténet és a szavak története. S számítsuk ehhez még azt is, hogy bizonyos fordulatokat irodalmi művek, másokat népköltészeti alkotások őriztek meg. Tanúskodva régi korokról, régi kapcsolatokról. A szavakban történelem is reillik. S ez a történelem többnyire sosem egy nép, egy nemzet szomszédaitól független történelme. Hanem közös történelem. Amelyről annyi szó esik szakmunkákban, a publicisztikában, vitafórumokon. Ezt nem ismerték föl haidankorok nyelvészei, akik a szószármaztatásból fegyvert és pajzsot kovácsoltak. Fegyvert a szomszéd ellen, pajzsot önmaguk védelmére. S evvel hűtlen *sóffára*ivá váltak a szavakban ránkmaradt örökségnek. Pedig e közép-felnémetből származó szó is valószínűleg magyar közvetítéssel került tovább a szerbhorvátba. A nemzeti becsület és ismok vélt védelmében elsőbbségről, magasabb rendűségről, kulturáltabb lelkületről szóltak azok, akiknek nem erről kellett volna szólni. Előkelő rokonságot álmodtak a talán nem oly ékes, de igazi rokonság helyébe. S ezzel akadályozták a nemzeti önismeretet, és akadályozták annak a tudományágnak fejlődését, amelynek szakemberi szerepében tetszelegtek: a nyelvészetét és a történettudományt.

Semmi ok nincs a szégyenkezésre, hogy a magyar nyelvben bőséggel akadnak szláv jövevényszavak. Semmi okuk nincs szerbeknek és horvátoknak a szégyenkezésre, hogy nyelvükben bőséggel található magyar jövevényszavak. A szavak nem egy irányban közlekednek, együttélő népek szavakat, dallamokat, ötleteket, versformákat, jelképeket kölcsönöznek egymástól, adnak egymásnak. Egy-egy népballada vagy románc nemzeti elsőbbségén évtizedeken vitatkoztak tudósok, a nemzeti művelődés sérelmét látva abban, hogy egy történetet egyik irodalom a másiktól kapott. Higgyük azt, hogy ez az ostoba presztizsszemlélet a régmúlté: higgyük azt, hogy a higgadt tudományosság, a bölcs mértéktartás, a tárgyilagos szemlélet vezeti a kutatók tollát. Bízunk abban, hogy olcsó, rövid távra szóló szempontok sosem zavarják többé két nép érintkezésének, kapcsolatainak elemzését, és nem vetítenek vissza múltba jelenkori elképzeléseket. A sok-sok reményt adó művek sorozata egy perdöntően fontos alkotással gazdagodott. Hadrovics László „Magyar elemek a szerbhorvátban” című könyve gondos levezetései, „nem bizonyosság”aival ösztönözheti, kell, hogy ösztönözze, nemcsak a nyelvészeket, a többi tudományág

képviselőit is, hasonlóan alapos, meggondolkodtató munkákra. A szerbhorvát–magyar nyelvi kapcsolatok „szavai” feltámadtak, közös történelemről beszélnek. Higgyük azt, hogy e közös történelem a kézenfekvő tanulságok levonására fog készíteni!

Krleža és Németh László jegyében

LÖKÖS ISTVÁN: MAGYAR ÉS DÉLSZLÁV IRODALMI
TANULMÁNYOK

Bizonyára szokatlannak tűnik, ha egy irodalmi tanulmányokat tartalmazó kötetet kétszereplős munkának nevezünk. S különösen szokatlannak, ha a kötet tanulmányai több évszázad irodalmi jelenségeit vizsgálják, s közben számos, egymástól különböző szakterület problémáit is érintik — kezdve a kelet-európai petrarkizmus horvát változatától a mai jugoszláviai magyar irodalomig, s egészen a jugoszláviai irodalom műfaji kérdéseiig. Irodalmi portrét is tucatnyit találunk Lőkös István könyvében — s mégis aligha tévedünk, ha azt mondjuk: ennek a könyvnek két szereplője van: Miroslav Krleža és Németh László.

Mindennek belátásához azt is tudnunk kell, hogy a kritikus, az irodalomtörténész is folyton saját regényét — pontosabban — saját gondolkodásának regényét írja. Miként az író szüntelenül visszatér az őt uraló világ motívumaihoz, úgy járja körül az irodalomtörténész, a kritikus újabb és újabb tanulmányban az őt elindító élményből kinövő elágazásokat. S miközben ezeket vizsgálja, visszatekint magára az útnak indító élményre is, hogy immáron azt is a maga történetiségében, valós összefüggéseiben lássa.

Lőkös István tanulmánykötetét olvasva nem nehéz megtalálnunk azt a magot, amelyből irodalomtörténeti-kritikusi munkássága kinőtt. Mindenképpen szólnunk kell szülővárosa, Eger kulturális örökségének élményéről. Eger, miképpen Lőkös is mondja, a felvilágosodás kori magyar művelődés egyik központja volt — abban az időben pedig jelentős számú szerb származású lakosa is volt a városnak. A másik élmény már a szellemé. Lőkös tanulmányaiban folyton visszatér Németh Lászlónak ahhoz a három írásához, amelyben Németh a szerb és a horvát irodalom egy-egy jelentős írójával foglalkozott. Az egyik írás a Krleža Adyról címet viseli, egy másikban Németh Krleža Glembayak című drámatrilógiájáról ír. „Mialatt olvastam — írja Németh —, a magyar s nemcsak a magyar: a cseh, lengyel, osztrák Glembayakra kellett gondolnom. Mindaz, ami az utóbbi időkben foglalkoztatott: asszimiláció, a színmagyarság kisebbségi helyzete, egy nagy irodalom kicsiny tömlőce, tudományunk ferdesége, földkérdés: egyetlen szóba futott össze: Glembayak. A monarchia: a magyarságból és a magyarság ellen is kitermelt egy csomó Glembayt, s ezek itt vannak, a glembayizmus tovább él bennük, ha a császárság meg is bukott. Magyar vezetőréteg és nép viszonya azért más, mint a franciáé vagy a németé, mert ez is Glembay-föld.” Németh László harmincas években meghirdetett, a közös kelet-európai sorsot vállaló programjának a szellem területén nem kis hozadéka lett. Ennek kell tekintenünk azt is, hogy Lőkös István figyelme, érdeklődése — Németh László kelet-európai programjának ismeretében — Miroslav Krleža hatalmas életműve felé fordult. Nem

lehet véletlen ez sem, hiszen Lőkös mindig a kelet-európaiság közös jegyeit keresi. s tudjuk, Krleža élete, munkássága számos ponton érintkezik a magyar történelemmel, a huszadik századi magyar valósággal. S itt nem elég csupán a monarchiában játszó, Zászlók című regényére utalni. Krleža életművének számos olyan pontja van, amely valamilyen módon kapcsolódik a huszadik századi magyar irodalom által felvetett kérdésekhez. Ezzel kapcsolatban találóan mondja Spiró György: „Krleža politikai elképzelései nagyon hasonlítanak a magyar baloldal elképzeléseihez, indulatát indulatát Szabó Dezső-inék mondhatjuk, változékonyságát és öregkorára kialakult filozófiáját pedig Déry Tiboréval vethetjük össze. Tájékozottsága és esszéíró hajlama megfelel Németh Lászlóénak.” Minket azonban természetesen nemcsak a közös, kelet-európai vonások érdekelnek, hanem az a bizonyos, Krleža által emlegetett „harmadik komponens” is, amely a keleti és a nyugati hatások mellett a sajátos jugoszláviai vonásokra utal.

Lőkös Istvánnak a jugoszláviai kultúra sajátosságaival kapcsolatban is van mondanivalója. Egyik tanulmánya (*A jugoszláviai szocialista irodalom a két világháború között*) Krleža két világháború közötti útját is követi. Jellemző az általa szerkesztett lapokat, s részletesen szól a Krleža és az úgynevezett szociális irodalom képviselői között lezajlott vitákról. A szociális irodalom mozgalma sajátos jugoszláviai képződmény, mi baloldalt mondanánk helyette, hozzátéve, hogy nálunk a két világháború között a baloldali írók nem tömörültek egységes irodalmi követelményeket elfogadó mozgalommá. A szociális irodalom képviselői 1930-tól támadták Krležát — azt az író, aki a jugoszláviai írók közül az elsők között fordult a szocializmus felé. A vita során Krleža saját művészetfelfogását is kifejtette, ez azonban csak elmérgesítette a vitát. A sematizmus képviselésében megszólalók újabb rohamra után végül Tito is állást foglalt a kérdésben, s bírálta Krležát. Hasonlóan éles — és nyilvánosság előtt lezajló — vitát nem ismerünk a hazai irodalomtörténetből, talán csak a József Attila körüli csatározásokat említhetjük analógiaként. Mindez természetesen jelzi azokat a sajátos körülményeket is, amelyek közepette Krleža élt és alkotott.

Az eddig elmondottak után talán meglepő lesz az a kijelentésünk, hogy a kötet legtöbb tanulmánya nem Németh Lászlóval és Miroslav Krležával foglalkozik. Németh neve leginkább *A jugoszláviai népek irodalmának fogadtatása Magyarországon 1945-től napjainkig* című, közel százoldalas tanulmányban említődik. Lőkös itt pontos elemzését adja a kelet-európai irodalmak felé forduló Németh László programjának, s ami a legfontosabb; a magyar irodalomtörténet összefüggéseibe ágyazza ezt a programot. Mert valóban elgondolkodtató: míg Balassi költészetére termékenyítő hatást gyakorolt a délszláv verselés ismerete, s Zrínyi művére is hatottak a szigetvári ostromról szóló krónikák, addig a későbbiekben alig-alig lelhető meg a délszláv irodalmak recepciójának ilyen típusú példái. Lőkös meggyőzően bizonyítja: „a szerb és horvát irodalomnak a romantika korában még az esztétikai értékteremtés jelentősen motíváló magyar recepcióját egy évszázados pangás követte.” Ezen csak Németh programjának meghirdetése változtatott, hiszen ezt követően számos, ide kapcsolódó könyv, tanulmány jelent meg. Úgy tűnik, mindehhez azonban kedvező politikai feltételek is szükségeltettek, hiszen 1945–1949 között kétszer annyi szerbhorvát nyelvű könyvet fordítottak le magyarra, mint 1900 és 1945 között, míg 1949-ben egyetlen jugoszláv szerző műve sem jelent meg Magyarországon könyv alakban... S ahogy Németh, úgy Krleža sem csupán a róla írt tanulmányokkal központi szereplője ennek a könyvnek, ha-

nem a rá való hivatkozásokkal, utalásokkal. Krležáról — a már említett tanulmány mellett — három írást olvashatunk, ezek közül a legjelentősebbnek a *Krleža Glembay-ciklusának magyar élményanyagáról* címűt tartjuk. Műhelytanulmány ez: az egyes művek életrajzi megközelítésének eredményességét bizonyítja vele Lőkös, miközben a Krleža-életrajzhoz is adalékokat szolgáltat. Újabb, összegző Krleža-tanulmánya minden bizonnyal szétfeszítette volna ennek a könyvnek a kereteit. Az utalások azonban a kötet szinte valamennyi írását Krleža nevéhez kapcsolják. Érthető is ez, hiszen Krleža hatalmas műve ránőtt a horvát kultúrára, „póttévékenységei”, kultúrateremtő törekvései révén a horvát kultúra egészével kapcsolatot tartott. Krleža például Anton Gustav Matost, a nálunk alig ismert horvát költőt Adyval rokonította, ez indítja Lőköst arra, hogy a „kelet-európai szimbolizmus horvát mesterének” költői-írói arcélét megrajzolja. (Lőkös az Ady—Matoš-versek paralellizmusait is számba veszi.) Másutt Ady kapcsán teszi fel Lőkös a kérdést: vajon ez a sokak által tisztelt lírikus, akiről az egykori történelmi Magyarország nemzetiségi létformáját ismerő méltatói meleg hangon nyilatkoztak, hatott-e s milyen mértékben a szerb, a horvát, a szlovák, vagy éppen a román irodalomra?

Számunka éppenséggel a Lőkös István választotta nézőpont teszi izgalmassá ezt a tanulmánykötetet. Lőkös a felvilágosodás kori magyar irodalom tudós kutatója, jó ismerője a századelő magyar irodalmának és a népi írók munkásságának. Kérdései mégsem a tudományból, sokkalta inkább az irodalomból fakadnak: az irodalom jelenségeit Németh László és Krleža gondolkodásának jegyében vizsgálja. Szerepvállalása ezért is lehet többirányú, a szaktanulmányok mellett tájékoztató írásokra is vállalkozik. Az utóbbi években többször is az ő beszámolóiból szerezhettünk tudomást a jugoszláviai művészeti élet változásairól, vitáiról. Azt is természetesnek kell tartanunk, hogy ma már — többek között éppen Lőkös István írásainak jóvoltából — több közös vonását tudjuk elsorolni a kelet-európai irodalmaknak, mint ahogy az Németh László vagy Krleža íásaiban megfogalmazódott. Így is van ez rendjén: az írói kihívásokra szakembereknek, tudósoknak kell felelniük. Lőkös István munkássága — s így mostani tanulmánykötete is — segítségünkre van abban, hogy felismerjük az irodalmunk fejlődésében megmutatkozó kelet-európai vonásokat és a sajátosan magyar jelenségeket... (*Szépirodalmi.*)

FÜZI LÁSZLÓ

SÁNDOR IVÁN

Tengerszem a század térképén*

Tengerszemünk akkor sem volt. Aki valamiféle fodrozatlan tisztaság fölé akart hajolni, hogy érezze a belső csöndet, amelyben egymás mellé rendeződnek a szétszabdalt életdarabok, akkor is legfölbőbb a szellem tükreit kereshette. Amilyen ez az alig ötoldalnyi írás.

„Vers, vagy tanulmány?“, kérdezi Németh László éppen fél évszázada. Csak azt ne gondoljuk, hogy valamiféle műfaji primátus körül forgott az elemunka. S hogy ezzel a fölösleges kérdéslehetőséggel máris végezzünk, idézzük azt a mondatot, amely nemcsak pontos válasz, de mint a legtöbb centrális Németh-mondat, egyúttal gondolkozásának és esszéírásának genezisébe is bepfilantást enged; abba ugyanis, hogy a szellem törekeny emberének teljesítménye a természet folyamatait mintázó robbanásokban épült. Németh Az esszéje címében föltett kérdésre ezt mondja: „A műfajokat az életszükségletek teremtik és igazolják. A kultúra, melyben élünk, sarjad, mint a fa; előbb törzset hajt, azután ágat, virágot, levelet, s ha mi a virágot tartjuk is a legszebbnek, van idő, amikor virágozni céltalan, levelet vetni vagy hullatni viszont az élet parancsa.”

Hihetjük, hogy az élet parancsára született az esszéirodalomnak az a ragyogó filozofikus vonulata is, amely a fél évszázad előtti magyar irodalom része volt, és amelynek egyik, talán nem mindenki által fölismert remekét próbálom fénybe állítani. Az ilyen parancsokat persze sohasem csak valamilyen időszerűség préselt ki. Az is. De minden fölismerés elé hegyeket emel az idő, a tengerszemekig is rajtuk kell átvágni.

Induljunk el egy újabb kérdésből: miért pótolja nemzeti gondolkozásunkban, mint ahogy Közép-Kelet-Európában máshol is, a filozófiát a filozófiai gondolkozás, amihez az írói esszének az a vonulata is hozzátartozik, amelyet Németh művelt? Az egyik ok bizonyára az, hogy Európának ezen a tájékán a közismerten késleltetett fejlődés miatt, a nagy létfölismeréseket hozó bölcsélet többnyire a körülmények érlelte görcsösebb végiggondolások helyettesítik. Miközben létrejönnek a társadalmak évszázadokon át alig változó konstrukciói, melyeknek egyik vonása az, hogy miképpen lesz egy korszak, szinte megszületésekor, elmaradottá, miképpen jönnek létre az idejétmúlt intézményrendszerek nyomása alatt a hamis léthelyzetek. Tudjuk, az antinomikus életszerkezet általában kedvező talaj a filozófia számára. De azzal, amit antinomikusnak nevezünk, Európának ezen a részén valami más is jár. Itt egyúttal amorf

* Elhangzott a székesfehérvári Németh László-emlékülésen.

társadalmi és életszerkezetek alakultak ki, örökösen mozgásban levő, mégis alig változó körülmények, kihajszolt, ám elkésett megoldások. Közben a folyamatok lényegi mozgásai az eltakart, letagadott események mélyére szorultak, és a gondolkodás legjobbjai a lételmélet, a metafizika helyett inkább a mindennapos tereptisztításra összpontosítottak. A bölcsesség zsákolói, a szellem summásai jó, ha attól a mindent elárasztó törmeléktől segítettek szabadulni, aminek elhordása mindig első feltétele annak, hogy a jelenségek, a problémák, az élet körülményei a maguk valódi jellegében föltáruljanak.

A harmincas években sem volt másképpen. A gondolkodás, az irodalom, a társadalom, a történelem fől színre hozott dilemmái együtt rajzoltak, és Németh szavaival, senki sem mondhatta, hogy ezek a kérdések nem tartoznak az íróra. Hiszen, tette hozzá, ha valami antik irodalmár szerint maguk a kérdések első látszatra nem is az író kérdései, ám „övé a közérzet, emberség, magyarság, amely a kor nyomasztó gondjai között hánykódni kénytelen”. Ilyen mondatokkal fokoz: körhintán Homérosz sem tudott volna énekelni. Meg kell előbb állítani a forgó örvényt, megtapogatni magunkat, hogy egészben vagyunk-e, szétnézni, égtájakat keresni, a földet, ahová kidobott: körüljárni. Ezt tette az utolsó évtizedben a magyar tanulmányírás, mondja 1935-ben.

Mi volt hát a legjellegzetesebb ebben a föladatvégzésben? Szeretném kiemelni, hogy itt nem egyszerűen a szellem, az erkölcs, a felelősség közös teljesítményét emlegetem. Van ebben a fölismerésben valami, ami megintcsak Németh egész esszéírásának jellegére mutat rá. Ő azt mondja erről, hogy a szellemben mindig az első kimondás a döntő. A szerepmegtalálás gesztusára is utal ez, amit, tudjuk, éppen az először megtalált igazság szellemi-etikai idegközpontja indít el. Így ilyen, elsőnek vállalt fölismerés lényege az is, hogy nem elégszik meg a múlt kitisztázásával, a már mögöttünk tudott labirintusok utólagos átvilágításával, hanem a jelen forró ütközőpontjaira, a jövő mások által még nem sejtett útjaira irányul — a kockázatosra és ismeretlenre tehát.

Németh így látja ezt a tanulmány és szépirodalom egymásra utaltságában: „Nagy műnek nagy, egyenletesre lehordott alap kell. Líra, dráma, regény csak olyan szellemi talajon találnak biztos helyet, ahol érzésben, ízlésben, fel fogásban legalább egy tisztásnyi térségen valami kis közmegállapodás jött létre: az alkotónak nem kell magának végezni a földmunkát is. Minálunk ez a megbízható talaj hiányzott. Az ember érezte, hogy amíg a planírozást el nem végzik, nem érdemes építkezni sem: vagy kicsiny lesz a ház, vagy bedől.”

Az írás főgondolatánál tartunk. De a fény teljes fölkapcsolásához össze kell foglalnom a *Vers, vagy tanulmány?* egész gondolatmenetét. A műfajokat tehát az életszükségletek teremtik és igazolják. Ez a kiindulás. A görögök nagyságát semmi sem mutatja jobban, minthogy a különböző műfajok hatalmas teljesítményeinek korszakaiban is volt szívük a már kiégett tisztásokat otthagyni, s azok felé a műfajok felé menni, ahol a szellem lángjának volt mibe belekapni. A műfaj tehát nem érték kérdése, hanem időponté. A nagy művek alá lehordott terep, megbízható talaj kell. A magyar irodalomban azok, akik a háború előtt kezdtek falakat rakni, a háború után még fedél alá hozhatták művüket. Az őket követők azonban már csak árkokat, legördült sziklákat találtak, és az irodalom világán túl hatalmas zavart a nagyvilágban.

Álljunk itt meg. Nem azért, mintha külön ki kellene emelni, hogy ma is érezzük a hatalmas zavart az irodalomban, s persze első okként körülöt-

tünk a világban. Ebben a sodrásban annyira benne élünk, hogy inkább talán arról kell gondolkodnunk: amíg a magunk korának lényegéről legtöbbször alig mondtunk el valami olyant, aminek fél évszázados hatásában reménykedhetnénk, addig a harmincnégy esztendő író biztos helyzettudattal, a század végéhez is szövegezőleg fogalmazza meg a maga korának fontos kérdéseit. Vajon minden hajdani fölismerés hasznosításán túl, nem ennek a beismerése a legfontosabb ma, ha egy fél évszázados tanulmányt próbálunk visszafiataltítani?

Forduljunk újra a tanulmány szövegéhez. A harmincas évek kérdései közül ilyeneket emel ki: „Trianon odacsapta Magyarországot a földhöz, s az, mint egy tányér, öt darabra ment. Mit gondoljunk erről a durvaságról? Álljunk ki szavalni a Szabadság tér szobrai alá, vagy tekintsük közjátéknak, melyet a nemzetköziség diadala úgyis rendez majd? Oroszországban a marxizmus győzött, s győzelme után nagy alkotó tervekkel állt elő. Engedjünk a példa bővülő szemének? Az ellenforradalom mocsárgözökkel töltötte meg az országot; hagyjuk magára a fuldokló népet?... Kitört, megforgatott a válság, honnan jött, hová visz? Kezdték együtt emlegetni a Duna-népeket, mi közünk hozzájuk? Mi a magyarság hivatása? Elfogy utolsó költőivel, irodalmával együtt, ahogy a mélabú érzi, vagy kivághatja még magát lehetőségei nyomán?”

Ezeket látja a többi között olyan korproblémáknak, amelyekről senki nem mondhatja, hogy nem tartoznak az íróra is. De a *Vers, vagy tanulmány?* nem helyzetrajz, nem is dilemmagyűjtemény. Inkább a szellem és erkölcs, a felelősség viszonya a korhoz, az írói szerephez, a poétikához. Kérdéseiben az is benne van tehát, ami az esztétikai minőséggel van kapcsolatban. Németh ugyanis arról is beszél, hogy miért nem sorakozhatott föl a tanulmány mellett semmilyen más írói műfaj közvetlenül a problémamegoldásban? Azért, mondja, mert a szépirodalom nem zsúfolhatja tele ábráit ennyiféle tapogatózó fejtegetéssel. Új írótipus, új műfaj kell hozzá. Vagyis a szépirodalom poétikai közismerten másfélék, mint a tanulmányírásé. Tudjuk jól, mai küzdelmeinkbe is beleszól, hogy lehet bár a mű mögött ugyanaz az író, ugyanaz az életanyag, ábrázolóerő, világkép, a szépirodalom a maga törzsén nő föl, s bizony az érték, a teljesítmény rovására megy, ha ezt valaki nem ismeri el, mert valóban, amint Németh mondja: a szépirodalom nem zsúfolhatja tele ábráit annyiféle tapogatózó fejtegetéssel.

De nem hagy nyugodni az, amiről az imént azt kockáztattam meg, hogy: vajon hangot adunk-e olyan nyomatékkal a mi korunk gondjainak, miként ő mindannak, amit a maga korában fölismer. És szeretném néhány mozzanat tükrében fölillantani ezt az író számára lelkiismeretinek is mondható kérdést. Hiszen aki ma körülpillant, nem egy ellentmondást lát sűrűsödni, s ki mondhatja azt, hogy ezek nem tartoznak az állampolgárra, csak azért, mert történetesen író.

Nézzük csak: miközben közismertek a társadalom intézményeinek akadozásai, a lelassulások, sőt lehetetlenülések, ugyanakkor más progresszív alternatívák kipróbálására alig van lehetőség, mert annyira satuba tartja a kopásnak indult intézményrendszereket az önmaguk létrehozta kemény kontraszelekció;

az is köztudott, hogy a gazdaság ugyan jó ideje nem tud tartósan érvényes feleleteket adni a kor kihívásaira, ám idegvégződése mégis szinte kilátástalanul a közepes alattiba kapcsolódnak;

aztán itt vannak a közismert anyagi gondokon túl az intézménymodellek hatéptelenségéből bekövetkező nehézkedési törvények, a könyvkiadásban, a

film, a színház életében és persze a tudomány terjesztésében, amelyek mérhetetlenül elnyújtják, ha csak el nem torlaszolják a megjelenést. Így azután miközben a világindex szerint az információs áradatban a szellemi reflexiók idő egyre csökken, nálunk olyannyira elnyúlik, hogy a gondolkodás, a művészet teljesítményei szinte kiiktatódnak abból a sávból, amelyben a nemzet, egy közösség közgondolkodása, ön- és jövőfelismerése, történelmi tudata megfogalmazódhat.

Ezek után pedig arra az örök kérdésre, hogy az írónak nem föladata beleszólni mindebbe, netán arra a mai kiegészítésre, hogy egykor ugyan lehetett, de napjainkban, mikor az intézményrendszerek, a szociológia, a történettudomány elvégzik az elemzést, semmiképpen sem föladata, legfőljebb annyit mondhatunk: látjuk, hogy a legjobb igyekezettel is mennyire végzik csak el, látjuk, hogy mire jutunk, s akinek ennyi elég, annak lelke rajta.

De másfelől ide kapcsolódik az is, hogy aki álláspontját, gondolatait, javaslatait közvetlenül próbálná beleprésselni a szépirodalomba, aki, miként Németh mondja, egy tanulmányban helyénvaló álláspontok ábráival akarna egy regényt telezsúfolni, az bizonyos, hogy veszítésre ítéli művét, és a maga írói rangját, az olvasók, a kortársak, de még esetleg vitapartnerei előtt is.

Néhányat soroltam csak föl azok közül az utak közül, amelyek felé Németh esszéje tovább vezet. Az irodalomban, az írói gondolkodásban sohasem lehet általában faggatni az időt a föladatok felől. Mindig a korkihívás dönti el, mi az az instabilitás, amit az elsőül kérdező szellem a fényeivel körülhatárolhatóvá, megfoghatóvá próbál tenni. Ez is a Németh-életmű egyik tanulsága. Tudjuk, voltak tévedései. És tudjuk, voltak illúziói, de azokban az országokban, ahol a morális cselekvés folyton szembekerül a történelmi cselekvés kényszerűségeivel, az illúziókergetésben van valami törvényszerű. Ha szabad játszani a szavakkal, persze csak a jobb kifejtés érdekében, azt mondhatnám, hogy mi ma szerencsések vagyunk, nemcsak azért, mert arra a hatalmas örökségre támaszkodhatunk, amit a Nyugat nemzedékeinek legjobbjai, és amit a népi irodalom legjobbjai ránk hagytak; szerencsések vagyunk azért is, mert ami a század első harmadában még csak megmutatta magát, az a nyolcvanas években az eltelt fél évszázad tapasztalataival megtévezve gyűjthető be. Új érzékenység van születőben, az összegező szellem és felelősség érzékenysége; ezt kell ma segítenie az esszéirodalomnak.

A körülmények sajnos sivarak. Vessünk egy pillantást a kor szellemi horizontjára: látjuk, hogy világszerte stagnál a bölcselet, alkonyát éli az, amit európai gondolkodásnak nevezünk, s aminek a görögség óta az a lényege, hogy gondolat és cselekvés egységére épül. Tudjuk, hogy a megtorpanás egyik fő oka világszerte az emberi autonómia, a tett lehetőségének visszaszorulása, hiszen ha gondolkodás és cselekvés gyönyörű aránypárjában az egyik oldal hiányzik, akkor az a másikra is kihat: a tettel való válaszadás iszonyú nehézségei lefulladásztják a gondolattal való kérdezés próbálkozásait. Látjuk azt is, hogy kettéválik a kor, egyfelől a főlzínen látható eseményekre, életre, történelemre, másfelől a nagy geológiai törésvonalakhoz hasonló mélységekbe szorított lényegadó jelenségekre. Tudjuk jól, hogy a kettő között mi a különbség, mire kell koncentrálni, milyen rétegek alól kell fölbányászni a korvalóságot.

És tanúi vagyunk annak is, hogyan hasad ketté a magyar irodalom. Most csak a legjobbakról beszélek. Fölerősödött-kifejlődött az a törekvés, mely, mint ahogy Csoóri Sándor mondja, szembenéz végre azzal, hogy nem készült

el a múltunk, vagyis egy utólagos átvilágítás, folyamatmegteremtés érdekében újverifikációt hajt végre, s miközben a jelen égető kérdései felé fordul, ebben a felülvizsgálatban helyez el gondolati-társadalmi, művészi jelenségeket. Ha ezt *viszatekintőnek* nevezem, akkor a másik irányzat a *háttal fordító* a később indulók, a fiatalabbak legjobbjainak részéről, akik tiltakozásukat mindazzal szemben, ami már nélkülük, ám az ő bőrükre is végbement, ilyen kategorikusan fejezik ki. A gesztus nem ugyanaz, ám a törekvésben van rokonság, még akkor is, ha ennek sokan azok közül, akik a látszólag kétféle vállalat a legjobb szinten valósítják meg, alig, vagy egyáltalán nincsenek tudatában. Hiszen a mozdulat a legnemesebb törekvésekben mindkét oldalról a közös föltárni valókra irányul, s a nemzedéki élmények, meg a célok, főképpen a poeticák természetes különbségei, a taktikai egymás ellen fordítás hatása ellenére is, *mindkettő* valamilyen helyreállítást próbál elvégezni. Csak hát, mint mindig, ezúttal is jelentkeznek az epigonok, akiknek a nyüzsgés és a reklámozás a legfontosabb, és akik a kétféle igyekezetet azzal árnyékolják be, és dobják oda a taktikai célzatú egymás ellen hangolásnak, hogy éppen a jelenre irányuló megvilágítást kapcsolják ki, ami pedig a legfontosabb a két vállalat legjobb teljesítményeiben.

Jól tudjuk, nem volt ettől mentes az irodalom fél évszázada sem. Okkal fordít ugyanerre esszéje végén Németh. Sok jelét látom, mondja, hogy a tájékozódás nagy erőfeszítései után fölbukkannak a gyors tájékozódók, s a literátorság, mely önfeláldozás volt, mint gögös előjog jelentkezik. Próbáljuk meg ma elkerülni azt, amit annyi nagy, fölöttünk álló írónemzedék sem tudott elkerülni? Félek, hogy az ilyen kívánság illúzió. De ha illúzió is, olyan cél van mögötte, amelyről nem szabad lemondanunk. Irodalmunkban, hosszú időre szólóan, talán most jön el az utolsó alkalom arra, hogy a másféle nemzedéki törekvésekkel, poeticákkal ugyan, ám, így vagy úgy mégis jobb irodalmat akarók, a korkérdések megvilágításáért felelősséget érző legjobbak, ne egymással, hanem a közös gondokkal forduljanak szembe. A művek érdekében, a sorunk érdekében gondolom így.

És ennyivel vissza is adom a szöveget a *Vers, vagy tanulmány?* befejező mondatainak. Kik alkothatják majd meg a műveket, amelyekre várunk? Németh akkori szavai ma is időszerűek. „Azok a szépírók, akik a tanulmány munkájával lépést tartottak, előnyben lesznek, s előnyben azok a tanulmányírók is, akik nem fojtották meg magukban az alkotót. A legnagyobb előnyben azonban az ifjúság van, amely látta mindezt, s tartogathatta az erejét...”

A példává emelt szerep regényei

A REGÉNYÍRÓ NÉMETH LÁSZLÓ AZ ISZONY FORDULATA UTÁN

Az *Ember és szerep* személyiségképében, de még a későbbi önéletrajzi írások bizonyos részleteiben is hangsúlyos szerepet kap egy olyan önértelmezésmozzanat, amelynek hatása máig megmutatkozik az egyes Németh-művek, sőt, olykor az életmű egész logikájának megítélésében. Sokan — és az egész Németh-pálya vonatkozásában talán joggal is — úgy látják, hogy az életmű dinamikáját, (és a nézőpontok egyensúlyba kerülését) a váltakozó előjelű feleletek polémiája, a kettős értékrend belső dialogizmusa biztosítja. Erre az elgondolásra felépíthető akár a regények tipológiája is, ha úgy képzeljük, hogy az *Emberi színjátékban* és a *Gyászban*, illetve az *Iszonyban* és az *Égető Eszterben* egymásnak ellentmondó létértelmezéseket rejtett volna el Németh László.¹ Németh regényeinek effajta tipológiai megközelítése azonban nemcsak azért kecsegtet kevés eredménnyel, mert többnyire figyelmen kívül hagyja az epikai karakter jelnyelvi változásait, hanem mert 1945 utáni műveiben jóval kérdésesebb már ennek a polemikus, belső párbeszédnek a jelenléte. Hangsúlyozzuk, az 1947 előtt megjelent regények sem írhatók le a művek „egymást kiegészítő” feleleteinek számba vételével. Még akkor sem, ha Németh László épp az *Ember és szerepben* fogalmazott így: „Egy ember vagyok, de egy ember több regényalak, s keveset tud az magáról, aki regényeinek maga mer hőse lenni.”² Regényeinek „egymásra felelő” jellege ugyanis ebben a közvetlen szerzőre vonatkoztatottságban sem érinti a világkép övezetét, különösen, ha nem feledkezünk meg arról, hogy Németh László pontosan tisztában volt a poétikai immanencia létértelmező mivoltával. Hogy „az értékek ege alatt” mivé lesz az ember, az mindig a művek tematikájának kérdése — mint mondja, erről szól az *Ember és szerep* —; de, „hogy ki vagyok, ott lappang szöfűzésemben, képeimben, haragom és gyengédségem dobbanásaiban.”³ A személyiség teljes önazonosságára épülő *Ember és szerep* paradox módon azzal válhatott a belső dialogikusság hivatkozásalapjává, mert antropológiai identitást hirdetett, s nem szerepazonosságot. Ám e kettőt — alkata, beállítottsága ellenében vállalt szerepei bizonyítják — a gyakorlatban lehetetlen volt elhatárolnia egymástól. Tévednénk tehát, ha Németh regényeiben az esztétikai jelentés változásait azzal az eljárással vizsgálnánk, amely alapjául szolgálhatott a *tanulmányíró* Németh inkább szereporientált írásai értelmezésének: „Hamisnak ismerni föl olyan ellentétes álláspontokat, melyeknek logikáját belülről átértük: talán ezt nevezhetjük Németh László értekező munkásságában fő mozgató erőnek.”⁴

A Németh-regények fikcióképző elvei nem effajta viszonyt létesítenek egymással, s mint ilyenek, nem is értelmezhetők a hasonló kérdésre adott ellentett értelmű művészi feleletekként. Az 1948/49-ben írt *Égető Eszter* (megjelent 1956) nem érvényteleníti, mert nem is polemizált az *Iszony* értékvilágával. Oldottabb történetkezelése, különös mollhangvétele, elbeszélői perspektívaváltása az *Iszonytól* eltérő regénystruktúrát terem: lényegében az egész Németh-epikában is rokontalanul hagyományos nagyregényt. Az epikus folyamat másfajta artikuláltsága, nemzedék-, sőt, családregegyre em-

lékeztető jegyei azonban feltétlenül összefüggésben állnak azzal, hogy az *Iszony* a Németh-pálya olyan fordulópontján keletkezett, amely a személyiségértelmezésben és az epikai intencionáltság jellegében is döntő változásokat hozott. Kiteljesített és lezárt, újraformált és átalakított alapvető regényképző szubsztanciákat. Az *Iszony* után, s épp az *Égető Eszter* írása alatt keletkezett *Regényírás közben* ezért is ajánlatos némi óvatossággal kezelnünk. S talán még kevésbé tanácsos — amint azt írónk nem egy értelmezője fenntartás nélkül megtette — abból Németh egész regényírását érintő következtetéseket levonni. Félreértés ne essék: e remek, magával ragadó esszé érdemeinek kisebbitése nélkül leszögezhető, hogy benne épp a fordulat állapotának kettős tartalmai a legbeszédesebbek, de már nem az *Iszony* nyitott jelentésű poétikájának elvei, hanem az *Égető Eszter* zártabb esztétikumszemlélete nézőpontjából. Amit ugyanis az *Iszony* lezár és kiteljesít, az mindennek előtt a belső integritást maradéktalanul megőrző, a személyiség alkata és hajlamai szerinti identitást fenntartó vagy kiharcoló hősök ideálja. Az értékambivalencia és az esztétikai poliszémia jegyében megjelenített Kárász Neili az utolsó olyan Németh-regényhős, aki — túl jón, rosszon — úgy alkotja meg a világhoz való viszonyát, hogy abban az autonóm önmegvalósítás igénye értékpusztítás árán is érvényt szerez magának. A hős identitása Németh László-i értelemben lényegi és elsődleges, mert antropológiai eredetű. S ha gyilkosság és vezeklés árán is, de a szerepazonosság megszerzése előtt is megnyílnak bizonyos lehetőségek. Nem a kollektív lét formái között ugyan — de a kivonulás „szent ligetében”, az „artemiszi munkakör” csöndes harmóniájában. (Motívumra vagy tartalmi érvre magunk nem szívesen támaszkodunk, de talán szemléltet valamit e képlet megváltozásából, hogy *Égető Eszter* és Kertész Ágnes már a kollektívum elemi köreiben él, sőt, annak érdekében is cselekszik.) Az *Iszonyt* követő két regény emberképében az alkati-antropológiai kiindulású énazonosság lényegesen visszaszorul: a személyiségautonómia helyét a realizálhatóság elve foglalja el, a főhős egész konceptusa a megvalósítható szerep, s az e szereppel való azonosulás jegyében formálódik meg. Hogy az énazonosság lényegi formája — az antropológiai — továbbra is a világkép sarkpontja, s az értékrend meghatározója marad, az félreérthetetlenül megnyilatkozik az *Égető Eszter* moll hangnemében. A primer emberi identitásnak, mint meg nem valósítható értékideálnak elsősorban nem konfliktusos, nem akciószerű, hanem passzív nehézkedésű jelenléte teszi Németh László e művét különös nagyepikai „elégiává”. (Ennek az ideálnak a realizálhatótól távoli jelzéseit az *Égető Eszter* mindhárom nagy szerkezeti egysége meghozza: éppúgy benne van Décsi Feri szonátajátékának emlékeiben, mint a lajosfalvi paradicsom képzeteiben, s végül Csomorkányon a Szilágyi iránt, szemérmesen rejtett vonzódásban.)

Az *Iszony* után, a személyiségkép módosulásával egyidejűleg az epikai intencionáltságban is lényeges változás következik be. Az *Iszony* az utolsó olyan Németh-regény, amelynek viszonylag kevésbé szemantizált a regényvilágon túli vonatkozathatósága. Az *Égető Eszterben* és az *Irgalomban* lényegesen erősebbek a társadalmi referenciák. A társadalomanalóg epikai fikció persze nem az *Égető Eszterben* kap először szerepet Németh Lászlónál. De még az *Emberi színjáték* vagy az *Utolsó kísérlet* tragikus sorsokként értelmezte a társadalmi szerepű hősöket, s azok el is buktak egy-egy program, eszmiség exponensként, az *Iszony* után ilyen bukásra nem találunk példát. Inkább az a szembeötlő, hogy ezek a hősök — párhuzamosan az affirmatív példákra irányuló regényintenciókkal — maguk is példászerű, már-már

transzporens magatartás-ideálok, akikben epikailag a szerepazonosság kiküzdése az eszményített mozzanat. A befogadói horizontot közvetlenebbül, sugalmazva megszólító regényekben Németh valóban az eszményítő sorspéldázat eszközeihez nyúl, s az *Iszonyétől* eltérő módon alkotja meg e művek epikumát is. Az *Irgalomban* inkább variáns tartalmú eltérésekkel, az *Égető Eszterben* azonban lényegében strukturálisakkal is. Mindkettőben mégis úgy, hogy visszavonja az *Iszony* esztétikai poliszémiáját, s a szabadabb értelmezhetőség helyett a zárt esztétikai struktúra affirmatív hatáselvét támaszkodik.

Az *Égető Eszter* olyan élettörténet, amelynek jelentésana és struktúrája között számottéví feszültség van: ez a történetyszerűen előadott, szerepazonosság-teremtő példázat különös módon a családregények epikai modelljében valósul meg. A mű a családregényi elbeszélősablonokat mindenekelőtt a főhős körül megjeleníthető társadalmi-jellemtipikai tartalmak szolgálatába állítja. *Égető Eszter* ugyanis már nem az *Iszony* alapellentétét éli át, ő — a személyiség öntörvényeinek érvényesítéséről jórészt lemondva — közösségi szerepéért küzd, melynek harmóniaelvé a környezetében élők társadalmi szerepeinek szövevényeivel szembesül.

Az *Iszony* történetét múlt idejű én-elbeszélés idézi fel, s e vonatkozásban az *Égető Eszter* látszólag csak az elbeszélő személyét módosítja. A múlt idejű auktorialis elbeszélésben mégis azt tapasztaljuk, hogy e perspektíva-váltásnak nemcsak az esztétikai jelentésalakításban, de közvetlenül az elbeszélő világ prezentációjában is döntő szerepe van. Az elbeszélő elszemélytelenedése ugyanis magát az epikus folyamatot is történetyszerűbbé változtatja: a drámaibb szerkesztettségű *Iszony* világa is múlt idejű elbeszélésből épül fel, de az *Égető Eszter* múltaspektusa egészen más tartalmú. Az *Iszony* drámai elemei egy lezárt és hangsúlyosan eltávolított történetet tesznek rekonstruálhatóvá, tehát a mű drámaiságának hangsúlyos a múltaspektusa. Szembelyező tartalmú, hiszen az *Iszony* világa stádiumszerűen, s nem történet-szerűen kibontakozó elbeszélői fikció. Az *Égető Eszter* elbeszélésében a múltaspektus nem jellegadó tényező, hanem egyszerű tartozéka a klasszikus narratív sémának, a feszültségmentes, az epikai világot folyamatosan felépítő auktorialitásnak. Az ilyen elbeszélésben „a világ» nem egyéb, mint a nyelvi közlemény lehetséges tartalma. Az elbeszélő világ időformái tehát úgy értendők, mint annak nyelvi jelzései, hogy a nyelvi közlés tartalmát (...) elbeszélésként kell értelmeznünk.”⁵ A klasszikus elbeszéltség és kontinuitás, az epikai folyamat metonimikus szerkesztettsége a legnyilvánvalóbban talán abban mutatkozik meg, hogy az *Égető Eszterben* azok a kapcsolódásformák, amelyek az *Iszony* epikai egységeit katasztrofikus jelentéstartalommal köttették össze, itt — noha olykor formálisan hasonló motívumokra épülnek (Eszter anyjának halála, az öreg Tunyogi halála, s az átköltözés Szeghátra, vagy Méhes öngyilkossága stb.) — nem a távlatok lezárásának sorsszerű logikáját testesítik meg. Nem a magatartás és a szerep teljes ellehetetlenítésére „irányulnak”, hanem új és új körülmények között teszik próbára Eszter képességeit. Katasztrófa helyett inkább egy-egy eltitkolt mozzanat napvilágra kerülése módosít Eszter stratégiáin — s bár itt is van exklúziós tartalmú szkepticizmus, az epikus folyamatban, lényegében az és-és típusú konjunkció elvé érvényesül. S alighanem az ilyen történetfelfogással függ össze az is, hogy épp az *Égető Eszterben* válik leginkább funkcionált tagolási elvvé a Kocsis Rózsától említett hármas matematikai váz.⁶ Eszter édes-teremtő kísérletei valahány alkalommal a kezdet-kibontakozás-bukás hármasságának (mint általános történet-sémának) a mintáit követik, s maga a mű is olyan

történet végére tesz pontot az *Epilógussal*, amely három fő rész kilenc fejezetéből épül fel.

Ha a regényt Németh László útmutatását szem előtt tartva „akarat és belátás párbajaként” olvassuk, melyhez járulékos jelentésként előbb a Csomorkány rajzában jelképesített nemzeti középosztályi-értelmiségi magatartás körképe, illetve a „kapitalizmus bírálata” csatlakozik — akkor is látnunk kell, hogy ez a mű éppúgy egy személyiség szerepregénye, mint az *Iszony* vagy az *Irgalom*. S hogy az *Iszony* után Németh ember- s világképében nem a belső önazonosság és autonómia, hanem a realizálhatóság, a megteremthető életpélda veszi át a fő szót — azt egyértelműen szemlélteti *Égető Eszter* lélekrajza. Ez a kivételes figura igazából nem előttünk alakul át — a mű nem nevelődési regény —, hanem élettörténetét alakítja úgy, hogy azokat az energiákat fektesse bele a szereppel azonosuló magatartásába, amelyeket az elérhetetlen értékideálokra nem áldozhatott: „Igaz, sokszor ő is úgy érezte, hogy befalazta magát ebbe a tisztetségbe. Mintha valami — a boldogság anyaga — haszontalan pusztulna benne. De ennek a befalazottságnak megvolt az előnye is. Ez tette képessé rá, hogy Józsikát, Lőrincét s igen, a másikat is zavartalanul szeresse. Az a meleg, ami a titkos áramok fölmelegítéséhez kellett volna, mind benne maradt a családjában. S maga a sugárzás nem szűnt meg, csak másféle érzéseket keltett az emberekben. Hisz nem volt vak, ő sem: felfogta azokat a pillantásokat a kalapemelések előtt. Anélkül, hogy harcolt volna, megnyert egy hosszú ütközetet, s tán ez az észrevétlen győzelem volt az, amihez Amál a maga viharos eredményét hozzámérezte.” A regény jelentésstruktúrájának az az igazi kérdése, hogy ezt a személyes beállítódást hogyan tudja az egész mű általánosabb intenciójához közelíteni, azaz, epikailag hogyan stilizálható a főhős sorsa arra a jelentésszintre, ahol az erkölcsi példa utat törhet magának a pragmatikummentes esztétikai jelentéshez. Mondottuk már, hogy ez a jelentés nem viszonylagosító, hanem erősen affirmatív természetű. Eszter — akinek az írói szándék szerint „egy új civilizáció lelkének (...) szinte vegytani képletévé”⁷ kell válnia — az epikai folyamatban úgy próbálja ezt a stilizáltságfokot elérni, hogy a mű értékrendjében fokozatosan lép magasabb szintekre. Amikor Méhessel szemben is megszerzi a belátás akaratlan fölényét, s rádöbben, hogy a csomorkányizmus csupán változata az emberi természet egyetemesebb képleteinek — szemantikailag voltaképpen már a sugalmazó életpélda legfontosabb értékvonzataival rendelkezik. Ezt a jelentéstani pozíciót azonban a regény referenciakörének folyamatos, majd radikális kibővülésével éri el, s a mű utolsó harmadában már nem egyedül az ő alakja erőterében formálódik az esztétikai jelentés. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy középponti epikai alakként esztétikai autonómiájából veszít valamit: az *Égető Eszter* innen kezdve „a magyar vidék regényeként”⁸ éppúgy értelmezhető, mint erkölcsi-társadalmi életideált sugalló példázatként. Eszter sorsának a jelentésbővülés értelmében immár visszamenőleg is szorosabban be kell kapcsolódnia — erről a műnek a végpont ismeretében végrehajtott újraolvasása győzi meg a befogadót — olyan jelentéskoordinátákba is, amelyek szemléltető társadalomrajzzá tételestítik az első két egység bizonyos részleteit is. Décsi Feri értékvilágához a hagyományos gazdálkodói tudat rajza társul (Tunyogi nagypapa), a lajosfalvi paradicsom álma mellett *Égető Lőrinc* új szociális reformizmusa tűnik fel, s a Szilágyi iránti érzelmeket pedig már egyenesen a falukutató mozgalom keretezi. Ez a kettős epikai játéktér, amely a mű utolsó harmadában szinte már csak formálisan érintkezik egymással — egyre erőteljesebben old-

ja a jelentésképző eljárások koherenciáját. Égető Eszter eljut ugyan a kisközösség-teremtő kudarcok után a társadalom „újrászövéésének” belátásáig, de annak a sorsnak, amely a „szentté válás” pályáján indult el, mindez csupán verbális pátoszú lezárásaként értelmezhető. Elsősorban azért, mert nem az individuális értelemben megjelenített hős, hanem a történeti közelmúlt tanulságai felől fogalmazódik meg: „Az ő emlékei nehezek, nehezek nagyon. Hisz a boldogság mindig egy hajszálnyira volt. De ez a hajszál nem az emberi természet? Mindenesetre szép volt úgy hinni, hogy az ő kísérletében volt csak a hiba. Egy családban nem lehet az életet újra szőni. Széttépi a többi, az egész. Az egész társadalmat kell egy családként újjáalapítani.” A főhősnek — az írói szándék szerint — olyan életpéldát kell létrehoznia, amely azonos szintre kerül a nyilvános társadalmi szerepek funkcióival. Azaz, a „sorsát beteljesítő hős”⁹ értékideálja hangsúlyosan lép át szociális jelentéskörbe is: a kollektívum felé tett lépéssel nemcsak szerepidentitását szerzi meg, de sorsa jelentésének közvetlenebb társadalmi akcentusa is van. Mivel azonban Égető Eszter egész élettörténetében éppen a nyilvános társadalmi-politikai szerepek viszonylagosságával szembesül — éspedig úgy, hogy e relatív értékek időről időre felülkerekednek az ő kisközösségi ideálján —, a mű végső esztétikai jelentésének afirmatív hangsúlyai csak a jövőbe utalhatnak. Ott olyan társadalomképet tételznek fel, amely nem tartalmazza az emberi természet nyilvános szerepei („az örűltség”) és a közösségteremtő harmónia kizárásosságát. Mindazokat az egymást alapjaiban tagadó impulzusokat, melyeknek összehékitésére a regényben felidézett fél évszázados magyar társadalomtörténet alkalmatlannak bizonyult. Ebben az értelemben ellentmondásosan bizakodó és utópisztikus az *Égető Eszter* társadalomtana: elvileg a történeti tapasztalat s a regény centrális jelentéstartalmai ellenében fogalmazza meg a maga új távlatait. Eszter sorsából s a mű jelentésszerkezetéből a társadalomkép jövőelvű utópizmus nem vezethető le. Méhes színre léptetésének ezért nemcsak poétikai indokai vannak, de nyilvánvalóan összefűg a távlatok remélt átrendeződésével is: „Az én egész életem is mi-ben telt el? — mondta mosolyogva. — Értékeket bizonygattam, ahol kevés vagy semmi sem volt. Lángoszlopként kanyarogtam egy-két naiv ember előtt, aki elhitte a nemzeti irodalmak szerepéről a mesét... (...) S énelöttem egész világos a válasz. Nincs többé elszigetelt nemzeti sors, nincs különálló irodalom sem. — De magyar írók azért csak lesznek? — mosolyodott rá Eszter tisztelettel, de egyben anyásan is. — Persze, hogy lesznek. De nem fogják egy gödörbe hordani az életüket, mint én. A magyar írók erejük ötha-todát ennek az illúzió-nak a karjába hordták. Csak vasárnap voltak varázslók, hétköznap napszámosok. Minden dolgunkon rajta van ennek a kötelességnek a torzítása. Ezt fájdalmas beismerni. De van benne jó is. Visszaadja az emberi szabadságom. Az emberiség közös nagy dolgaival foglalkozhatom úgy, mint eddig a nemzetével.” Bár Méhes öngyilkossága kérdőjelekkel is ellátja ezt a távlatváró vallomást, a mű egész jelentésszerveződésének alap-ellentmondása nem innen ered. Sokkal inkább abból a tényből, hogy az *Égető Eszter* a történetben ábrázolt antinómiák jövőbeni feloldhatóságának elvét csak a társadalomképletre korlátozza, a sorsképletben azonban feloldhatatlanságot fogalmaz meg. Része van ebben már annak is, hogy a főhős eleve lemond, de legalábbis nem küzd Kárász Nelli módjára az antropológiai-alkati önazonosságért. De a realizálható énért folytatott harca sem tudta állandósítani azokat a pillanato-kat, amelyek e tiszta élet egyedűli vigaszát jelenthették volna: a nyilvános szerepektől mentes, igaz emberi harmóniát.

„Valóságos csodának érezte, hogy ők még mindig együtt ülnek. Ahogy az asztal közepére tett jénai gömbből a fölfutó habbal a pompás feketeszag feljött, mintha varázslatot űztek volna, mellyel a parázsszemmel ólálkodó történelmet tartják távol az asztaluktól”. A szerepazonosságért vívott küzdelem kudarcát nemcsak a lények, a magára maradt sors szemlélteti; megfogalmazza, beismeri azt maga a főhős is. A magyar regénytörténet e bizonyos legszébb asszonyalakja a feloldhatatlant azonban végül mégsem a történelmi-társadalmi közegben, hanem az emberi természetben sejtí: „Nem, az övéi igazán kivételes emberek voltak: apuska, Méhes, a fia, még Józsi is, s a távolabbi ismerősök, Hallgató, Gulácsi, Szilágyi, volt bennük valami szép odaadás, óvatosságihiány. Az igaz, hogy a vagyon elment velük, de tán nélkülük is elment volna. S mellettük legalább nem kellett megromlania. Nem, ha más asszonyok életét nézi, ő nem panaszkodhat. De az bizonyos, hogy amit akart, azt nem érte el. Azt a kis foltot, a lajosfilvit, nem sikerült soha megszönie. Az tépte szét, amiről Méhes beszélt, a belátáshiány, az agyvelők összeférhetetlensége, az esztelenség.” A belső vita ismétlődő modális jelzései („nem...”, „Az igaz, hogy...”, „De az bizonyos...”) arra utalnak, hogy Eszternek önmagát is meg kell győznie arról, hogy ez a világnak megfelelni akaró magatartás nem egyetemes vesztese az élettörténetnek. Az ő szerepazonossága azonban láthatólag csak az antropológiáiról való lemondás tükrében értékelhető fel. A szerepazonosság értékét ugyanis pontosan az szabja meg, amit Eszter határozottan érzékel, a megfelelés — a *feladat* beteljesítésének mértéke: „Erőmhöz képest megfelelttem a világnak.” Nem az életét, hanem a feladatát, a szerepét beteljesítő ember eszménye tehát Égető Eszter. Minthogy azonban életét a neki szánt szerepet vállaló megfeleléstudatnak alárendelni igyekszik („ő nem panaszkodhat”), a műnek eldönthetetlen — s a példaszzerűségből adódóan nem is releváns — kérdése, hogy boldog-e vagy boldogtalan e történet főhőse. Hiszen az *Ember és szerep* megengedi látszólag az alternatívát: a realizált én is „mi vagyunk”. A regény értékszerkezete viszont világosan megmutatja, hogy a belátás és megértés jegyében realizált én, a világ ellenérőivel szemközt is megvalósított harmónia csakugyan feloldhatatlan ellentétben áll a személyiség eszményi önmegvalósulásának elvével: „Ő persze nem így nagy lélek, csak sok valahogyan. Sok van benne, de hogy mi; emlék, érzés, szenvedés, önfegyelem, nem tudta volna megmondani. Ez a sajnálatos nagyság az oka, hogy ezt a megkönnyebbedett férfit úgy nézi, mintha a fia volna. Mi is lenne szegényből, ha az ő lelkébe, előre a nagy, szomorú erdőbe beengedné...” Ezért mondható, hogy Égető Eszter, miközben eszménnyé magasodva eleget tett a reá szabott életnek, a regény értékszerkezetében a lemondás tragikumát is megtestesíti. A regény tehát, amely hőst a kollektívum felé vezet, egyidejűleg fenntartja az *Iszony* értékrendjét: továbbra sem látja feloldhatónak személyes sors és kollektív szerep ellentétét.

Az *Égető Eszter* eszményítő példázatossága valamiképpen mégsem ezt az ellentmondást hangsúlyozza: a regény mindenekelőtt a szerepazonosságban foglalt értékeket kívánja felmutatni. Sors és szerep antinómiáit az evangéliumi lemondás eszményítésével kísérli meg áthidalni. A történet utolsó harmadában az epikai intenció affirmatív szándékoltása egyre erősebben támogatja a mű ilyen végkicsengését. A jövőre vonatkoztatott társadalmi távlatosság képviselését így végül olyan eszményi nőalak életpéldája veszi át, aki ezt az utópikus közösségideált az életteljességről lemondva tudja csak szolgálni. Az *Égető Eszter* hősnője sorsát a realizálható élet szépsége, kivételes méltósága jegyében jeleníti meg. Minthogy azonban világképe vitában is áll önnön távlatutópiájá-

val — ez a regény nem szólalhatott meg azon művek hangos kórusában, amelyek a belső emberi harmónia feltételeként harsogtak a kollektív eszmeiséget.

Pedig az *Égető Eszter* alkati sajátságait, fikcióteremtő elveit tekintve is a legközelebb áll a realizisztikus elbeszéléshez. Németh László itt ismét visszatér az auktoriális elbeszélésformához, amely talán ebben a regényben válik a leginkább személytelen ábrázolásmód alapjává. Mondottuk már, hogy az auktoriális forma Némethnél többnyire nem társul annak teljes szemléletmódjával: a személytelen elbeszélő kompetenciája általában ritkán haladja meg a főhősét, az elbeszélő nem tudósít többről, másról, mint aminek a hős is tudatában lehet. Az *Égető Eszter*ben sincs ez másként, azzal a különbséggel, hogy az Eszter nézőpontjához kötött auktoriális grammatika szabadabb optikával társul, s időnként más szereplők tudatából is fontos tartalmakat idéz elénk: „Szilágyi meg arra gondolt közben, mi volt az, amit az előbb látott. Ebből a csendesen kérdezőgő asszonyból jöttek azok a fényjelek? S a cserkészbecsület alatt a tompa férfibűntudat szava: nem volt-e tökfilkó. Eszter mintha észrevette volna ezt. A szájára tette a kezét anélkül, hogy ásított volna.” A klaszszikus harmadik személyű, onnipotens elbeszélés ilyen sugallatait tovább erősítik azok az effektusok, ahol szinte csak formálisan tartja meg az elbeszélő a főhős nézőpontját, s inkább az olvasó, mintsem a hős szempontjából lényeges tartalmakat közöl, illetve a direkt monológot megszakítva elbeszélői kommentárrá vált: „Nem éreztem szükségét... S valójában nem is érezte szükségét, hogy azt a búvópatakszerű, rejtett s a zenéjével mégis ott reszkető dolgot, ami az ő életében volt a szerelem, magyarázni próbálja. Inkább higgye csak, hogy egy bálvány ül vele szemben, aki kimaradt abból, ami az életben a legizgatóbb.” Az elbeszélő ilyen viselkedése formaalkotó jelentőségű az *Égető Eszter*ben: immár nem csupán a figura megjelenítését, nézőpontja érvényesítését szolgálja, hanem annak közvetlen értelmezésére is irányul. Mint általában az onnipotens realizisztikus elbeszélés esetében. A figura vagy jelenség értelmezhetőségét irányító, azt nem az olvasói döntésre bízó elbeszélő eljárások nagyobb nyomatéka alighanem közelebből is összefügg azzal a szándékolttal zárt — a jelrendszernek az *Iszony*ban tapasztalt többértelműségétől távolodó — esztétikai jelentésképzéssel, amely az *Égető Eszter* példázatos intencionáltságának egyértelműen alá van rendelve. Az talán már szinte szükségszerű is, hogy az olvasási kódot mind szigorúbban megkötő, egyértelműsítő eljárások a mű utolsó harmadában sokasodnak meg. Akkor, amikor a regény világképének bizonyos motívumai és a példateremtő nyomaték közötti egyensúlyt a mű az utóbbi oldalára igyekszik billenteni. Hiszen azt az ambivalenciát, amelyre az *Iszony* emberképe épült — s itt a lényegi önazonosság, illetve a természet ellenében mégis megalkotott szerep ellentétéként újra jelentkezett —, Németh láthatóan nem akarta további kétértelműségében meghagyni. Döntően ennek feloldását remélte az *Égető Eszter* társadalom- és valóságreferenciájának hangsúlyos növelésétől, s a realizisztikus epikai eszközök szélesebb körű alkalmazásától.

A Németh-epikát átfogóan vizsgáló értelmezések sem adnak egyértelmű választ arra a kérdésre, hogy az *Iszonyt* követően — az attributív koncepcióval szemben — vajon uralkodóvá válik-e az esztétikai jelhasználat referenciális jellege. Itt pedig az epikai világteremtés olyan elveinek módosulásáról van szó, amelyek alapvetően szerzői intenciók függvényei. Vagy, ahogy a beszéd-

aktus-elmélet rámutatott, valamely tárgyra vonatkozó közlés aspektusváltozásához vannak kötve: „az egyetlen különbség abban áll, hogy a beszélő megnyilatkozása milyen mértékben teszi nyilvánvalóvá a beszélő szándékait.”¹⁰ A Németh-irodalom többnyire azzal jár e kérdés végére, hogy a keletkezés-körülményekre (a téma először egy 1926-os novellában bukkan fel) utalva a pályát végigkísérő, s azt összegző műként értelmezi az *Irgalmat* (1965), melyben a Gyász- és az *Égető Eszter*-típusú regényalkat és problematika szintetizálódik: „Az *Irgalom* tehát Németh László gondolatkörének a tételes összefoglalása és regényszerű közlése.”¹¹ Béládi Miklós továbbra is az attributív karaktert látja meghatározónak, hiszen az ő értelmezésében a „lélekmonográfia” kifejezés erre a jelhasználatra utal: „Kor és társadalom idézését itt sem tartotta az író első feladatának; az országra települő új rendszer eseményeit, típusait alig egy-egy fénysugár világítja meg. Mindaz, ami a regény elbeszélő, megjelenítő szövetéből kibomlik — Kertész Ágnes életéhez vagy környezetéhez tartozik. Neki pedig belső köze sem a királyi puccskísérlethez, sem az egyetemi politikához nincsen. Az *Irgalom* is »magántörténet«, lélekmonográfia és egyetlen szenvedély rajza, a szülők családi háborújával övezve. Azt az utat elemzi végig, hogyan jut el Kertész Ágnes az egészséges életőszton vállalásához...”¹² A beszédaktusok elmélete, s azt követően a fikcionalitás valóság-tartalmát vizsgáló elbeszélés-poétikai kutatások arra a következtetésre jutottak, hogy a referenciális és az attributív jelhasználat közötti különbség nem a jel valóságtartalmának másságára (valóság vagy fikció) utal, hanem — mint Searle mondja — a közlő szándékának közvetlenebb vagy nehezebb felismerhetőségére vonatkozik. (A műveket a valóság közvetlen leképezőjeként értelmező felfogásokkal szemben az esztétikai világok immanenciáját valló iskolák tulajdonképpen akkor váltak saját koncepcióik foglyává, amikor az esztétikai immanencia elvének valóságviszonyát tovább nem vizsgálva a Kunst der Interpretation, vagy a pusztá poeticitás módszerére hagyatkoztak.) A jelhasználat attributív vagy referenciális jellege tehát nem azt jelenti, hogy a mű világa erősebben vagy kevésbé hangsúlyosan valóságanalóg berendezkedésű: az epikai mű megnövelt referencialitása nyilvánvalóan a definitívebb, az egyértelműbben megfejthető intenció poétikai jelzése, a szerzőnek a tárggyal kapcsolatos határozott állásfoglalását fejezi ki. (Ilyen esztétikai jelhasználat elvét vallja felismerhetően a *Regényírás közben* című esszé is, utalva az *Égető Eszter* közelségére.) Ez az ábrázoláselv és alkotói szándék azonban nemcsak az *Égető Eszter*ben nyilvánkozik meg. Ott van az *Irgalom*ban is, úgy, hogy a regény szinte tematizálja a Németh László-i értékeszmény átalakulását. Nem gyökeres megváltozását természetesen, hanem az értékrend olyan átigazítását, amely lehetővé teszi sors és szerep ellentmondásainak a feladatvállaló életben való feloldhatóságát. Az *Irgalom* az értékek olyan egyidejű és keresztirányú mozgására épül, amely végül dualisztikus, két elem belső egyensúlyára épülő szubsztanciaként állítja elének az emberi lényegét. Megszünteti az antropológiai énazonosság elsődlegességét, s azonos nyomatékmal részesíti e lényegben a személyiség szerepazonosságának elvét is. Így oldódik fel az *Égető Eszter* elégikussága is nagyszabású epikai példázatban, melynek alapszólama most épp a drámai értékátrendeződés következtében távolodik az egyértelműen elbeszélte éleltörténet realizistikumától.

Az *Irgalom* különös Telemekhosz-sablonja — melyben egy „antigonei alak, aki a hazatért apa iránti felelősségérzetben kap lényét kibontó feladatot”¹³ — nem csatlakozik a téma nagy epikai újrakeletkezésének sorába. A hőméroszi, boccacciói képlet legfőljebb alakilag ismerhető fel benne, mint Raabe

Abu Telfan-jában: az alapkonfliktusból egészen más dimenziók küzdelme bontható ki. S természetesen olyan metaforikus világkép-oppozíciók sem érvényesülnek a műben, mint amilyenek Leopold Bloom profán hazatéréséhez társíthatók az *Ulysses* jelentésstruktúráiban. Élet — feladat — emberi lényeg hármassága határozza meg az elbeszélés és értéklátásának kontúrjait: értékelvek megjelenése és értékalternatívák eldöntése metszi ki ezt az egyévnyi történetet a főhős világából. Maga az epikus folyamat is ilyen értékstádiumok tartalmainak felderítésére épül: az epikai egységek Kertész Ágnes válaszainak, döntéseinek zárt szemantikai sorát rajzolják elő, az *Izony*-típusú elbeszélőgrammatika exklúziós formáját ismételve. Eldöntetlen alternatíva nyitja (a főhős Halmi és Vetési társaságában tűnik fel előttünk) és lezárult, megalapozott döntés zárja az *Irgalom* történetét: Kertész Ágnes a „normális lét” helyett életprogramra váltja a címadó motívum magatartáselvét. E két metszőpont közé illesztett folyamat tartalmazza ama döntések és stratégiák sorát, amelyek a tapasztalatokból vezetnek le egy tudatosan átértékelt és megvalósított élet tanulságát: „S ebben az évben jött rá a legnagyobbra, ami az önbizalmát állandó csendes sugárzással tette, hogy az emberek őt, bizonyos körülmények között, épp, amikor dolgozik rájuk, meg tudják szeretni. Ő sosem tartotta szeretetreméltónak magát. (...) Mindezt Ágnes nem is annyira a fejével, inkább a közérzetével gondolta végig, azzal a derűvel, mely a személyes természetű aggályokat nem engedte a vegetatív idegrendszerébe, szívbe, gyomorba, méhbe horgonyozni...”

Az epikus folyamat fokozatosan felhalmozódó, majd intenzíven sűrűsödő, végül oldódó feszültségét az *Irgalomban* is a lélektani ábrázolás biztosítja. Az *Izony*hoz képest azzal a módosulással, hogy a tudatvilágok párharcából, ha lehet, még nagyobb a dialogikus megjelenítés részesedése. A párbeszéd az *Irgalomban* egyértelműen a harc, a küzdelem formája, egymásnak feszülő impulzusok hordozója. Az volt már az *Izonyban* is, de ott a retrospektív megjelenítés nem a dráma kétpólusú kifejlésére, hanem egy tudaton belüli folyamatára összpontosult. Az *Irgalomnak* fenn kell tartania a nézőpontok permanens feszültségét, hiszen az az értékrendváltozás, amely az epikus folyamatnak is a középpontjába kerül, csak ezek tartalmának átminősülésével következhet be. S hogy az értéktartalmú döntések szemantikai tere Kertész Ágnes jelenét és jövőjét egyaránt, s azonos nyomatékka fogja át, az magában az elbeszélőszekvenciák szerkezetében fejeződik ki: a főhős életének két dimenziója szabályos ritmus szerint váltakozva kerül az olvasó elé. Az egyikben, a családi élet válsága közepette a fogságból hazakerült, mindig ideálnak tekintett apját kell visszavezetnie az életbe. S egyúttal döntenie arról: büntetheti-e élete megsegényítő kalandjáért az anyját, aki asszonyisága kései vigaszát remélte a méltatlan Lackovics-szerelemtől. Az egyetemen, majd pedig szigorló orvosként viszont eljövendő életéről, házasságáról kell döntenie: azzal éli-e le életét, akihez nőisége vonzódik, de értékeiben bizonytalan, vagy pedig az esendő, de eszménynek, küldetésnek élő — tehát az életet feladatnak is tekintő — Halmival. Kertész Ágnes példaemberré válásának útján ez a két döntés természetesen nem függetlenedhet egymástól. A regénytörténet, a cselekmény úgy van megalkotva, hogy Ágnes két életkörének váltakozása közben is mindig hangsúlyos mozzanattá váljék az apa és Halmi találkozása: a cselekményritmushoz így többszöri szemantikai előreutalás társul, hiszen Kertész Jánost egyedül Halmi (a jövőben választott értékek hordozója) fogadja mindvégig megértéssel. Az *Irgalom* egész struktúráját meghatározó fordulóponton azonban nem esik egybe e két értékdilemma eldöntése. A regény jelentését döntően befolyásoló

mozzanat ugyanis az anya sorsának mélyebb megértése, s ezzel párhuzamosan az apaideál realisabb értékelése lesz. Az így kibontakozó képletek értelmében a jövőre vonatkozó döntés a büntető szigort belátással enyhítő, új életelvnek lesz a függvénye. Hogy Ágnes azt a Halmit választja, akitől alkata idegenkedett, az annak a belátásnak az *eredménye*, amellyel az apja és anyja közötti konfliktust átértelmezte.

A regény nagy értékfordulatát számos olyan motívum készíti elő, amelyek az analitikus lélekeltetés zárt okrendszerében szinte kényszerítő erővel vezetnek a főhőst az új felismerés felé. Ágnes a hazatérő Kertésztől régi életük visszatértét, a magányos svábhegyi séták világát remélte. A volt fogoly azonban nem a visszakapott életideált testesíti már meg: elesettsége olykor Ágnesnek az ideál feltámaszthatóságába vetett hitét is megingatja. Amikor ellopják Kertész óráját, a nemegyszer már korábban is ironikus hangsúlyokkal megjelenített figura valóban egyik motivikus előkészítője lesz az értékfordulatnak: „Ez mindenkivel előfordulhat, mondta Ágnes hite ellenére, mert ebben a pillanatban ő is úgy érezte, hogy ez csak egy gyámoltalan, hülye emberrel eshetik meg.” Ettől fogva egyre inkább artikulálódnak azok a motívumok, amelyek fokozatosan módosítják Kertésznét, s a komplexuszerű eszményítés magasából legalábbis alább helyezik Kertész alakját. A magyar regényírás egyik realista lélektani remeklése az a folyamat, amelyben a zárt okozatiság szisztematikus logikájával az *Irgalom* megérleli az értéklátás fordulatát. A csúcsponthoz az epikai folyamat egy explikált metaforával közelít (Ágnes beszélgetése a Vetésiben csalódott Máriával): „Képzeld el, kapott Ágnes az utolsó pillanatban egy Máriára ható észrív után. — Na mit? — mondta Mária szinte gyűlölettel. — Hát például, hogy ez a viszony nem az első viszonyod. Hanem az utolsó — ami után már csak az öregség jön. — Na és? Éltem, ez is megvolt. — Azaz, nem jól mondom: az első s az utolsó. Mert addig, legalábbis te úgy érzed, csak feleség voltál. (...) Tizenöt-húsz évet élsz egy ember mellett, akinek — még ha külön is — minden szava, a különb volta is idegen. S akkor a végén, amikor már a menesz elmaradását várod, az alkalom, a véletlen...” Ágnes itt igazából ezt a viszonyt kezdi másként látni, amelynek számára eddig csak az apját sértő mivoltában volt jelentése. Felismerése pillanatában szinte már nem is Mária, hanem az anyja életének paradigmáját fogalmazta meg. A tényleges átértékelést végül az apa naplójában Kertésznéről rögzített gondolatok, a házasság előtörténetének megismerése jelenti. Ágnesnek azzal, hogy rádöbben Kertésznét valódi sorsára, el kell ismernie saját értékvilága esetlegességét. Azok a normák veszítik el e pillanatban abszolút jellegüket, amelyek — mert Kertésznét nem felelt meg nekik — Ágnesnek a büntető stratégiát előírták. Előírták, a szó eredeti értelmében, mert Kertész Ágnes már akkor érzékel valamit az erkölcsiség abszolút normáinak kettős alkalmazhatóságából, amikor még azokkal igyekszik megerősíteni magát. Mert ekkor az etikum abszolút értelmezhetősége szinte kezére játszott abban, hogy rá hivatkozva hallgattassa el az anyja iránti részvétét: „Mentő körülmény a gyilkosságra is van. Ha az ember mindenbe beleéli magát, s a másik ember idegrendszerét is belepja a bőre alá, akkor persze, mindent igazolhat. Ezért jó, hogy vannak abszolút törvények — erkölcs vagy egyszerűen emberség —, s az, ha az anyja nem tud megfelelni neki, világosan előírja, hogy neki, a lányának mit kell csinálnia.” Hogy Ágnes már ilyen formális logikával ragaszkodik e normavilághoz, azt az indokolja, hogy a szülők konfliktusában megjelenített értékek elmozdulóban vannak. Kertésznét bűne a vitális értékek jogán kikerül a puszta házasságmorál perspektívájából, Kertész János ideálképe pedig a másik élet

korlátozásában vesztí el a tökéletesség látszatát — még ha a figura esetsége oldja is az új megítélés szigorát. Mivel az értékmódosulások folyamatának kezdőpontját formálisan nem könnyű meghatározni, feltehető, hogy a belátásnak e folyamattal párhuzamosan erősödő jellege mélyen összefügg Kertész állapotának fokozatos megismerésével is. Ágnes apja nem ideálként, nem partnerként tért haza, hanem mint esett, szánalmas öregember. S Ágnesnek arra is rá kell eszmélnie, hogy ez az ideálkép régen elvesztette a realitását, Kertész sohasem lesz a régi eszményi tanár és apa. A folyamat az élet irgalomra, részvétre szoruló arcát mindenekelőtt saját apjában hozza Ágnes elé: az ideál ilyen radikális leépülése feltétlenül tartós impulzusa az értéklátás elmélyülésének. Az értékparadigmák ellentett irányú mozgása teszi tehát indokolttá Ágnes részvételfilozófiájának mind teljesebb kibontakozását.

Az emberi élti artikulált értelmezése során az *Irgalom* világképében a normák abszolút jellegével szemközt relativáló értékkiegyenlítődés jön létre. Relativáló, amennyiben az értékkiegyenlítődésnek a kizárásos értékszempontok megszüntetése az alapja. Nem relativista erkölcsstan azonban, nem a normák érvényét tagadó morálfelfogás, mert kritikai értékrendjének szilárd vonatkoztatási pontja van: Kertész Ágnes példászerűen magasba emelt alakja. A regény centrumában létrehozott új értékvilág ismét jövőbe utaló, a példát életelvűvé általánosító struktúra. Erre vall a történet csúcspont utáni fázisainak erős allegorizáltsága. A jelképiesítő jelentésegységeknek formálisan a Kertész család újraegyesítésébe s Ágnes házasságába torkolló cselekmény a hordozója. A mű szemantikai felépítése szerint ezek a fejezetek tulajdonképpen a megtalált életelv gyakorlati megvalósulásának szakaszai, a logikai struktúrában pedig a tétel bizonyításának demonstrációja. Ahhoz azonban, hogy a realiztikus fikcióképlethez bármely típusú példázatosság csatlakozhassék, a jelképi-allegorikus motívumoknak is valóságanalóg jelentés-összefüggésben kell megjeleníteniük. Németh olyan leleménnyel dolgozta ki az *Irgalomban* az allegorizálhatóság feltételeit, hogy az értékszerkezet szinte maga kínálja a szűzsé megoldásait. Ahhoz, hogy Kertész Ágnes a maga irgalomtanához híven választhassa férjéül a szerelmét megszolgáló Halmit, az epikus folyamatnak egyszerre egy értéklogikai és egy motívikus mozzanatot kell integrálnia. A motívikus szinte kezdettől készen áll, hiszen Halmi és Kertész kölcsönös szimpátiája adott már kettejük visszatérő beszélgetéseiben, közös témáiban. Az apai ideál vonzásában élő Ágnes értékrendjében Halmi kezdettől megkülönböztetett helyet foglal el, s egyre erősödő pozíciója majd az allegorizáció során nyeri el a maga végső igazolását: a figura jelképiesítésének lényegében minden feltételét tartalmazza már a cselekmény szintje is. Halminak a családba vezető útját a regény értéklogikai eljárással is megindokolja — éspedig a Németh László-i világkép súlyosabbik motívumát oldva fel, azt is a mű csúcspontján megformált értékelve segítségével. Ágnes ugyanis végül új értékrendjéhez igazodva, a szerelem alkati-szexuális jelentését ártéltelmezve — azt etizálva — győzi le biológiai viszolygását Halmitól: „— De szerelem mégiscsak van az embernél is, jegyezte meg Halmi óvatosan. S nagyon sok épül rá. — Igen, nézett körül Ágnes az igenje alatt a szokatlan tájon, melyre szabadságnnyilatkozata röpitette. De ha épül, meg kell szelidíteni, beoltani más, nemesebb dolgokkal, hogy szolga legyen, s ne zsarnok...”

A közösség újraformálódásának epikai megjelenítése a realista fikció törvényei szerint válik alkalmas allegorikus jelentéstávlat felidézésére. Németh László már az *Égető Eszterben* is társadalmi érvényű életpéldának tekintette a kollektívum szolgálatát az énazonosság ellenében is vállaló magatartást. Az

Égető Eszter jövőbe utaló példázatosága azonban még kevésbé definitív tartalmú üzenet. Benne a jövő társadalmának új szolgálatetika, az erkölcsi nemesség alapján való szerveződésében — mint távoli, s utópisztikus lehetőségben — látta alkat és társadalmi jelentőségű szerep harmóniájának feltételeit. Az *Irgalom* szemantikai struktúrája abban hasonlít leginkább az *Égető Eszter*éhez, hogy hasonlóképp megnöveli a referenciális jelhasználat funkcióját, s a regényjelentés a mű értékeszményeinek társadalmi allegorizálásával törekszik követhető szociális magatartásminták megfogalmazására. Ez az allegorizáció két, ellentett mozgású értékparadigma vállalható minőségeinek összekapcsolásával jön létre. A dinamikusan kifejlő és átrendeződő értékoppozíciók (Kertész—Kertészné, Halmi—Vetési) úgy oldódnak fel s kapcsolódnak egyidejűleg egymáshoz, hogy a két győzelmes értékideál a mű zárlatában nemcsak epikai, hanem szemantikai értelemben is találkozik. A Kertész- és Halmi-típusú szerep társadalmi értékakcentusai a regény értelmezése szerint folytonossági viszonyban állnak egymással. Az irgalom életfilozófiájának belátástartalma, illetve a Kertész—Halmi értékfolytonosság párhuzamosan válik a regény végére társadalmi jelentésüvé. Allegorikus ez a jelentés, hiszen a Kertész-tradícióban a nemzeti érzületű értelmiségi-középosztályi program azon értékei testesülnek meg, amelyeknek a realizálását a harmincas években Németh László a népi mozgalomtól remélhette. Halmi viszont annak a kommunista mozgalomnak az exponense a műben, amelyik a társadalmi progressziót a két világháború közti magyar társadalom sajátos, nemzeti kérdései iránti közömbösséggel képviselte, de amely a regény keletkezésének idejében már az egész nemzeti sors letéteményese. A végkifejlet allegorikus jelentése szerint a regény értékperspektívája az előbbi örököséként — mint realizálhatót — foglalja magában a Halmi-típusú progressziót. De — amint azt Ágnesnek a Halmival szemben továbbra is érzékeltetett távolságtartása kifejezi — a mű értékszemlélete a kritikai kívülállástól sem határolja el az Ágnes életelveit képviselő elbeszélőpozíciót: „Én egyelőre úgy igyekszem a magam számára megoldani a leckét, húzta elő a gondolatot, melyet a negyvenhatoson egy neki nyomott vagy nyomódó kövér úr testét kerülve csírában hagyott: hogy én tulajdonképp nem orvos, csak ápoló leszek. Orvosi képzettséggel bíró ápoló. — Ez meg micsoda fakszni? — nézett rá, majd Halmira Kertészné. — Azaz inkább csak figyelem a beteget, könnyíték, ahol tudok, takarékoskodom a beavatkozással, s ha látom, hogy mások hibáznak, föl hívom a figyelmüket. — Nagyon helyes, mondta Kertész, legalábbis a történelem felől nézve. — Mit ért maga ehhez? — intette le őt Kertészné, aki Halmitól várta, hogy lányának ezt az új hóbortját megfékezze. — De aki orvos, annak be kell avatkoznia, felelt meg Halmi csakugyan. Aki nem vállalja a felelősséget, az nem lehet orvos.” E részletben nemcsak a — Kertész- s a Halmi-típusú magatartásokban a folytonosság ellenére fenntartott — distancia érzékelhető. A sztoikus tartalmú irgalom- és belátáselv itt már azt a jelképes feloldást is előlegezi, amely szerint Ágnes — a regény talán legvitathatóbb, mert meglehetősen lektúrszerű megoldásaként — Halmit gyámolítja majd. A szociális és az antropológiai jelentés formálisan ebben az irgalmas gesztusban egyesül egyetlen nagy allegóriává. Nyilvánvaló, hogy a mű centrumában átértelmezett emberkép és irgalomfilozófia szándékosan erősödik fel a demonstrált tételszerűség példázatos zárlatában. Az énazonosság újraértelmezése és a társadalmi vonatkozású parabolikum azonban e formális szervesüléssel kettős értelmezésre ad lehetőséget. De nem az esztétikai jelentés nyitottsága, hanem a szemantikai képlet kettősen zárt allegorikussága következtében.

Nem véletlen, hogy Sőtér István, aki — az antropológiai dimenziót látva elsődlegesnek — az *Irgalom* modellmagatartását tekintette meghatározónak, a regény ellentétes értelmezésére jutott¹⁴, mint Bodnár György, aki a realiztikus allegorizmus jelrendszerét érezte meghatározónak, s annak jelentés-tanát fejtette meg: „Kertész Ágnes angyali természetét és magatartásformáját egyszerre jelenítik meg életmozzanatai és a regény — általam retorikusnak vélt — kifejezésformái. Az angyali tisztaság az irodalomtörténet tanulságai szerint valamilyen elvont, vagy stilizáló homogén közegben mutakozhat meg hitelesen. S ha a modern korszak már nem akar, vagy nem tud élni a moralitás műfajával, még mindig felhasználhatja a mítoszok átértelmezését. Az *Irgalom* homogén közege viszont a realizmus, amely egy határon túl kép-telen befogadni az elvont írói mondanivalót, s mintegy különálló rétegként veszi magára az életpélda tanulságait.”¹⁵ Mindez annál különösebb, mivel Kertész Ágnes valóban távol áll már, s tudatosan áll távol a Kárász Nelli-féle önazonosságeivtől („tönkre nem teszem ezt az embert, ha valaki, ő meg-szolgálta, ha ugyan ennek van értéke, hogy azt az anatómiai pecsétet, ami az állatvilágban nincs, ő törje fel”). Ráadásul ő a Németh-epika egyetlen en-tellektüell nőalakja, aki egyesíthette magában „a természet egy aspektusát” s a társadalmi cselekvés tudatosságának elvét. Föltehető tehát, hogy a re-génynek az alkat új értékorientációját megjelenítő inkább attributív, illetve a társadalmi allegorikusságra vonatkozó referenciális jelhasználata hozza létre az *Irgalom* ama kettősségét, amelyben kezdetben metaforikusság és polivalencia, végül azonban egyértelmű példázatosság és a regénykód zárt alakzata uralkodik. A regény tételes befejezése következtében az esztétikai jelentés is zárt jellegűvé válik, s a referenciális jelhasználat uralma megen-gedi a szemantikai tartalmak értelmezői szembeállíthatóságát. Annak ellé-nére, hogy azokat a regényi intenció egymást erősítő, affirmatív tartalmak-nak tekintette.

JEGYZETEK

1. Kocsis Róza: *Minőségeszmény Németh László szépirói műveiben*. Budapest, 1982. 406. l.
2. Németh László: *Ember és szerep*. In: Homályból homályba I. Bp. 1977. 307. l.
3. Uo.
4. Szegedy-Maszák Mihály: *A tanulmányíró Németh László értékrendjéről*. *Literatura*, 1982/1 33. l.
5. Harald Weinrich: *Tempus. Besporchene und erzählte Welt*. Stuttgart, 1964. 48. l.
6. Vö. Kocsis i. m. 363. l.
7. Németh László: *Az író és modelljei*. In: Kiadatlan tanulmányok II. Bp. 1968. 291 l.
8. Ld. Béládi Miklós: *Érintkezési pontok*. Bp. 1974. 203—205. l., illetve Pomo-gáts Béla: *Regénytükrök*. Bp. 1977. 21—34. l.
9. Ld. Béládi i. m. 204. l.
10. John R. Searle: *Ausdruck und Bedeutung*. Frankfurt/M. 1982. 160. l. (A referenciális és attributív jelhasználat beszédaspektusbeli értelmezését ld. uo. 160—188. l.)
11. Kocsis i. m. 517. l.

12. Béládi i. m. 207. l.
13. Németh László: *Negyven év*. Bp. 1969. 64. l.
14. Ld. Sőtér István: *Négy tanulmánykötet*. Literatura, 1975/3—4. 214. l.
15. Bodnár György: *Regényiség és retorika az Irgalomban*. Literatura, 1982/1. 82. l.

'AT A SZEREL-A TA'ISZIV IX.IV

TARDI SÁNDOR GRAFIKÁJA

JAK-füzet Németh Lászlóról

Németh László életművének egyik központi eszméje az enciklopédia-tan. Nyitottsága okán sokan és sokféleképpen értelmezik. Vannak, akik a reneszánsz univerzalizmus kései változatát látják benne, az emberi sokoldalúságnak a XX. században immár megvalósíthatatlan igényét, mások (a fogalom tartalma helyett a terminológia szó szerinti fordításából kiindulva) afféle polihisztorságot gyanítanak benne, amit Babits joggal pellengérezett ki a húsz éven aluliak gondolkodásmódjaként. Pedig Németh „új enciklopédiája” nem egyszerű folytatása a felvilágosodás műveltségmodelljének, korántsem a tudományos ismeretek rendszerezésére, a tárgyi teljesség birtoklására irányul. Inkább kereső nyugtalanság és gondolkodói magatartás, amely a tudás leltározása helyett a szaktudományok közös világnézeti nyelvét, „eszperantóját” kutatja, s a szellem szakosodásának végletes állapotában az „egészért való felelősség” morálját fogalmazza meg. Az író a Tanú „tanulópadjában” nem „világrészeket” fedez föl, hanem „égtájakat”, a részdiszciplínák anyaga helyett a tudományszakokat egybekötő szellemet, egy modern ideológia lehetőségét és a belőle eredeztethető életreceptet. Vagyis a kultúra világnézeti velejét. Az enciklopédia-tan ugyanakkor belső perspektíva is, Németh László alkotói pályájának rendező elve. Sohasem akar csupán író lenni, hanem egyúttal „filozófus” is, aki (első mestere, Korányi Sándor példáján) „a részleteket az egész felől látja”. Idegenkedik a beszűkítő szerepektől: a romantikus vátesziróétól, az anakronisztikus próféta magatartástól éppúgy, mint a „tisza művészet” esztétizáló hajlamától, vagy a publicisztikusság pragmatikus egyoldalúságától. Életműve dinamikus egység, négy alapműfaj: a tanulmány és az önéletírás, a regény és a dráma funkcionális rendje, összműködése, „enciklopédiája”, melynek mozgását közös eszmék (minőségelv, mélymagyarság, harmadik út), viszonylag állandó emberkép (személyiségközpontú antropológia) és egy sajátos, a kor szükségleteihez igazított, az önérvényesítés és szolgálat erkölcsét ötvöző „üdvtan” vezérlik. Az alkotói pálya és írói teljesítmény illetően természete persze meghatározza a mű megközelíthetőségének, értelmezhetőségének a stratégiáit is. Németh Lászlóról vagy történeti-strukturális érdekű áttekintést érdemes írni, vagy pedig olyasféle metszettanulmányt, amely egy-egy műfaját, korszakát, problémakörét, alkotását (optimális esetben: az életmű tükrében) szemléli. A József Attila Kör antológiája — habár a címe szerencsétlen: *A mindentudás ígézetében* ugyanis a polihisztorság bélyegét süti a „szorongó tájékozatlanság” írójára — jobbára e második típust képviseli. A szerzők (tán Béládi Miklós kivételével) alig vállalkoznak pályaképre, a mű

központi eszméinek, meghatározottságainak, szerkezetének a leírására, a pálya korszakolására, a műfajok közti munkamegosztás tanulmányozására, az író-
nak a magyar és világirodalom folyamatában való elhelyezésére, hanem több-
nyire az életmű egy-egy vidékén időznek, ahonnan az *egész* panorámája
csupán egyetlen perspektívából vizsgálható. Az aránytalanságot tán az is ma-
gyarázza, hogy a szintézishez egyelőre még nem áll rendelkezésre kellő szá-
mú és színvonalú résztanulmány. Ez a heterogenitás ugyan nem jelent csök-
kentértékűséget, mindazonáltal nincs javára a kötet szervezőségének.

A dolgozatok többsége — tárgyválasztásánál és módszerénél fogva egy-
aránt — eszmetörténeti irányú. Közülük átfogó és rugalmas szemlélete révén
Béládi Miklós *Minőség és erkölcs Németh László gondolatvilágában* című írása
emelkedik ki. Túlhaladva a politikai értelmezések szematizáló konkrétságán,
az író ideologizáló esszéműfaját (a további kutatás számára is termékeny öt-
lettel) „kultúrantropológiai szintézisként” értékeli, olyan husserli típusú „vi-
lágnézeti filozófiaként”, amely a rendszeralkotó, elvont katedrabölcseletekből
épp életszemléletet és emberkonceptiókat megfogalmazó törekvéssel különbö-
zik. Innen nézve Németh „minőségszocializmusa” nem redukálható csupán a
„harmadik út” (a maga korában nem éppen retrográd) politikai eszméjére, ha-
nem olyan komplex, messianisztikusan elképzelt eszményi társadalomképnek
tekinthető, amely az emberség és életmód reformjának igénye mellett magá-
ban foglalja az irodalom és kultúra „nemzetrepresentációs” küldetéstudatát is.
Gergely András munkája, a *Németh László vitája Szekfű Gyulával*, tárgyla-
gossága és érzékenysége okán minősíthető példás kapcsolattörténeti stúdium-
nak. Nemcsak az eszmék, hanem a toleránsabb és türelmetlenebb alkak, illetve
a történészi és írói pozíció különbözését is figyelembe véve szögezi le, hogy
Németh „a lényegét, Szekfű alapvető értékválasztásait, rendszerének vázát...
helyesen ismerte fel, és joggal bírálta azt”, viszont kritikájának fogyatékos-
sága, hogy nem volt eléggé tájékozva a „historiográfiai folyamatban”,
amelyben a mű keletkezett, s amelytől pozitívabb előjelet kaphatott volna.
A szerző érdeme, hogy kiemeli a polémia a személyes relációk szűkösségéből,
s a magyar újkonzervativizmus és a népi mozgalom nagy jelentőségű konfron-
tációjaként ábrázolja. Megfelelő hangsúlyt kap gondolatmenetében a történel-
mi pillanat is, amelyben a vita zajlik, e vonatkozásban azonban tán arra is
lehetett volna utalni, hogy 1940-ben Szekfű németellenes gesztusai még nem
olyan nyilvánvalóak, mint később, Németh nem láthatta előre a Történelmi
Emlékbizottságban játszott szerepét és a *Valahol utat veszítettünk* pályakor-
rekcióját. Kósa László tanulmánya, a *Németh László protestantizmusa*, hé-
zagpótló jelentőségével, egyszersmind az eszmetörténeti és szociográfiai szem-
pontok egybehangolásával tűnik ki. A probléma értelmezéséhez — jó érzékkel
— az Ady-esszé költőmodelljében lel kulcsot, a „laikus protestantizmus
Lutherjében”, aki egyrészt a „déli-görög” és az „északi-protestáns” hitvi-
lág „európai vallással” ötvözésére indítja, másrészt pedig a hit immanens
voltát sugallja a számára, az egyháztól és teológiáktól függetlenedő „néma
vallás” üdvösségerkölcset és irgalomeszméjét. Kevésbé szerencsés viszont a
Schleiermacherra való utalás: az övének nagyobb hatással lehetett az íróra
például Max Scheler materiális értéketikája vagy Gandhi morális életfelfo-
gása. Egyetérthetünk azonban a „vallásosság” társadalmi-történeti hátterének
fölvázolásával, e tekintetben egyfelől a dunántúli gazdagparaszttság életformá-
jának, másfelől pedig (a görögséget idéző és az erdélyi emlékiratok által köz-
vetített) „rég Magyarorságot” archaikus lelkületének a kiemelésével. Kiss Gy.

Csaba dolgozata, a *Tejtestvérek*; az írói világképbe ágyazottan Németh Kelet-Európa-eszméjét vizsgálja. Árnyalt folyamatrajzot ad: miképp lesz a Duna-Európa metaforájából, Ady Komp-országából (a német expanzió elleni tiltakozásul és a kultúrkritikai szemlélet konzekvenciájaképp) kelet-európai helyzettudat, hogyan váltja fel gondolkodásában az államnemzet koncepcióját az etnikai alapú nemzetfogalom. Tán csak a két modell közti átmenet motiválásával marad adós, az 1935/36-os publicisztika (például a *Nyugat és Bizánc*) tüzetesebb elemzésével. Lackó Miklós írása — *Minőségyszocializmus, magyar-ság, korszerűség* címmel — a *Tanú* geneziséét rekonstruálja. Keletkezését Némethnek a *Nyugattal* (Babitscsal), illetve a nemzedéktársakkal (a baloldallal) való meg hasonlításából vezeti le, főbb eszméit a német *Tat*-kör hatásából eredezteti, a modern szellemi áramlatok áthasonítását pedig a *Proust*-tanulmány gondolatmenetén meggyőzően bizonyítja. Am túl éles ellentétet tételez fel az író és a baloldal között: a szakítást ugyanis hasonló elvi okok magyarázzák, mint amelyek a *Válasz* indulását, csak hogy Németh Lászlóhoz képest a nemzedék fáziskésésben van. A *Tanú* teli van a szövetség nosztalgiáival: „A szellem emberének a következő évtizedekben talán még sem kell egészen történelmen kívül élnie, s épp Közép-Európában anyag és minőség forradalma közt mégis megtörténik a kiegyezés” — olvassuk már az első számban. Az is vitatható, mennyire meghatározó a *Tat* szuggesztíója. Nézetünk szerint inkább felületi érvényű, s jobban felismerhető a reformer konkrét tervein, mint az ideológus alapvető eszméin. Buzinkay Géza *Feladat és múlt* címmel Németh történelemszemléletével foglalkozik. Helyesen állapítja meg, hogy az író szemében a történelem nem az egzakt kutatás terepe, hanem a cselekvés előkészítője és motiválója, megidézését az ideológus irányítja, ellenőre pedig az erkölcsi ember. Nem bizonyos azonban, hogy oly erős Németh László idegenkedése a filozófia iránt, mint néhány nyilatkozata alapján a szerző tételezi. Ugyanis buzgó olvasója az *Athenaeumnak*, s emberszemléletén, utópiatanán nem nehéz felismerni az etikai perszonalizmus és fenomenológia, illetve a [heideggeri] egzisztencializmus ihletését. Továbbá csak a polihisztorság egyoldalú számonkérése róhatja fel az írónak az Európán kívüli történelem, valamint a liberális-racionalista és marxista szakirodalom nem ismeretét és a képzőművészet iránti érdeklődés hiányát. (E témában hadd hivatkozzunk például a *Nagyváradi beszéd* úttörő gondolatmenetére, aztán olyan tanulmányokra, mint a *Marxizmus és szocializmus*, A *leninizmus kérdése*i, Ferdinand Fried és Hendrik de Man könyveinek kritikája, a *Macaulay és az angol műhely*, és végül az *Író a föld alatt* olvasónaplójának és az olaszországi útirajzoknak a tanúságára.) A *reform* írójáról egyetlen tanulmány szól, A *népművelő* Németh László Monostori Imre tollából. Meggyőző igazolása a minőségelv demokráikus alkalmazásának és tárgyilagos krónikája az író kultúrpolitikai tevékenységének. Három korszakot érvényesen különít el benne: a nemzetnevelést a *Tanú* idején, a nemzetvédelmet a *Kisebbségben* programja szerint, és a kettő szintézisét már Vásárhelyt, a korforduló után.

A történészekéhez képest jóval hiányosabb a kép, amit Németh Lászlóról az irodalmárok festenek. Olyan fontos műfajok szemléje hiányzik belőle, mint a dráma vagy az önéletírás. Szegedy-Maszák Mihály *Az esszéista Németh László értékrendjéről* címmel az író irodalomszemléletének összegezésére tesz kísérletet. Tanulmánya teli van találó megállapításokkal. Jól látja, hogy Németh szellemi fejlődésének rugói esszéiben lelhetők fel, hogy az irodalom fogalmát az értekező formákra is kiterjedő tágassággal értelmezi, hogy az (ur-

bánus-népies) megosztottságot irodalmunk gyengeségeként minősíti. Gondolatébresztő az is, amit értékrendjének tartalmáról (az „önreflexió” kultúra eszményítéséről) és működéséről (az ellentétes álláspontok belülről való átéléséről és meghaladásáról) mond. Mozgóképeknek azonban nem eléggé kontinuus, tablóknak pedig mozaikszerű. Erősen vitatható benne, hogy 1932 tájt, épp a *Tanú* megjelenésével törést konstatál Németh esszéírásában, mintha a *Készülődés* (a mai szövegelemző gyakorlatot ugyan megelőlegező, de kissé bizonytalan mértékű) kritikai teljesítményét többre becsülné *A minőség forradalma* nagy összefoglaló igényű (például a görög irodalomról vagy Adyról és a *Nyugatról* szóló) tanulmányainál. Túlértékeli Ortega hatását: valójában nem eszmével, hanem széles áttekintő ösztönével nyeri el az író rokonszenvét, és mellőzi Dilthey sokkal fontosabb, a jelenségek összetettségére figyelmeztető sugalmazásait. A harmincas évekről szólva az ítélőerő elbizonytalanodását tapasztalja, pedig csak Németh értékszemlélete válik érzékenyebbé (az irodalom ön-elvűségéhez viszonyítva) a korsükséglet, a historiai helyzet követelte magatartás szempontjaival. Aztán mit kezdjünk az olyan (visszafordítható) hipotézissel, hogy Babits kritikusa, akit a reform indulása sodort el céljaitól, nem is lett volna képes az európai irodalomtörténet megírására? Vagy azzal az adatközléssel, hogy Németh 1929-ben fejezi be az *Utolsó kísérlet* penzumát? Szegedy-Maszák írása mozaikjaiban biztató kezdeményezés, de korántsem tekinthetjük vele bevégzettnek az esszéíró portréját. Úttörő jellegű viszont Kulcsár Szabó Ernő műelemzése, az *Egy magyar epopeia kísérlete*, már csak azért is, mert a *Kocsik szeptemberben* és az *Alsóvárosi búcsú* apropóján, a modern regényelméletek gazdag eszköztárával a Németh László-i epika egyik alaptípusának, az úgynevezett „körképregénynek” a poétikai leírására vállalkozik. Vitéz Sötétrel, aki a balzaci realizmus mértékével vizsgálja a ciklust, a magyar verses epika, a *János vitéz* és a *Toldi* elbeszélői hagyományának megújító folytatását látja benne, illetve (Dilthey történelemszemlélete és Jung archetípus-elmélete nyomán) a nemzeti küldetésre alkalmas „médiümhős” ábrázolásának korszerű megoldását. Az epikai cél — mint fejtegeti — az intenció kettőződését eredményezi; „egy eszmeember sorsának s körülötte a század magyar társadalmi panoptikumának megörökítését”. Nagyjából egyetértve a gondolatmenettel, hozzátehetjük: az ilyesféle hősszemléletet a lélektan és szellemtörténet mellett a személyiség autonómiáját és totalitását hirdető perszónálfilozófia (például Scheler) is gerjeszti, mint ahogy Móricz *Erdélyének* és Proust regényfolyamának a bátorító példáját se lehet figyelmen kívül hagyni. Érdekes, sőt izgalmas tanulmány Pethő Bertalané, a *Faust bűnbeesése*, amely a szerző definíciója szerint „prolegomena Égető Eszter történetének értelmezéséhez”. Azt kutatja, miképp érvényesülnek a goethei mű struktúrlélektani képletei — a „pillanatfelélés”, a „bűnbeesés”, az életformát eszmepótlékokkal vagy szenvedélyekkel „letorkoló” magatartás paradoxiaja — Németh regényvilágában. Műelemzésnek azonban tán túlságosan is elvont a gondolatmenet.

Végigolvasva a tanulmánykötetet, az az érzésünk, hogy mindenik fejezete különb, mint az egész. Nem kelt egységes benyomást; jöllehet egyetlen író életműve a tárgya, mégis mintha hiányozna belőle az egybetartó energia, a kohézió, a vezérfonal. (Előszava se annyira a közös jegyeket veszi számba, mint inkább — jellemző módon — a felfogás- és írásmód elágazásait. Az újdonságként emlegetett „kiegyensúlyozott értékelés” is jobbára végletes ítéletekből áll össze.) A nemzedéki szemlélet várható egyöntetűségét a szerzői név-

sor hiúsítja meg, az eszmei csomósodást pedig az antológiát feszítő belső el-
lentmondásosság. (Béládi például Németh fénykorának tartja a *Tanút*, Sze-
gedy-Maszák pedig hanyatlásnak. A szerzők egy része a maga szaktudomá-
nyát kéri számon az írón, mások viszont jól tudják, hogy történetkutatás,
ideológiateremtés és politizálás is voltaképp írói gondolkodás.) Mégis hasznos
volt a megjelentetése: nemcsak azért, mert a pálya fontos tájairól sok újat
tudott mondani, hanem az okból is, hogy megerősítette az igényt egy Né-
meth-monográfia elkészítésére, vagy legalábbis egy — a kritikai irodalom ja-
vát egybegyűjtő — emlékkönyv kiadására. (*Magvető.*)

GREZSA FERENC

Könyv a transzilvanizmus történetéről

POMOGÁTS BÉLA: A TRANSZILVANIZMUS
AZ ERDÉLYI HELIKON IDEOLÓGIÁJA

Senkit se tévesszen meg a cím: sokkal többről szól a könyv. Aki elolvassa,
az a két háború közötti Erdély irodalomtörténetének egy részével, eszmék és
viták alakulásával, a kisebbségi élet küzdelmeivel ismerkedhet meg. Pedig a
cím szerinti szűkebb téma se lett volna kevés. Azt sem lett volna könnyű
megírni: mára sem lett — az eltelt idő ellenére sem — történetivé. Erdélyben
újra feléledtek-folytatódtak régi viták: új ellentétek vették fel a régiek ál-
arcát, és ez mindenképpen zavarja az értékelést. Ilyen helyzetben különösen
szükség van higgadságra, történeti és tárgyilagos tárgyalásra, s főleg minél
több anyag bemutatására. Talán hasznosabb ilyenkor az anyag összegyűjtése,
rendezése, mint az értékelés. Az olvasót vezesse az elétárt anyag inkább, mint
a mi elképzeléseink. Pomogáts Béla pedig ebben a szellemben írta meg
könyvét.

A cím ideológiát említ, de a könyv a transzilvanizmus egészének össze-
fogott történetét nyújtja. Módszere az, hogy idézi a híveit: hogyan értették
a transzilvanizmusukat, idézi az ellenfeleket: mit vetettek a Helikon íróinak
szemére, idézi a vitákat: hova jutottak érveikkel, akik azokban részt vettek.
Értékel is a szerző, de mégis leginkább azzal segíti az olvasót, ahogyan az
anyagot kiválogatta, ahogyan a régieket szólni engedi. Egész könyvével pedig
arra törekszik Pomogáts Béla, hogy a történetből azt értsük meg, ami (szerin-
tem is) a legfontosabb volt, amiből legjobban lehet megérteni, mi volt a tran-
szilvanizmus jelentősége. Úgy vélem, igazságos kép alakulhat ki az olvasóban,
amikor a transzilvanizmus értékeit érti meg. Mert a szerző úgy hozza közel
hozzánk a transzilvanizmust, hogy sem a tévedéseket, sem a gyengeségeket,
sem az akkori elfogultságokat nem akarja rejteni vagy mentegetni.

Fontos az is, hogy nem elégszik meg a szűkebb — eszmei és elvi, eszté-
tikai és kritikai — anyag bemutatásával. Hanem megismertet azokkal a körül-
ményekkel is, amelyekben a transzilvanizmus létrejött és hatott. Így eléggé
általános képet alkothatunk magunknak ahhoz, hogy jól tudjunk megérteni
és helyesen értékelhessünk. Annál is inkább, mert a transzilvanizmus az erdélyi

lyi magyaroknak a magyarságukért vívott küzdelmét igyekezett szervezni és legalább segíteni. Mint ilyen, kisebbségi ideológia volt. A nemzeti jellegű ideológiák között már ekként is különleges hely illeti meg a történelemben.

Erdekessége volt az is, hogy nem politikai szervezet által hatott, hanem szándéka szerint is jórészt irodalom által. Szervező munkát is ebben az irányban bontakoztattak ki hívei. Pomogáts Béla ezt is követi a könyvben és nemcsak azzal, hogy az irodalomra vonatkozó elvekről és nézetekről tájékoztat és ezeket megidézi. Hanem azzal is, hogy — jó érzéssel — valamit a Helikon kör irodalmi műveiből is bemutat. Verseket idéz, néhányat; ez az a mód, ahogy egész műveket tud bevenni könyvébe. A jó, az árnyalt kép kialakításához segíti a hatalmas anyag összefogásának módja is. Rendezési elvét a transzilvanizmus története adja — és ez egyben a higgadt bemutatás legjobb módszere is. Eszerint követi a szerző a transzilvanizmus alakulását: az előzményektől a második világháborúig.

Az anyag gazdagsága és a tárgyalási mód elősegíti és valójában szinte igényli azt a továbbgondolást, ami az igazi megértés legjobb útja. Feltételezem, hogy ez a továbbgondolás a szerzőnek is igénye. Legfontosabb pedig a transzilvanizmus összértékelésének továbbgondolása. Úgy érzem, semmivel sem lehetne a szerző munkáját jobban megtisztelni, mint éppen ezzel.

Pomogáts Béla röviden bemutatja, hogy milyen erdélyi decentralizálási törekvések léteztek az irodalom és a sajtó világában a századforduló idején. Igaza van abban, hogy ezek valamennyire kiindulópontot nyújtottak az imperiumváltozás után. Fontosabbnak tartom azonban a változást: azt, hogy az erdélyi magyarság új helyzetben találta magát és a saját erejéből kellett mindent megteremtsen, ami nemzeti létéhez, ami fennmaradásához szükséges volt. A Pomogáts által kiválasztott anyag jól mutatja, mennyire ez volt a tudatos cselekvés alapja. Mindenesetre elsőnek Kós Károly kiáltó szavában ez fogalmazódott meg. És Kós egész későbbi szervező munkájának — mint egész életének is — ez volt az értelme. A könyvből világossá válik, hogy a transzilvanizmus ennek a feladatnak a vállalásából született, de az is, hogy ezt a vállalást hívei legjobb tudás szerint teljesítették, egészében véve sikerrel. Mert új helyzetnek megfelelően fogalmazott eszmerendet akartak adni a magyarságnak és összefogni igyekeztek az erre irányuló munkálkodást. Amit csíráltak, annak így nemzeti célja és nemzeti értéke volt. Ugyancsak fontos a helyes értékeléshez az, amit Pomogáts kiemelve ismertet: a transzilvanizmus a nemzeti törekvést határozottan összekötötte a demokratizmussal, és eszerint tette igényné az Erdélyben élő nemzetiségek együttműködését is.

A szerzőnek azt a megállapítását, hogy a transzilvanizmusban volt mítosz is meg utópia is, lehet ténymegállapításnak is, értékelésnek is venni. Az utópia fogalmának használata azonban, úgy vélem, indokolatlan. Mert ilyesmit az erdélyiek nem dolgoztak volt ki. Illúziók és az azoknak megfelelő célok önmagukban nem utópiák. Hogy viszont eszmerendjünkben volt mítosz is, az kétségkívül igaz. Megróni ezért őket azonban csak akkor lehetne, ha nem volna ilyesmi minden nemzeti eszmerendszerben, ha volna olyan ideológia, amely mentes volna minden mitikus elemtől. Ha pedig így van, akkor az értékelésben arra kell figyelni, hogy milyen volt ez a mítosz (vagy mitikus elem).

Pomogáts könyvéből világosan kiderül, hogy a mitikus elem is a demokratizmusukkal fonódott össze. Ha szépítették a múltat, akkor azzal, hogy az erdélyi népek közötti barátságot többnek mutatták, mint amilyen az a történelemírás szerint valóban lehetett. A transzilvanizmus ellenfeleinek egyik

érve az volt, hogy a többi erdélyi nép nem válaszolt hasonló szellemben a barátsági ajánlatra. Vajon ez a tény a transzilvanizmus ellen szólna? Lehetek ebben illúziók, igényük és törekvésük akkor is igaz és nemes törekvés volt, és talán a legjobb is egyben. Különösképpen, ha arra gondolunk, hogy mítosz sokféle van és sokféleképpen lehet azokat felhasználni. Nemcsak úgy lehet a múltból mítoszt formálni, hogy az a demokratizmust és a népek közötti együttműködést igényelje és szolgálja. Hanem úgy is, mint teszik például az elszűbbséget hirdető. Ezeket nem arra szokták használni, hogy más népekkel való békességet hirdessenek, hanem az elnyomást és a jogoktól való megfosztást támasztják velük alá. Mi voltunk itt előbb, mindenki más csak megtúrt jövevény lehet, másoknak nincs okuk jogot követelni. A demokratizmus-hoz hozzátartozik a többség elve, de vele jár a kisebbség jogainak elismerése is. Aki a többség tényére hivatkozik és a demokratizmus nevében teszi, az el kellene ismerje a kisebbség jogait. Az ősiségre hivatkozást nem fenyegeti ez a „veszély”.

A Transzilvanizmus bemutatásával és értékelésével kapcsolatban fontos megemlíteni azt, ahogy Pomogáts élénk tárja a vitákat. Ahogy a Helikon és a Korunk közötti ellentét történetével foglalkozik. Mert anélkül fogja mindent árnyaltan össze, hogy a két fél között igazságot akarna osztani. Szerintem éppen ez az igazságos. Mert mind a két félnek megvolt a maga igaza: vitáikban, küzdelmeikben igazságok álltak egymással szemben. Gazdagabb az emberi világ, semhogy azt egyetlen igazságba lehessen szorítani: nem kizárják, hanem gyakran kiegészítik egymást az igazságok. Ebben az esetben is ez volt a helyzet.

Örülök a könyvnek és dicsérem azt egészében, de ez nem jelenti, hogy ne lennének kifogásaim. Kettőt tartok közülük fontosabbnak. A szerző könyvében foglalkozik mind az osztály- mind pedig a politikai összefüggésekkel. Ez helyes és jó, de úgy érzem, néhol az egyszerűsítés hibájába esik, néhol meg olyasmire alkalmazza ebbéli észrevételeit, amire azok nem igazán érvényesek vagy jellemzőek. Az, ahogyan Pomogáts a Magyar Pártot értékeli, mindenesetre legalábbis túlzó (és félrevezető) egyszerűsítés. Abban igaza van, hogy ezt a pártot az arisztokraták vették birtokukba, és hogy konzervatív politikát csináltak. De ennyit nem elég mondani. A Magyar Párt politikája nemcsak ezért volt káros a magyar kisebbség számára. És nem is abban volt az, hogy vezetői nagybirtokosi érdekekre figyeltek. Hanem azért volt káros, mert tevékenységük az uralkodó román pártokkal való parlamenti paktálásokban merült ki valójában. Saját személyes politikai szerepük volt fontos: erre használták a pártot. A nemzetiség ügyeiben pedig alig tettek valamit — legfeljebb amennyi a választási és parlamenti beszédekben elért. Bármit is hirdettek volna, valójában az elnyomó román politikát szolgálták ki.

Másik észrevételem arra vonatkozik, hogy a szerző a marosvécsi írói kört, a Helikon körét koalíciónak mondja. Ez politikai és politikára vonatkozóan helyes kifejezés, tehát csak a transzilvanizmus kifejezetten politikai összefüggéseiben lehet a használata jogos. De nem lehet általános jelző, nem terjeszthető ki az irodalompolitikára sem és a transzilvanizmusnak mint ideológiának a jellemzésére sem. Mert végül is a transzilvanizmus egy nemzetiséget akart összefogni, egy nemzetiség egysége megteremtésének volt — ha lehet mondani — eszköze. Egy nemzet egysége azonban nem koalíció, és ehhez hasonlóan egy nemzetiség összefogása sem az. A koalíciók csak ezen belül — és a politikai csoportosulások között — léteznek. Ami az irodalompolitikát

illeti: sokféle irányzat elfogadása megintcsak nem koalíció, hanem az irodalmi élethez tartozik és demokratizmusának felel meg.

Hogy keveredett az irodalompolitika és a tulajdonképpeni politika, az nem ok arra, hogy az értékelésben összekeverjük őket. Hanem inkább az árnyalt megkülönböztetést igényli. Tudom, ha mindezzel foglalkozik a szerző, akkor megnő a könyv terjedelme. Esetleg meg is bomlott volna annak aránya. Az egyszerűsítéseket azonban így inkább el lehetett volna kerülni. (*Akadémiai.*)

TORDAI ZÁDOR

Kővágó László: A magyar kommunisták és a nemzetiségi kérdés

Az Osztrák—Magyar Manarchia fél évszázados történetével foglalkozó kiadványok bőségesen elemzik a monarchia mindkét felének gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális viszonyait, de különösen a magyar történetírára jellemző, hogy a nemzetiségi kérdéstről milyen kevés időtálló mű jelent meg. Ami az első világháború utáni időszakot illeti, a Horthy-korszak történetírása bővelkedik ugyan rész tanulmányokban, de olyan — főleg marxista munkákat, amelyek azt vizsgálnák, hogy a monarchia romjain létrejött úgynevezett utódállamokban — és Magyarországon — miképpen alakult a nemzetiségek helyzete és milyen elvi politikát folytattak ezekről a kérdésekről a közép-kelet-európai régióban működő kommunista pártok, alig találhatunk. Főleg olyan tanulmányok hiányoznak, amelyek a komparasztika módszerét alkalmazva vetnék volna szemügyre a Versailles környéki békék utáni korszakot, vizsgálva e régióban a nemzetiségi kérdés vonatkozásában is a második világháborúhoz vezető utat.

Amikor a kezünkbe vettük Kővágó László könyvét és a címre tekintünk, abban reménykedtünk, hogy ez a mű lényeges hozzájárulást kíván adni az említett hézagpótló munkálatokhoz. Sajnálatosnak kell azonban tartanunk, hogy Kővágó könyvének címe bizonyos félreértésre ad okot. Ugyanis „A magyar kommunisták és a nemzetiségi kérdés” cím alatt az olvasó a magyar kommunisták körét nem csupán a trianoni Magyarországra korlátozva képzelel. A szerző ugyanis figyelmen kívül hagyja vizsgálódásai során az erdélyi, a felvidéki, általában az utódállamok területein működő magyar kommunisták (köztük olyan neves személyiségek, mint Balogh Edgár, Bányai László, Fábry Zoltán, Gaál Gábor, Ilku Pál, Józsa Béla, Kovács Endre és mások) állásfoglalásait, és általában a nemzetiségi kérdéstről szóló csehszlovákiai, romániai, jugoszláviai magyar nyelvű kommunista irodalmat.

Kővágó László monografikus igényű munkáját még így is jelentős vállalkozásnak kell tartanunk, amely — a maga önként vállalt korlátai ellenére is — hézagpótló jelentőségű, és olyan reményeket ébreszthet az olvasóban, hogy a szerző a jövőben képes lesz a fenti igény kielégítésére is.

Könyve első részében a szerző a pártalakítás és a Tanácsköztársaság időszakát vizsgálja. Bemutatja a Kárpát-medence nemzetiségi viszonyainak alakulását az első világháborúig, továbbá a Károlyi-korszak és a Tanácsköztársaság

ság nemzetiségi feladatokkal kapcsolatos elméleti és gyakorlati tevékenységét, valamint a nemzeti kérdés és az internacionalizmus összefüggéseit.

A magyarországi nemzetiségi viszonyokkal foglalkozva, a szerző ismerteti az 1910-es népszámlálás adatait is, amelyek megbízhatóságában kételkedik, de csak olyan általános — és nem csupán arra az időre érvényes, hanem a jelenben is előforduló — kritikai észrevételt tesz, hogy például „a nemzetiségre való rákérdezés módszere” torzította el a népszámlálás eredményeit.

Nem kívánjuk minden áron védeni az 1910. évi népszámlálás adatait, de úgy véljük, hogy a szerző nem vesz figyelembe egy sor fontos jelenséget. Főleg azt, hogy a századfordulón rohamos gyorsasággal ment végbe a történelmi Magyarországon az urbanizáció és ezzel párhuzamosan a magyarságba olvadás, az asszimiláció folyamata. Ebben a vonatkozásban csak utalni kívánok a tízkötetes Magyarország történetének 7/1. kötetére (413—419. old.), amely ezeket a folyamatokat — a kivándorlással együtt — részletesen tárgyalja. Ha mégis bírálható az 1910-es népszámlálás, akkor ennek az volt az oka, amit Dávid Zoltán így fogalmazott meg egyik kitűnő tanulmányában: „A két nép és két nyelv között ingadozó lakosok spontán mérlegelésénél jelentkezett az államhatalom nyelvének bevallása felé húzó erő.” (Dávid Zoltán: A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene: Valóság, 1980. augusztus, 18. old.) — Végül pedig hadd említsem meg, hogy mind az első világháború utáni béketárgyalásokon, mind pedig a két bécsi döntés alkalmával figyelembe vették az 1910-es népszámlálás adatait...

A szerző rátérve az első világháború utáni összeomlásra, elmondja az ismert eseményeket: az utódállamok létrejöttének körülményeit. Ez a periódus alkalmat szolgáltathatna a szerzőnek arra, hogy ne csak Jászi nemzetiségi politikájáról adjon képet, hanem a területi kérdésekkel kapcsolatban felvesse személy szerint Károlyi Mihály felelősségét. Igaz ugyan, hogy elmarasztalja Károlyit, mert kormánya első ülésén — a kormányprogramot ismertetve — meg sem említi a nemzetiségi kérdés súlyosságát. Ennél azonban sokkal nagyobb mulasztása Károlynak és kormányának, hogy 1918 kritikus őszén — amikor még a katonai fajt accompli-k lehetőséget biztosítottak volna legalább a szintizta magyar területek megvédésére és megtartására, Károlyiék szinte hozzásegítették imperialista szomszédainkat területabló akcióik sikeres végrehajtásához. Ugyanis Károlyi Mihály hite a wilsoni pacifizmusban, a nemzetek önrendelkezési jogában (ami a legyőzöttekre is érvényes!), és az igazságos békében, illúzióknak bizonyult, és csak arra volt jó, hogy lefegyverezze az országot a szomszédok támadásaival szemben. Jellemző Károlyi illúzióira, hogy a Függetlenségi és 48-as Párt gyűlésén még 1918. december 30-án is e szavakkal foglalta össze külpolitikai koncepcióját: „Külpolitikánkat a wilsoni elvekre alapítom. Nekünk egy elvünk van: Wilson, Wilson és harmadszor is Wilson.” (Pesti Hírlap, 1918. dec. 31.) Ehhez tudnunk kell, hogy az Egyesült Államok elnöke ekkor már közel két hónapja bukott politikusnak számított, mert a novemberi választások során pártjával együtt csúfos vereséget szenvedett, és eszméi többé nem játszhattak szerepet az ántánt döntéseiben. Kővágó minderről hallgat és csak Károlynak 1919. március 2-án, Szatmárnémetin elmondott beszédét idézi, amikor Károlyi már elkésve döbben rá: mit ér a gyakorlatban a wilsoni pacifizmus és önrendelkezési jog. A honvédő háború meghirdetésével 1919 márciusában Károlyi már igen csak elkésett...

A Tanácsköztársaságot bevezetendő, a szerző részletesen taglalja: milyen szerepet játszott a nemzetiségi kérdés a kommunista pártalakítás időszakában.

Majd azokkal a főleg csehszlovák és jugoszláv nézetekkel foglalkozik, amelyek még napjainkban is elferdítik a Magyar Tanácsköztársaság célkitűzéseit a szomszédokkal kapcsolatban, és alaptalan módon azzal vádolják meg a tanácskormányt, hogy a területi integritás álláspontjára helyezkedett.

Elsősorban elvi jelentősége van annak, amikor a szerző felveti a kérdést a Tanácsköztársaságról: „nemzeti állam, vagy államszövetség?” A Tanácsköztársaság alkotmánya ugyanis kimondja: „A Tanácsköztársaság szabad népek szabad szövetsége.” Habár a proletárállam rövid, 133 napos fennállása alig tette lehetővé a gyakorlat próbáját, mégis igaza van Kővágónak, amikor hangsúlyozza: a különböző nemzetiségek képviselőiből álló Magyarországi Nemzetközi Szocialista Föderáció nemzeti szekciói is föderatív szocialista államszövetség megteremtését tartották szem előtt.

Kővágó külön fejezetet szentel a Szlovák Tanácsköztársaságnak, ezzel is jelezve, hogy a szlovák proletárállam Tanács-Magyarországhoz, valamint a polgári demokratikus Csehszlovákiához való viszonya elvi jelentőségű kérdés. Idézi a cseh származású Antonin Janouseknek, a Szlovák Tanácsköztársaság elnökének a kikiáltás előtti napon megjelent cikkét, amelyben a „Magyarországgal és Ukrajna-Oroszországgal” föderatív egyesült csehszlovák tanácsköztársaság megalakításáról ír. Csak egyetlen kérdést kerül meg a szerző: nem tájékoztatja az olvasót arról, hogy a Szlovák Tanácsköztársaság milyen területet foglalt magában. Azért tartjuk ezt lényegesnek, mert már a párizsi béketárgyalásokon nagy vitát váltott ki Szlovákia földrajzi fogalma (lásd Ormos Mária könyvét: Padovától Trianonig. Bp. 1983., Kossuth), és egyébként is a szlovák történetírással vitázva, a magyar historikusok számos esetben kénytelenek szóvá tenni azt az anakronisztikus álláspontot, amit Szlovákia fogalmáról képviselnek. Arról van ugyanis szó, hogy a Trianonban kialakított Szlovákia területét nemcsak földrajzi, hanem történeti fogalomként is visszavetítik az egész ezeréves együttélés folyamatára. Részben ugyanezt teszik egyes szlovák és cseh szerzők a Szlovák Tanácsköztársaság területi elhelyezkedésével foglalkozó írásaikban is. Éppen ezért kell kifogásolnunk, hogy Kővágó a magyar Vörös Hadsereg felvidéki hadjáratáról szólva, „szlovákiai győzelmek”-ről ír (127. old.), holott a magyar marxista történetírásban már régen elfogadott elv: a trianoni béke megkötéséig — nemzetközi jogilag még nem lévén eldöntve a területi kérdés — a régi szóhasználat a helyes, tehát nem Szlovákia, hanem Felvidék.

A szerző „Nagy nemzetközi egységek, vagy kis nemzeti államok?” című fejezetében összehasonlítást tesz az orosz bolsevikok és a magyar kommunisták felfogása között, és elmarasztalja Kun Béláékat, mert egy közép-európai föderatív államszövetségre törekedve — Leninnel szemben — nem vették figyelembe a nemzetek önrendelkezésének az elszakadáshoz is való jogát. Kővágó ezt azzal magyarázza, hogy bár a magyar kommunisták elvetették a területi integritás elvét és a magyar szupremácia gondolatát a Kárpát-medencében, valójában azért álltak ki egy államszövetség létrehozása mellett, mert ezáltal „a háború elvesztése miatt várható gazdasági és területi veszteség elkerülhetőnek, vagy kevésbé súlyosnak ígérkezett”. (Kővágó: 125—126. old.) Most nem beszélve arról, hogy — mint maga Kővágó írja — Leninnel szemben a bolsevik többség például elvetette Ukrajna elszakadását Szovjet-Oroszországtól (Lenin Összes Művei, 40. k., Kossuth K., 18—19. old.), és csupán Finnország különállására került sor, a törekvést a Magyarországi Szövetséges Tanácsköz-

társaság kialakítására sem elvi, sem gyakorlati szempontból nem lehet kifogásolni.

Kővágó könyvének második — és egyben legterjedelmesebb — része a Tanácsköztársaság megdöntésétől a második világháború végéig terjedő időszakig terjed. A Párizs környéki békék hatására kialakult kelet-közép-európai nemzetiségi viszonyok, a magyar ellenforradalmi rendszer nacionalista, sovinszta, irredenta politikájának vázolója után ismerteti a Kommunista Internacionálé húszas évekbeli nemzetiségi koncepcióját, és az illegális KMP álláspontját a trianoni békéről.

A szerző érdeme, hogy magyar olvasóközönség előtt először tárja fel a Komintern nagy jelentőségű határozatait a nemzeti-nemzetiségi kérdésről, s ha az események sok tekintetben túl is szárnyalták ezeket a rezolúciókat, máig tartó elvi jelentőségük elvitathatatlan. A Kommunista Internacionálé álláspontját a nemzetiségi kérdésben a II. kongresszusnak a nemzeti és gyarmati kérdésről szóló tézisei alapozták meg. A tézisek 3. pontja megállapítja, hogy a világháborút mindkét oldalon a népek felszabadításának és a nemzeti önrendelkezési jog érvényesítésének frázisai leplezték, viszont mind a breszt-litovszki (Szovjet-Oroszországra vonatkozó) és a bukaresti (Romániát érintő), mind pedig a versaillesi békeszerződések megmutatták, hogy „a győztes burzsoázia mennyire ceremóniák nélkül határozza meg a nemzeti határokat, saját gazdasági előnyének megfelelően. A burzsoázia számára a nemzeti határok is a kereskedelem tárgyává váltak.” A határozat a továbbiakban aláhúzza, hogy a mesterségesen szétszakított nemzetek egyesítése megfelel a proletariátus érdekeinek, de az igazi nemzeti szabadságot és egységet csak forradalmi harc és a burzsoázia legyőzése útján lehet elérni.

Kővágó kifejti, hogy a Komintern nemzetiségpolitikai koncepciójának vizsgálatához a legtöbb anyagot az V. kongresszus adta, amely 1924. június 16. és július 6. között tanácskozva, külön napirendi kérdésként vitatta meg a nemzeti kérdést. E napirend előadója, az ukrán D. Z. Manuilszkij, referátumában kifejtette, hogy Európa nemzeti kisebbségekkel rendelkező országaiban élődtek a konfliktusok, amelynek fő oka; hogy a Párizs környéki békeszerződésekkel „balkanizálták” Közép-Európát, és hozzátette: „A nagy, egyöntetű gazdasági területtel rendelkező birodalmak helyébe soknemzetiségű szétszórt-ságot hoztak létre, úgynevezett nemzeti államok kialakításával.” A problémákat részletezve, Manuilszkij ismertette a Román Kommunista Párt álláspontját az önálló Erdély megalakításának tervéről — szemben az erdélyi magyarok irredenta törekvéseivel. Majd a vita utáni zárszavában bírálta a Csehszlovák Kommunista Párt nevében felszólaló Karl Kreibichet, mert a Csehszlovákiában ténylegesen létező nemzetiségi kérdést a szocialista forradalomig elodázní kívánja. Éppen ezért a kongresszus kimondta: *a CSKP-nak meg kell hirdetni a nemzetiségek számára az önrendelkezés jelszavát, beleértve a különválást*, és támogatva a szlovákok függetlenségi harcát. Azonban a Komintern Elnöksége még az év októberében a kongresszusi határozatokhoz fűzött magyarázatában enyhítette a fenti formulát és kiadta *a nemzeti államok föderatív egyesülésének jelszavát*.

Külön figyelmet érdemel a Komintern határozata a magyar kérdésben, amit Kővágó szó szerint ismertet (172—173. old.). E szerint: „A kongresszus szükségesnek ismeri el a kommunista munka fokozását a magyarok között a Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia által megszállt területeken, valamint azt, hogy ezen országok kommunista pártjai tűzzék ki a magyarok önrendelke-

zési jogának jelszavát, beleértve különválásukat a megszálló államok keretéből". — Mint említettem: ezeknek a határozatoknak még akkor is nagy elvi jelentőséget kell tulajdonítanunk, ha — a többi határozatokkal együtt — különböző okok miatt nem valósulhattak meg. Ismerve ugyanis a nemzeti-nemzetiségi kérdéskomplexum — még a szocialista országokban is — máig megoldatlan problematikáját, nem szabad lebecsülnünk e határozatok elvi fontosságát és sok tekintetben útmutató voltát.

Egyébként, hogy az újjáalakult Kommunisták Magyarországi Pártja hogyan vélekedett a magyar békeszerződésről, azt a párt Budapesten 1923-ban, vagy 24-ben kiadott röpiratának címe is elárulja: „Adalékok a trianoni rabló-béke megszületéséhez.” Ebben az összefüggésben nagyon érdekesek Révai József cikkei Trianonról, amelyeket a szerző ugyancsak ismertet könyvében. Révai a két világháború közötti időszakban homlokegyenest ellenkező álláspontot vallott Trianonról, volt úgy, hogy látványos önkritikára kényszerülten... Révai az Új Március 1925. évfolyamában megjelent írásában (Trianon—Genf—Moszkva) kifejti, hogy a Trianon elleni küzdelem annak a harcnak egyik része, amelyet a nemzetközi munkásság a „versailles-i rabló békeszerződések” ellen folytat. Ezt követően a KMP I. kongresszusán, 1925. augusztusában Kun Béla úgy veti fel referátumában a nemzeti kérdést, mint amit „Magyarországnak a trianoni béke által előidézett megcsönkítése hívott életre”. Gyakorlati jellegű, konkrét határozatot nem hozott a kongresszus. Joggal idézi Kővágó Szabó Ágnesnek az I. kongresszusról szóló tanulmányából az alábbiakat: „Elvben elítélte a versailles-i békét, nem adott azonban elég útmutatást a pártnak ahhoz, hogy harcoljon napi agitációs munkájában az igazságtalan, imperialista béke ellen.” (Szabó Ágnes: A Kommunisták Magyarországi Pártjának újjászervezése, 1919—1925. Kossuth K., 1970, 197. old.)

A fentiekkel ellentétben a magyar kommunisták harcoltak az ellenforradalmi rendszer revíziós politikája ellen, különösen amikor az úgynevezett Rothermere-akció ennek nemzetközi háttérrel biztosított. A Komintern Elnöksége azonban később, 1929 őszén — mint Kővágó írja — a KMP tagságához írt nyílt levelében elítélte a KMP „Le a revízióval!” jelszavát, amely Révaitól származott. A párt már akkor is neves ideológusa, önbrálatot gyakorolva, kifejtette, hogy a Trianon elleni forradalmi harcot egybe kell kapcsolni a nacionalizmus elleni küzdelemmel, mert csak így lehet elkerülni, hogy a párt ne kerülhessen egységfrontba az uralkodó osztállyal. A küzdelem sikerének záloga — tette hozzá Révai — a cseh, a román, a jugoszláv munkássággal kialakítandó szövetség. (Révai önkritikus cikke: Harcoljon-e a Kommunisták Magyarországi Pártja Trianon ellen? Új Március 1929, 8—11. sz. Ugyanott a Komintern Elnökségének nyílt levele a KMP tagjaihoz.)

A szerző az esemény jelentőségének megfelelően irányítja a figyelmet a Komintern VII. kongresszusára, amelyre 1935. július 25. és augusztus 20. között került sor Moszkvában. A nemzetközi kommunista tanácskozás a nemzetiségi kérdést is új módon vetette fel, miután meghirdette a népfrontpolitika gondolatát a fasiszta veszéllyel szemben. A KMP még a világgazdasági válság időszakában, 1932 decemberében, határozatot hozott a Trianon elleni harc fokozásáról és a KIMSZ-et is arra utasította 1933 februárjában, hogy forradalmi módon küzdjön „az imperialista békeszerződések ellen, a szociális és nemzeti felszabadulásért”. Kővágó azonban jogosan bírálja a KMP nemzetiségi politikájának úgynevezett „féloldalas” jellegét: hogy csupán a szomszéd országokban élő kisebbségek problémáival foglalkozik és mellőzi a magyarorszá-

gi nemzetiségek helyzetével kapcsolatos állásfoglalást. Ilyen előzmények után mentek el a KMP küldöttei a Komintern VII. kongresszusára, amelynek határozatait Kun Bélának nem tették valójában magukévá. A meghirdetett új irányvonal ugyan önkritikus magatartásra készítette a magyar küldötteket, de — mint Kővágó írja — a KMP vezetése tovább folytatta a Trianon-ellenes hangvételű politikát. Csak a KMP ideiglenes, új vezetőségének 1936. évi júniusi határozata, valamint a Komintern titkárságának 1937. márciusi állásfoglalása szakított a KMP addig folytatott nemzetiségi politikájával. A szerző sorra véve mind a KMP, mind a Komintern ide vonatkozó döntéseit, kellően érzékelteti az olvasóval azt a változást, ami a német fasizmus és Hitler hatalomra jutása után bekövetkezett a nemzetközi helyzetben, és így a nemzetiségi kérdés értékelésében. Ugyanis az 1936—37-es határozatokból kiderül: a növekvő német és olasz agressziós veszély miatt — amelynek egyik éle a békeszerződések ellen irányult — a kommunista pártok, (különösen a magyar párt) nem kerülhettek olyan helyzetbe, hogy változatlanul a tianoni békeszerződés revízióját hangoztassák, és így valójában segítsenek a tengelyhatalmaknak háborús terveik megvalósításában. Joggal hangsúlyozza ezért Kővágó: „Nehéz próbát kellett kiállniuk a párt nemzetiségpolitikai jelszavainak 1937—1938-ban, abban a magyarországi népfrontkísérlésben, amelyet a Márciusi Front nevű szellemi mozgalom jelentett, amelyben kommunista fiatalok is részt vettek.” (223. old.) Ugyanis a Márciusi Front programjának 12. pontja a revízióról is szól, hangsúlyozva a Duna-völgyi népek számára az önrendelkezési jog tiszteletben tartását, „és minden nagyhatalmi imperializmusnak a Duna völgyéből való kirekesztését...”

Az eddig tárgyaltakhoz képest sokkal ismertebb, amit a szerző a területgyarapításokkal kapcsolatos pártálláspontokról szóló fejezetben ír. Ebben szó esik a Prágában megjelent Dolgozók Lapja cikkein kívül Révai Józsefnek a párizsi Szabad Szóban publikált írásairól. De figyelmet szentel a szerző Nagy Imre cikkének is, ami 1938 nyarán a moszkvai Új Hangban jelent meg.

Gyakorlati téren a KMP a területgyarapodások után új helyzettel találta magát szembe, miközben különösen a felvidéki és az erdélyi kommunistákkal (Schönherz Zoltán, Skolnik József, Balogh Edgár, Józsa Béla, Nagy István stb.) meg is erősítette sorait. Habár még így sem volt képes a párt befolyásolni a történelem hazai menetét, legalább a háború utáni programtervezet kidolgozásával igyekezett irányt szabni 1944 októberében a kommunisták és az egész antifasiszta front tevékenységének. Kővágó idézi a programtervezet 9. pontját, amely felsorolja az egyenjogúságból következő nemzetiségi jogokat és hangsúlyozza: a vitás területi kérdéseket, az államhatárok megvonását a nemzetiségi jogok tiszteletben tartása és megadása mellett, viszonyossági alapon és békés úton kell rendezni. E megfogalmazásból kiderül, hogy a tervezet készítői: Rajk és Kállai — másfajta béketárgyalást és békeszerződést vártak a területi kérdésekben, mint ami bekövetkezett...

Kővágó munkájának harmadik része az ország felszabadulását követő korszakon kívül kitekintést nyújt a szocialista építés eddig eltelt időszakára. Bemutatja az MKP nemzetiségi politikájának fő vonalait a két munkáspárt egyesüléséig, a pártnak az áttelepítésekről és a békeelőkészítés kérdéseiben vallott álláspontját, végül vázolja az 1948-tól napjainkig eltelt időszak jellegzetességeit. Jelenkor-történetről lévén szó, érthető, hogy ez a „kitekintés” több mint három évtized eseményeire, még csak vázlatosnak sem tekinthető.

A magyar kommunistáknak a nemzetiségi kérdésben vallott nézeteit, pártállásfoglalásait az 1918 novemberi pártalakítástól kezdve szinte napjainkig végig kísérő kiadvány — különösen a két világháború közti időszakra vonatkozóan — rendkívül gazdag tényanyagot, eddig jórészt ismeretlen forrásokat tartalmaz, és — minden hiányossága ellenére — nem csupán hézagpótló jelentőségű, hanem alapul szolgálhat egy ennél sokkal elemzőbb, monografikusabb mű megírásához. (Kossuth.)

VÍGH KÁROLY

Újváry Zsuzsanna: „Nagy két császár birodalmi között”

A XVI. század végének és a XVII. század elejének eseményeit bemutató *Magyar História*-kötet méltán kapott a külpolitikai helyzetre utaló címet: a valóságos helyzet okán is, hiszen Magyarország erős nagyhatalmak közvetlen, egymást keresztező érdekkörébe került — s a kort bemutató *könyv* eszmei alapot is a külpolitikai meghatározottságok felismertetése és bemutatása alkotja.

A török birodalom a Buda elfoglalását (1541) követő fél évszázad alatt alakította ki a maga, szinte feltartóztathatatlanul növekvő hódoltsági területét. Hódításainak ütemét, intenzitását, a függetlenedő erdélyi fejedelemség ügyeibe való beleszólását a magyar politika, a magyarországi katonaság csak részlegesen tudta befolyásolni, a döntések abban a Konstantinápolyban születtek, ahol a perzsa háborúk sikereit és kudarcait, a francia király szövetségkereső ajánlatait és nem utolsósorban a magas porta színe elé gazdag ajándékokkal járó Habsburg-követek mondókáit egyaránt figyelembe vették. A másik birodalom, a Habsburgoké, ha nem is volt ennyire centralizált, de ugyancsak több világrészre figyelően alakította magyarországi politikáját. Amerika, Németalföld, Itália éppúgy a megtartandó területek közé tartozott, mint a keskeny sávra korlátozódó, elszegényedő, inkább csak virtuális magyar királyság. De annyi bizonyos, hogy e két nagyhatalom között tartós együttműködés nem jöhetett létre, hosszú időre szóló békekötésük is csak ideiglenes lehetett — s e két hatalom legfontosabb szárazföldi ütköző zónája Magyarországon át húzódott. Szörnyű pusztulás, számtalan tragédia volt ennek az ára Magyarország számára, de a balkanizálódástól vagy germanizálódástól ezen a szörnyű áron megmentett meg az ország.

Újváry Zsuzsanna összefoglalásának fő érdeme a külpolitikai feltételrendszer, majd annak alakulásának elemzése. Nagyjából az 1590–1629 közötti évekre súlyozó előadása pedig éppen annak realitását emeli ki e végső soron felfelé ívelő korszak bemutatásával, hogy volt bizonyos lehetőség a „köztes” helyzet kihasználására, s voltak akik felismerték és ki is aknázták ezeket a lehetőségeket. A két birodalom közötti kiszolgáltatott helyzet másfél évszázadon keresztül határozta meg a magyar politikai törekvéseket, s a lehetőségek végzetes beszűkülését e másfél évszázad során az e korszakot éppen kettéosztó

tizenöt éves háború (1591—1606) hozta meg. Anyagi erőt a kimerült ország alig-alig tudott kiállítani, s a hadjáratok során az élet elemi feltételei is megsemmisültek. A „pogány” hódítással hagyományosan a keresztény hit védelmét szegezték szembe, ám ezt az eszmei erőt is bénította a nagy német reformátor, Luther Márton álláspontja, aki szerint a török isten büntetése az igaz hittől eltávozó európaiak számára, s ezért, mint isten bosszuló eszközével, nincs is jogcím, nincs értelme szembeszállni. — „Isteni segítség kezdetik” — jelenti be egykorú idézettel a Bocskai fellépésével foglalkozó fejezet, s valóban, egy ideológiai vákuum várt akkor betöltésre. Meg kellett fogalmazni, hogy a törököt az *ördög* küldte, s hogy isten küld is majd *szabadítót* e csapások ellen. A Habsburg ellen pedig a kálvini ellenállási tan, a zsarnokkal szembeni fellépés jogosultságának meghirdetése adott — eleddig hiányzó — eszmei fogódzót. A XVII. század elején azután nem lesz meglepő, hogy újra *önálló* törekvésekkel jelentkeznek a magyar politika.

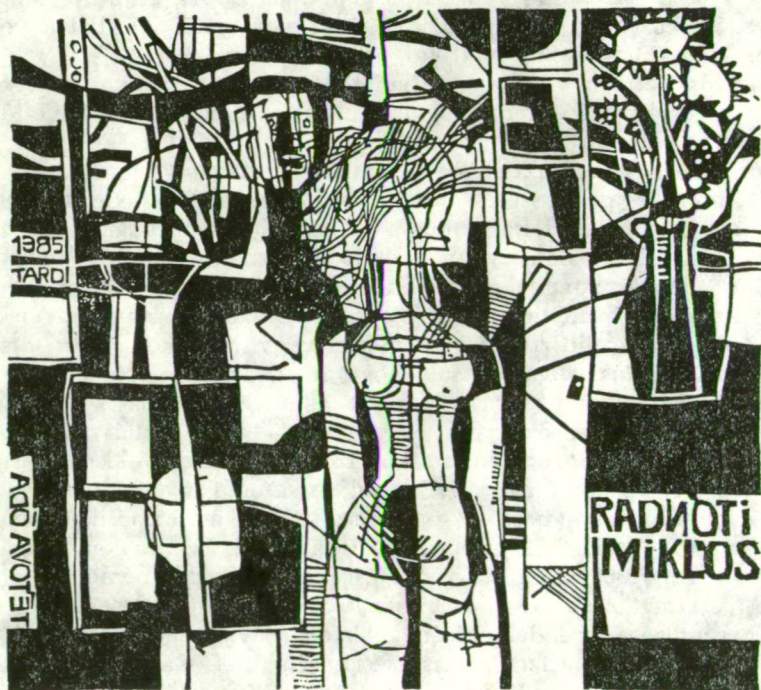
A reformáció vallási viharai, a XVI. század nagy európai konjunktúrája (amely az egyes országok hatalmi súlyának újjárendeződésével járt), Amerika birtokbavétele, az árak forradalma tudatilag is, de lélektanilag is elbizonytalanította a középkorból az újkorba átlépő első nemzedéket. Középkorias fanatizmus, isteni küldetéstudat, cinikus életélvezet, az erő és a hatalom kultusza, közösségi felelősségérzet egyaránt vezérelte az embereket cselekedeteikben. A szerző ezekbe az európai társadalomlélektani folyamatokba ágyazza a korszak magyar szereplőinek viselkedését is, arra törekszik, hogy a régibb magyar történetírásból hagyományozódott lélektani portrékat (melyek hitele többnyire nem vitatható) mintegy társadalmilag is megalapozza. Ezzel nem küszöböli ki az egyéniség és a történelmi véletlen szerepét, sőt éppen ezáltal emeli ki a tudatos, az egész közösség számára a jövő útját egyengető politikát követő Bocskai István és Bethlen Gábor politikai jelentőségét.

Bocskai és Bethlen világosan kitapintható (hiszen politikai végrendeletükben teljes egyértelműséggel megfogalmazott) politikai célokat követtek. Minimumként a magyar önrendelkezés részleges biztosítását (az Erdélyi Fejedelemség önállóságát), maximumként a szétszakított ország újraegyesítését tűzték ki célul. A külpolitikai célkitűzések mögé felsorakozhatott a nemesség, a „vitézlő rend”, s e cél nem lehetett közömbös a parasztság számára sem. Bonyolultabb, és a munkában inkább homályban maradó e fejedelmek és a rendek kölcsönviszonyának elemzése: nem érzékeljük az előadásból, hogy a rendiség és abszolutizmus európai küzdelmében a fejedelmek inkább a rendiség reprezentánsai-e az idegen abszolutizmussal szemben, vagy maguk is a rendiség antipólusát alkotják? Más szóval: látjuk, hogy mit akarnak a fejedelmek, s látjuk, hogy emögött vonakodva sorakoznak fel az országgyűlések, a részgyűlések (több megye gyűlései) és az egyes vármegyék — mit akartak tehát a magyar rendek? És mit a cseh rendek, amikor 1618-ban elindították a harmincéves háborút? „Csak” másik királyt? A rövid összefoglalás erre nem ad választ. A magunk részéről a rendiség Európa-szerte érzékelhető politikai megerősödését részint a területi érdekek gazdaságpolitikai befolyásolása fontosságának felismerésére, részint közvetlenül a rendi harcoként felfogott németalföldi szabadságharcra vezetnénk vissza: e tartományok virágzását, okot és okozatot felcserélve, a rendiség önrendelkezésének biztosításával magyarázták. A jóléthez az út a fejedelmi abszolutizmus visszaszorításán (illetve a protestáns hit biztosításán) keresztül vezet — vélhették a kortársak. Európai államalakító politikai elképzelések is szerepet játszhattak tehát abban, hogy Magyarországon kon-

cepciózus nagybirtokosok kerültek a fejedelmi székbe, s bázisuk is támadt az uralkodó osztályban. Akár így volt, akár másként — a társadalomlélektani megalapozás nem lehet elegendő e roppant fordulat magyarázataként. Ha nem adunk magyarázatot, életben marad az a szerző által nem cáfolt, de nyilvánvalóan elutasított koncepció, hogy az osztálykorlátain felülemelkedő főúr valami — valóban isteni — sugallat folytán képes volt arra, hogy a „nemzeti” érdekek képviselőit vállalkozzék. Mert annyi kétségtelen, hogy *személyes* ambícióikon valóban felül tudtak emelkedni: Bocskai a koronát, Bethlen a koronázást utasítja el, dinasztiaalapításra sem gondolhatnak.

A részletekben annál meggyőzőbb, alaposabb Bethlen Gábor államférfiúi nagyságának bemutatása éppúgy, mint például a hajdúk társadalmi helyzetükből fakadó kíméletlen harcmodorának elemzése, vagy a művelődési háttér érzékeltetése. Összefoglalásként jó lett volna elmondani, hogy a megtörtént eseményeken túlmenően milyen minőségi fejlemények regisztrálhatók e négy évtized magyarországi történetében? A tárgyalás, az olvasó számára váratlanul, Bethlen Gábor halálával véget ér. Az események előadása ám érjen itt véget — hisszük, hogy a történészek lett volna még mondanivalója. (*Gondolat.*)

GERGELY ANDRÁS

TARDI SÁNDOR GRAFIKÁJA

Vidám siratók

SÜTŐ ANDRÁSSAL BESZÉLGET ABLONCZY LÁSZLÓ

— Csillagos vitéz, Pompás Gedeon, *Vidám sirató* egy bolyongó porszemért; ezeket a játékaidat a magyarországi olvasó alig-alig ismeri.

— Az nem baj, csak egészség legyen.

— De tán jobb mégis, ha ismeri. Tehát a hatvanas évek közepén, a színpad irányába lóduló ambícióidnak változatait adjuk közre...

— Bocsánat! Ezek nem változatok. Részemről véglegesnek tekintett szövegeim jelennek meg, mindahány teljes átdolgozásban ahhoz képest, ahogyan az hajdan deszkát és nyomdafestéket látott.

— Akkor lehetne bővebb is ez a gyűjtemény.

— Talán.

— Amikor leültünk megbeszélni e könyv anyagát, egyetértően hallgatunk arról, hogy például hátrább is tekinthetnénk az időben. Az 1962-ben íródott *Tékozló szerelem* című játékodat is e kötet gondolatköréhez illeszthetnénk. Csendes tartózkodásunkban egyetértettünk.

— Egyet. Nem jutott még időm arra, hogy a *Tékozló szerelem* szövegével szembe üljek, s végiggondoljam: mit mondtam akkor vele, mit jeleztem csupán, mi módosult a színpadon a cenzor beleszólásai következtében. Hogy mit mondtam: arról régi-régi kis kötetben magyarul s románul megjelent szöveg tanúskodik. Hogy mit jeleztem csupán — vagy a kor szellemiségének szorításában mit jelezhettem —, jó szemmel az is észrevehető. Bizonyos, hogy a világ menetével kapcsolatos alapvető észrevételeimből egy s más helyet kapott a darabban. Ismétlem: ha — mi a kidolgozottságot illeti — csak érintőlegesen is.

— Mire gondolsz?

— Arra a szellemiségre, melynek hordozói bottal kergetnék az embert a Paradicsomba. Vagy pedig... A hatalomnak afféle taktikájára, miszerint: „Semmit sem tiltunk meg, de mindent meg fogunk akadályozni.” Ezt például Golovics nevezetű figurám szájából hallottam a darabomban, emlékezetem szerint pedig az észrevétel már Shaw-t is foglalkoztatta. A bőrünkön tapasztaltak tömör megfogalmazását, úgy emlékszem, tőle kölcsönöztem. Ám a darab, egészében, nem ezt a hatalomkritikát erősíti föl. Az is gyöngéje, hogy — bár valóságos társadalmi tapasztalataim lenyomata — jó néhány mozzanatában nem a *valóságot*, hanem a *valóságról* alkotott *akkori véleményemet*

Az interjú a Sütő András játékaiból egybegyűjtő kötetbe készült.

tükrözi. A tendenciát. Hogy — akkori gazdaságpolitikai meggondolások szerint — két termelőszövetkezetet egyesíteni kell-e, vagy nem kell egyesíteni? A tendencia pedig a legmulandóbb az irodalomban. Arról nem is beszélve, ahogy ez némelykor éppenséggel félreértésből származhat. De most veszem észre, hogy olyasmiről, mi nincs ebben a kötetben, igen sokat beszéltek.

— *De annyit hadd tegyünk hozzá, hogy mindeddig ennek a darabodnak volt a legnagyobb közönségikere.*

— Valamennyi romániai magyar színház eljátszotta hosszú sorozatban. A marosvásárhelyi színpadon száznál több előadást ért meg, s nem bérlettel, hanem az előadás önerejéből. Román színházak is előadták, köztük a bukaresti Vígszínház, Radu Beligannal a főszerepben.

— *Akkor említsük meg Kovács György nevét is.*

— A marosvásárhelyi előadást Kovács György, a romániai magyar színháznak azóta is legnagyobb alakja rendezte. Az emberek boldogságát, magatartását, szerelmét, álmát, óhajait *megtervező* személyt — kit a darabomban Golovics Péternek hívnak — ő alakította. Igen nagy kedvvel, mert maga is gyűlölte ezt a szellemiséget.

— *Egy interjúban elmondottad: Tamási műveivel úgy ismerkedtél meg, hogy egyik nőrokonod Kolozsvárt szolgált gróf Bánffy Miklósnál, és onnan hozogatott Pusztakamarásra könyvet, folyóiratot.*

— Igen, főleg az *Erdélyi Helikont*. Abban találkoztam legelőször Tamási novelláival és általában a helikonisták legjobbjaival. Tizenkét éves lehettem akkor. Emlékszem, hogy az *Ördögváltozás Csíkban* című novellát versengve olvastuk újra meg újra István öcsémmel. Szárnyon kapott engem a mesélésnek az a ritka öröme, amely Tamásit — ma így mondanám — mint egy kacagó faunt lopta a képzeletembe. Egyezkedik a székely és az ördög, egyik a híd alatt, másik a karfán, hogy ugora belé a nadrágba. Mint tudjuk, a mélységbe ugró ördög elől a székely a nadrágot elkapja, mire aztán a megnyekken a jégen. No, hallj ide, öcsém, mit mond erre a madarasi, hogy: „Ládd-e, a DIREKCIÓT nem végzéd jól.” Estünk széjjel, mint valami dongák, a nevetéstől, s én bennem — titkolt vágyaim füstpárái között — fölsajogott az aranyások egymás közti irigykedése. Istenem, itt kacag ez az ember, és mekkora aranyröggel a kezében! Mikor találok én ilyet? Semmi se bizonyos, csak az, hogy én soha! Megkacagtatott, fölemelt és porba sújtott ugyanakkor, meghagyván mégis az emberben a vágyat: írni! Mert az írás, lám: örömteremtés. És öröm talán magának a teremtőnek is. A kacagó faun arcán persze, csak évek múltán vehettem észre a keserű vonást. Amit pedig nem Schopenhauer húzott rá, hanem a székelység sorsa. Akik későbbben miszticizmust és hasonlókat fogtak rá, minden jel szerint csak azért tették, hogy lelkiismeretüket, mely nemzeti tragédiáinkat is észrevehette volna, megnyugtassák.

— *Kérlek részletezd: Tamási játékaival mikor, s hogyan ismerkedtél meg. Feltételezésem, hogy alaposabban a hatvanas évek első felében kezdted tanulmányozásukba, amikor már gyűjteményes kötetét, az Akaratos népséget is kézbe vehetted. Jól gondolom?*

— Azt hiszem, nagyjából jól gondolod. A *Csalóka szivárványt* ugyan a kolozsvári református kollégium diákjaként vásároltam meg s olvastam 1945 tavaszán... Meg az *Énekes madarat* is, de, ahogy monád, komolyabban csak később kezdtem foglalkozni Tamási színpadi munkáival. Egyik okaként azt hozhatnám föl, hogy az ellene folytatott hadjárat folytán 45 után a könyvei

sok ideig nem kerültek nálunk forgalomba. A véletlen úgy hozta, hogy — az áramlattal szemben — legelső itteni novellás gyűjteményét a hatvanas évek közepén magam szerkeszthettem. Darabjait ez időben nem játszották: későbbi feltámasztásuk elsősorban a sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színház érdeme, meg Tompa Miklósé, aki sorozatban rendezte a Tamási-műveket. Németh László elragadtatott véleményét, miszerint Tamási a magyar színpad megújítója, s az Énekes madár éppenséggel zseniális — már diákként ismerem, de engem ez időben a novellisztikája érdekelt inkább...

— *A nagy román prózaíró, Ion Creangă és Tamási írásművészetének párhuzamára több írásban, interjúban is utaltál. Talán éppen a Tamási írányába való elmélyülésed vezetett abban, hogy az 1949-es mesefordítás után a hatvanas évek közepén újól foglalkozz a román klasszikussal. Új magyar kiadásának alkalmából fordításodat tovább csiszoltad, módosítottad.*

— Ami a párhuzamot illeti: itt elsősorban nyelvi, stílusbeli közös jegyekről van szó. Egy adott tájnyelvet mindketten az egyetemes, nemzeti nyelv régiójába emeltek. Aron fiam, semmi ehejt-ahajt nem művészet! — fumigálta Szabó Dezső a fiatal farkaslaki csodát. Szini Lajos góbéságaira utalva nyilván igaza lehetett, de Tamási dolgában tévedett. Tamási Mikes Kelemen prózájának csillagzata alatt jelentkezett. S ugyanúgy az említett Creangă, az ősi moldovai mesemondók szellemében önálló, sajátos stílust teremtve. S még valami. Creangă meséinek valóság háttere: a moldvai falu. Ugyanúgy, mint Tamási mesenovelláiban a székely falu és a Székelyföld általában. Nem csupán művészi: szociológiai értékük is van.

— *Társadalmi, szellemi küzdelmek közepette, írói ambícióidban mi serkentett arra, hogy 1949-ben régmúlt idők, klasszikus írók felé fordulj, s nyelvíleg is nagy igényességet, türelmet igénylő mesefordításba kezdjél? Az idő logikája inkább a kortárs román kollégák műveinek átültetésére biztatott volna.*

— A kortárs román írókat elismert magyar írók fordították már az idő tájt. Szemlér Ferenc, Kiss Jenő például, ami a prózát is illeti. Jómagam a legkezdőbb kezdő voltam még. Ám a kiadó föllelkesült az én Creangă-lelkesedésemtől. A kortárs román írókat nemigen ismertem. A moldovai mesemondó viszont már enyedi diák koromból való kedves emberem volt, a drámaíró Caragialeval együtt, egy román nemzetiségű tanárnőnk jóvoltából, aki nekünk Eminescu nyelvét tanította, s olyanformán, hogy nem kutyateremtett, nem rikácsolt türelmetlenül kisebbségi kötelességekről, nem csodálkozott nemzeti göggel az első osztályos nebulón, hogy miért nem tud már tökéletesen románul, fülét nem bántotta a magyar szó, ami érthetetlen volt számára, abban nem sejtett összeesküvést, tehát tisztelte a mi nemzeti nyelvünket is, továbbá: nem gondolta, hogy a Bethlen Gábor alapította kollégiumban elegendő nekünk a magyar nyelv és nyelvtan fakultatív tanulása is; nem gyártott teóriát arról, miszerint a román nyelv második anyanyelvünk lenne, jól tudván, hogy az embernek egyetlen anyja van, tehát anyanyelve is csak egy lehet, mondom tehát, nem riasztott meg bennünket, hanem egyszerűen, csodás pedagógiai érzéssel megszerettette velünk saját nemzeti nyelvét és a román klasszikusokat. Így aztán még vakációban is kedvem támadt Creangă-mesét olvasni. Hát így volt ez valahogy...

— *Úgy gondolom, Ion Creangă-t nagyon nehéz más nyelvre lefordítani.*

— Ami eddig magyarul olvasható tőle — az én fordításaimat is beleértve —, az az ő mesés mintájú szövegének még mindig nem a színe, csak a visszája.

— *Tarisznyás Iván* — így szólt mesefordításod címe. A bábjáték: Ördög-
űző tarisznnyaként lett ismertté a nagyváradi, marosvásárhelyi bábszínpadon.
1983-ban Csillagvitéz címmel mesejátékká formáltad. Érdekel az, hogy milyen
töprengések vezettek a műfaji váltásokban.

— Kezdetben elkapta kedvemet a mese, majd azután annak néhány mo-
tívuma, amire már a magam anyagából építkeztem. Legutóbb pedig *Kalando-
zások Ihajcsuhajdiában* címmel egészen új mesejátékot írtam; Creangă mesé-
jéből csak a csodatarisznnyát és az út mentén kolduló Űristent és Szent Pétert
vittem magammal. Ebben már közösködni lehet. Ezek a meseelemek otthoni,
mezőségi csodás történetekben is fölbukkantak.

— *Szándékos allúzió*nak szántad, hogy Tamási Ábelének hűséges társa,
Bolha kutya nevét viseli Csillagvitéz kutyája is?

— Nem. Egy úri kutyáról jutott eszembe, hogy a bárók fölszámolása után
szegénykutya-sorsra jutva megették a bolhák, mert nem tudott vakarózni.

— *Tamási azért a fejét csóválná.*

— Azt se bánnám, ha megverne. Csak lehetne köztünk.

— *A bábjáték egykori sikerében emlékszel-e még a gyermekek örömére?*

— Fülemben még a kacagásuk. Mintha arra serkentene, hogy ebben a
műfajban magam is nagyobb segítségére legyek mesét is mondó kartársaim-
nak. Rousseau mesterünk is közbe-közbeszól persze, a figyelmeztetéssel: a
felnőttnek lehet mesét mondani, ám a gyerekek meg kell mondani az igazat.
Nohát, nem könnyű...

— *A Pompás Gedeon 1967-es marosvásárhelyi bemutatójáról egykori be-
számoló a drámaírói hang módosulását érzékeli. Miközben, például a ma-
rosvásárhelyi kritikus, Nagy Pál a Bakter figurájában a Meztitlábás meny-
asszonyra is emlékezik...*

— Jézusom, mikor volt az?

— *Ezerkilencszázötven decemberében.*

— Helyettem is tudod. Jobb sorsra érdemes az emlékezeted.

— Zsengéit az író hajlamosabb elfelejteni. Tehát, a főtebbiekét folytat-
va, Gedeont mások a Tékozló szerelem Golovicsával rokonítják, említik aztán
Csokonaival, a népi színjátékkal, Tamási Tündöklő Jeromosával való koma-
ságot is.

— Tündöklő Jeromos: veszteglő szélhámos, emlékszel, a végén a széke-
lyek azt mondják róla: „Ez az úr ördög vót!” Az én Gedeonomnak áldozatai
vannak, de maga is áldozat. Egy sztálinista politikai gyakorlat eszköze és
áldozata.

— *Ismerem vallomásodat, miszerint színpadi játékok „megtörtént esemé-
nyek írói jegyzőkönyvelései”. Hogyan látod Gedeonod családfáját?*

— A hatvanas években gyűlt meg a gondom egy falusi székely Naszre-
din Hodzsával. Aki viszont számtalan csínytevései közepette nem egyszer ke-
rült slamasztikába is. Ilyenkor mindig hozzám állított be a szerkesztőségbe:
segítsek rajta, ha tudok. Az ilyenkor kötelező loholással — hivatalból a hiva-
talos ember barátjáig, aki a barátom barátja — jó néhányszor sikerült őt a
bajból kihúzni. Ám egy alkalommal odáig ragadtatta magát, hogy Naszredin-
esze helyett a tenyerét használva felpofozott egy embert, aki történetesen épp
az ő falujának tanácselnöke volt. Hát ennél nagyobbbat nem véthetett volna.
Dérverten jött újból hozzám: mit tehetnénk, hogy börtön nélkül ússza meg

a galibát? Elmentünk hát a tekintélyében tönkrepofozott elnökhöz. Otthonában kerestük föl, hogy civil-asztal mellett az emberrel beszéljünk, s ilyenformán enyhítsük benne a tanácselnök szigorát. Nos, itt zajlott le darabom indító jelenete, amelyben Vizeslepedős a meggondolatlan pofont magyarázza, Gedeon pedig hajthatatlan az ügyben: az ő képe hivatali. Két vizeslepedős-ként ilyen választ kaptunk mi is a testi sérelmes elnöktől: az eredmény nyolc hónap. Innen már csak egy ugrás kellett a másik elnökig, aki Marxot és Sztálint úgy értelmezte — a fölötteseivel együtt —, hogy akinek elegendő mesze van egy árnyékszék fehérre meszeléséhez, fölkerülhet már a kuláklis-tára. Ez lakoltatta ki szoba-konyhás kamarási házunkból szüleimet az istállóba. Nem szaporítom a szót. Száz meg száz ilyen esetből rajzolódott ki elibém Pompás Gedeon alakja. Már a bemutatón sokan akadtak, akik, mint mondani szokás, találva érezték magukat. S nem fogytak ki. Sokirányú ma is a prűszkölés ellene.

— Az *Utunk* 1965. augusztus 13-i számában írói terveidről nyilatkozván azt mondod, hogy befejezted ugyan, de még átdolgozod Istenes Gedeon című háromfelvonásos vidám játékodat. Csaknem két év telt el azután a színházi bemutatóig, s feltehetően nemcsak a cím változott. Az általunk ismeretlen első fogalmazvány miben tért el a későbbiektől?

— Az időt azzal töltöttem, hogy felvittem Gedeont a mennyországba. Ez egy kicsit bajosan ment.

— *Miért?*

— Nehezen tudtam eldönteni, hogy hol s merre fordulhat ő meg ottan, és abból, amit lát, milyen berzenkedés támad idelent a hívő emberek között? Aztán mégis támadt. Legutóbb is, a sepsiszentgyörgyi bemutató alkalmából. Székelykeresztúrról kaptam például levelet, amelyben egy olyan értelmiségi néző, ki a szeplőtelen fogantatást is szó szerint értelmezi, nagy rosszallással ró meg engem a mennyországi jelenet miatt. Háborgásából az is kisejlett, hogy ő bizony betiltaná az ilyen darabot. Egy másik gondolatinspektor viszont a földi jeleneteket kifogásolta és ez már rengeteg bajt okozott, de hosszadalmas lenne elmesélni. Majd az emlékirataimban. Ha lesz módom emlékezésre.

— *Vidám játék* — adtad műfaji megjelölésként. Mások komédiának, megint mások tragikomédiának, aztán szatírának mondták a Pompás Gedeont. A minősítések változatosságáról mint vélekedsz? Lehet a zavar jele is?

— Ezen most nem töröm a fejem. Fölösleges. Hogy mi ez a darab, s mi nem — számomra, oly sok esztendő után, hogy első változatában megírtam: sutba vetett kérdés. Ha nem tragikomédia: belenyugszom. Ha meg — miként az egyszeri ember a teknősbékára — erre is azt mondja valaki: ez egy valami, vagy megy valahová, az se baj. Csak játszható legyen, mondjon el valamit emberi létünkről.

— Két műsorfüzetből idézek. Mindkettő a Pompás Gedeonhoz készült. Veress Dánielnek az újabb sepsiszentgyörgyi bemutatóhoz (1983) fűzött gondolatsorában olvasható. Gedeon, „akinek jószándékában semmi okunk kételkedni...” — majd így folytatja: „a gedeonizmus fölött régecske túlfutott az idő, ám a középkorúak s az idősebbek emlékezetében sok minden megőrződött”. Litvai Nelli a kaposvári előadáshoz kötődve (1971) így látja: „a gedeonok érzik hatalmas tudatlanságukat, örökös félelemben élnek, megőrizni kívánják azt a hatalmat, amellyel egy nemcsak eredményeiben, de tévedéseiben is gazdag mechanizmus ruházta fel őket”. Megvallom, én az utóbbi gondolat jelen-

korra utaló aktualitását érzem inkább érvényesnek. Írókollégád mintha a múltba tessékelné művedet. Erejét lefokozná, s valamiféle anekdotázó színpadi memoárnak tekintené a színpadi játékokat.

— Én mindkettőben találok helyes észrevételt. A „gedeonizmus” régi megnyilatkozási formái fölött valóban eljárt az idő. Más-más köntösben azonban: bárhol ma is fölismerhető. Adott — kisebb vagy nagyobb — hatalommal visszaélni: örökkön lehetséges lesz.

— Mégis megkérdem: Gedeon jószándékában ne mehet-e kételkedni? Mert én kételkedem.

— Meg nem emésztett, vagy rosszul megértett eszmék gyakorlatában a jószándék és az objektíve bűnnek számító tett végzetesen elkeveredik. Nagyon nehéz kiválogatni a tiszta búzát az ocsúból. Gedeonnak egyik változatával beszélgettem egyszer hosszan egy Maros menti tanácsirodában. Végül ott is dőlünk pihenőre, ahogy épp lehetett, íróasztalon, fotelben. A katolikusok vertek föl hajnalban a harangozásokkal. Azt mondja az én emberem: ördög a kalimpálásukba! A legjobb álmunkból riasztottak! Ideje lenne már ezt a klerikális zenebonát is fölszámolni. Lefekvés előtt ugyanis többek között Ady antiklerikális cikkei is szóba kerültek. Jó román közmondás van erre: imitt ütöd, s amott reped.

— Mintha egy másik darabod, a Lócsiszar Müller Ferencének szavait halanám Gedeon Pista fiának vélekedésében: „A hang a baktéré, a szellem az apáé.” Effajta frappáns gondolati fordulatok ismétlődését bizonyára nemcsak a szituáció azonossága teszi.

— A tizedes a káplárt, a káplár az őrmestert visszahangozza. Hogy akaratlanul is miként válhatunk egymásnak eszközeivé, meg hogy emberi állapotunkban miként hatnak ránk fölöttünk álló erők, erről ugye sokat lehetne beszélni...

— Barátságunk okán is elmondhatom: egyetérttek azzal az ellenkedéssel, amely a darabban néhány olcsó poént kifogásol, például a betlehemi kisdéd születéséről. Ez nemcsak a hittel élőket, de az intézményt, az egyházat is sértheti.

— Talán arra gondolsz, hogy Péter atya azt kérdi Józseftől a kisdéd születésekor: no és fiú-e, vagy leány? A kérdés olcsósága, poénszerűsége azon múlik: honnan ítélem meg. A bigottság oldaláról-e, vagy az élet felől, mikor is — ily esetben — mindig ez a legelső kérdés. Ami pedig ez esetben egy álom körülményei között hangzik el. Az emberi került föl a szentség régiójába. Nyilván ott is emberinek kell maradnia. Tőlem egyszer Sztálin azt kérdezte álmomban: no, fiam, hogy ityeg a fityeg? Ugye, nem illik hozzá? Hatalmának teljében volt olyan szentség, hogy még álmunkban is megőrizze legfőbb lény-mivoltát. Az egyházi szentségekről különben az idők folyamán sokkalta profánabb dolgok is elhangzottak. Gondolj a hitviták korára, a reformációra, Luther jelzőire...

— Azok földi lényekre irányultak, a pápára például...

— Isten földi helytartója, közvetett módon tehát arra is, kinek a helyét tartotta. Ám akkor más példát hozok. Nemrégén került a kezembe Lammel Annamária és Nagy Iona gyűjtése: a *Parasztbiblia*. Ahány történet, megannyi szentségtörés — a nép emberi látásmódja égi szentségekről. Be komoly és áhítatos Mózes könyvében az emberteremtés aktusa: „Teremté tehát Isten az em-

bert az ő képére. Isten képére teremté őt: férfiúvá és asszonnyá teremté őket." De hogy szórakozottságában a cigányt — száradás végett — a napon felejtette, és így lett az fekete, meg hogy Évának megfelelő helyére szilvماغot is illesztett, satöbbi... nem lehet olcsó viccelődés a bigott ember számára? Ezt a földi mitológiát ugyanaz az ember teremtette, amelyik kereszttel a kezében a hitért az életét adta számtalan esetben. Zeusz volt olyan szentség a görögök számára, mint a kereszténység Istene Kis János számára. Ettől Arisztophanészt még nem kövezték meg A madaraknak valósággal istentagadó szellemisége miatt.

— Itt egyebet is szóba lehetne hozni, de nagyon elnyúlna a beszélgetésünk. Másról kérdezek. A Vidám sirató egy bolyongó porszemért című vidám játékodnak egy korábbi egyfelvonásos változatában Miklós és Lenke szerelme az Énekek énekének szép soraival nyilatkozik meg. Ez a motívum aztán a Lócsiszárbán Kolhaas Mihály és Lisbeth szerelmi kapcsolatában bukkan fel, s a Vidám siratóban a két fiatal párbeszédében a biblikus motívumok már enyhén ironikus hangsúlyt kapnak. Érdekel, hogy a motívumváltozásban milyen megfontolás vezet.

— Miklóst és Lenkét adventista oktatók — Prédikás és Emma asszony — mindenfajta istenes tanítással képesztik el. Szerelmes játéukban ezeknek a parafrázisait is hallhatjuk. Én úgy véltem: ide csak ez való. A Lócsiszárbán inkább helye van az Énekek énekének. Luther fordításában a Biblia akkor már tömegek olvasmánya lehetett, Kolhaas mélyen vallásos ember, satöbbi. Meg aztán: egyik vidám játék, a másik meg dráma. Ez utóbbiban a biblikus sorok jobb helyen vannak.

— A Vidám siratóban szereplő „eszközember” kifejezéssel először Veres Péternél találkoztam. Az eszközemberek lelkiségéről, a Mit ér az ember, ha magyar? című könyvében. Ebben véleménye inkább kedvező erről az ember-típusról. Azt írja: „Nagyon jó emberanyag ez, csak tudni kell velük bántani. Tudni kell őket elhelyezni, egymással sakokban tartani.” A Vidám siratóban te mintha szigorúbban ítélkeznél. Vagy Veres Péter észrevétele óta az Idő sok és komor tapasztalattal szolgált?

— Hirtelenjében most nem vehetjük elő Veres Péter könyvét, így nem tudhatom, hogy az idézet milyen összefüggésekből kerül terítékre. Ebben a formájában — úgy gondolom — ellentmondás feszült benne. „Nagyon jó emberanyag...” Csak egyiket a másikkal sakokban kell tartani! Ezt sokféleképp lehet értelmezni. Lesújtó módon is. A Vidám siratóban jól ismert otthoni, mezőségi atyámfiai közül válogathattam szereplőket. Ezen a tájon eléggé elszaporodtak a vallásos szekták. Ezekben olyanok is találhatók, akik korábban, a háború utáni években helyi közeleti tisztséget is betöltöttek. Mint Fügedes Károly is. Számukra nem egészen világos nézetek végrehajtói voltak mások, felsőbbbségeik utasítására, majd azután, hogy valóságos vagy vélt sérelmeik miatt elhúzódtak a közeletiségtől, vagy éppenséggel félreállították őket, újabb „eligazítót” kerestek maguknak. Fügedes Károly például a Prédikást, emez pedig saját távolabbi irányítóját stb. Régi megfigyelés, hogy ember emberrel büntetlenül nem találkozhat: vagy jó, vagy rossz hatás érheti. Az én „hősöm” esetében a külső hatás — belső indítékokkal is találkozva — csakis negatív jellegű, ezért ítélem meg szigorúbban. Otthoni kis közösségünk számára az ilyen fügedeskárolyok már-már szó szerinti értelemben is elveszett emberek. Egyik napról a másikra tűnnek el a szemünk elől. Számukra már nem fontos

semmilyen közösségi együttlét, közös gond és aggodalom, ők elmennek a magánüdvösségüket hajszolni. Amikor minden ígkötönkre szükségünk van...

— A Vidám sirató írása közben gondoltál-e Illyés hasonló hangvételi munkáira? Az általa említett farce-teremtő ambíció nem vezetett-e? A Bolhából, a Bál a pusztán, a Bölcsék a fán műformájára gondolok...

— Írás közben semmi másra nem gondoltam, csak saját életbeli tapasztalataimra.

— Almodban gyakran jársz-e mennyben, pokolban? Merthogy játékaiban sokféle leleménnyel keresed az alkalmat, hogy ördögökkel és angyalokkal komázz.

— Az álom nem hordozott meg ilyen helyeken, de Fügedes vagy Gedeon otthoni, kamarási östípusa rengeteget mesélt nekem ilyenyszerű álmairól.

— Emlékszem, hogy a marosvásárhelyi ösbemutatóra készülődve mennyi bizonytalanság emésztette Harag Györgyöt; miként is jelenítse meg a Vidám siratót? Évekkel később aztán hosszan beszélt arról, hogy kétségeiből egy mezőségi látogatás rántotta ki, amikor is egy mezőségi atyafi kalapja (!), a színpadképet sugalló dombvonulat, s a szombatos hívőkkel való beszélgetés indította el a képzeletét.

— Tudnod kell különben, hogy a darab nem szombatosokról szól. Dogmatikailag több vallási szekta elemeit kevertem. Egyáltalában: nem vallásos szektát, hanem bizonyos emberi magatartásokat vettem célba.

— Ennek a leszögezését én is fontosnak tartom. Haragra visszatérve: más alkalommal arról beszélgettünk, hogy ő rendezte legelsőnek a Pompás Gedeont is. De nem volt vele megelégedve.

— Többször mondogatta, hogy újra szeretné rendezni. Nem ez volt az ő szenzációs hangváltása, hanem Nagy István darabja: az Özönvíz után.

— Harag György hatvanadik életévében halt meg. Már nem olvashatta a születésnap meláatásokat. Arra kérlek, hogy ne csak a magad elfogultságával, hanem általánosán is, a romániai színházi élet szempontjából méltasd színházteremtő munkásságát.

— Remélem, hogy pályafutását, a hazai magyar színjátszásban fordulatot hozó munkásságát színháztörténészeink valamelyike könyvben is méltatni fogja. Én most csak annyit mondhatok: Új Élet című képeslapunkban az életútját vázoló íráshoz gyermek- és ifjúkori, családi fényképek után kutattunk. Úgyzólván semmit sem találtunk. Apja, anyja, két testvére Auschwitzban pusztult el, őmaga Mengelének ama hirhedett intésére, mely gázhalálra vagy munkára ítélte a deportáltakat, munkaszolgálatosként Mauthausenbe került, s majd Ebensee-ben szabadult föl. Hozzáátartozóinak életével semmisült meg annak a korszaknak minden más emléke is. Gyuri erről nekem sohasem mesélt semmit, de abban, amit alkotott: az ő tiltakozása a robbanó anyag. Tiltakozás az erőszak s az embernek bármiféle meggyalázása ellen. Ez az indulat nyilván mások életművében is jelenvaló drámai erő lehet, de Harag György művészi szemléletében mindennél erőteljesebben és következetesebben érvényesített. Ha arról szólunk, hogy íráshoz, festményhez, szimfóniához mindahányunk számára mi nyújt örök segítséget, mi lehet el nem apadó forrás; ha azt mondjuk Tamásival: azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne. Harag György minden színpadi megszólalásával azt mondhatta volna: azért vagyunk a világon, hogy az erőszakot, a fajmútosz bestialitását számúzzuk belőle. S ha

tinéktek, barátaim, vigasz és megtartó erő a megénekelt szülőföld pora; veletek vagyok magam is a ragaszkodásban ezzel a maréknyi hamuval, mely apám, anyám volt és két fiútestvérem. Ők négyen a hatmillióból.

Szótlanúságra hajló csendességében és vulkanikus erejű színpadi látomásai-
val így él bennem Harag György, aki a maga személyes tragédiáinak iszonya-
tosságát a századvég folytatólagos embertelenségeiben is fölismerte. Így lett
ő, akivé lett.

— *Lírai alkat vagy, mondottad többször is. Drámáid, esszéid, prózai mű-
veid nyomán jól tudjuk s igazolhatjuk. A Vidám sirató versbetétjeit is te írtad.*

— Azok nem versek, csak énekes rigmusok.

— *De ismerem az Igaz Szóban közölt nem rigmusszerű verseidet is. Fel-
tételezhetem, hogy szemérmesen titkolod: netán a költő is folyamatosan mű-
ködik benned?*

— A magyar költészet mai nagyjai között? Isten őrizzen! Amit olvastál
különben: versformában tördelt próza volt.

— *Történelmi drámáidban, esszéidben, vagy a Creangă nyomán írott me-
sejátékban biblikus ihletettségű, poétikus nyelved természetes megnyilatko-
zás...*

— Álljunk meg! Itt minden egy kalap alá kerül. Kálvin János persze, hogy
biblikusan szól. Luther hasonlóképpen! De a már említett *Kalandozások Ihaj-
csuhajdiájában* — melyben néhány Creangă-mesemotívumot használtam föl, a
„biblikus” fogalma nem lehet érvényes. Hasonlóképpen a Pompás Gedeonban
és a Vidám siratóban sem... Ott csak Prédikás mezei papom istenes beszédjét
lehetne félig-meddig így jellemezni.

— *Igen. E két utóbbi munka nem tűri az emelkedettséget. A mindennapi-
ság irányába, földközeli kényszerít. Milyen nyelvi és ábrázolásbeli gondot je-
lent neked, amikor történelmi idők helyett mai, mezősi, a román közéletben,
társadalomban élő dolgozókat kell színpadon megszólaltatni? A jelen polgárait,
akik bizony sok okkal nem társaloghatnak Szcenci Molnár Albert, Arany Já-
nos, Tamási Áron nyelvi igényességével.*

— Ha netán emlékszel, F. bátyámat is megszólaltattam nemegyszer az írá-
saimban ilyenformán: „Jött a prociesz a tribunáltól, nagyon megbúsultam,
enni se adtam a kucsának, csak ugatott a szpurkát éhes dzsomorral.” Ami Ta-
mási illeti: ő nem „emelkedett”, hanem a nyelvnek pergetett méztiszta csepp-
jeit nyújtja, az alakjai pedig a mai napig is élő nyelven szólnak. Sajátságos
modorát persze nem vitatom. Ami engem illet: a képességeimtől idegen témá-
hoz lehetőleg nem nyúlok. Ábrázolásbeli gondjaimat ez is csökkenti.

— *Nem okozott félrértéseket s érzékenységet az erdélyi és általában a ro-
mániai magyarok körében, hogy például a Vidám sirtót románul is bemutatták?
Hiszen ebben sajátos világ élelvenszik meg, egyik-másik alakod bugyutasága
akár az egész nemzetiségre értelmezhető tanulsággal is járhat, noha általános
emberi gyarlóságok ellen szólsz.*

— Ostoba fajankó, aki valamely szatíra hőjét annak egész nemzetével
azonosítja, mindenütt akadhat. Csakhogy ilyenformán a világirodalom számos
remekét csak otthon, családban lehetne bemutatni. Ion Luca Caragiale például
avagy Gogolt stb.

— Énekekkel feltarisznyálva indultál el otthonról, írtad egyhelyütt. Az Anyám könnyű álmot ígérnek poétikus drámaiságában legszebb fejezete, amikor András-napon örömet, fájdalmát együtt éneklí a család. Zenei élményeiddel kapcsolatban Szabolcsi Bence tanulmányait is említetted. S hogy e kötet játéka a zenét, a dalt is igénylik, sőt a Vidám siratóból már opera is készült — alkalom arra, hogy megkérjelek, idézd fel életed néhány zenei élményét.

— Attól tartok, ezzel most elkalandoznánk beszélgetésünk tárgyától, amely ennek a kötetnek anyagához kapcsolódik. Másutt — a Magyar Rádióban például — bővebben beszéltem erről. A dolognak értelme különben csak annyi lehet, ami nemzeti létünkre nézve is tanulságos. Kántortanítónak szánt engem a Bethlen Kollégium, természetes hát, hogy zenét is tanultunk: hegedültünk, harmóniumon és zongorán is gyakoroltunk. Kiváló zenetanárunk, Szabó Géza, Bartók- és Kodály-rajongó volt, jó szellemben oltott be bennünket. Ebből a forrásból hoztam kezdeti sejtelmemet, amely azután bizonyossággá lett bennem: az anyanyelv és a zenei anyanyelv páros szárnya révén lehetünk önmagunk. Akármelyiktől fosztana meg a sors: bénák maradunk.

— A siráshoz bánat, a kacagáshoz bátorság is kell. Hát a kacagtatáshoz az írónak mire van szüksége?

— Hogy mérges legyen, amúgy istenigazából.

— Tapasztalatod szerint a közönség mer-e nevetni? Az Idő változásában változik-e a néző bátorsága?

— A Vidám siratót Marosvásárhelyt százvalahány előadáson kacagták végig, elsősorban Lohinszky Loránd és Tarr László ragyogó játékát értékelve. Harag Györgynek pedig arra is futotta komédiázó kedvéből, hogy a játék végpillanatait elkomorítsa. A kacagást, akár egy vidáman zengő hangszert egyszer csak lefogta, s mi azt éreztük, hogy szorul a torkunk. Ezt sehol másutt nem sikerült — rendezőnek — megismételnie. Ami pedig a néző bátorságát illeti: úgy gondolom, az együtt nő, vagy együtt fogyogat írónak bátorságával és gyávaságával is.

— Egyetértesz-e abban, hogy egy magabiztos társadalomnak az erős szatírárt is el kell tudnia viselni?

— Valahogy úgy kellene lennie.

— Tanulságos tudomásul venni: az ironia egyre inkább uralkodó lesz a drámaírásban, mondottad egy alkalommal, interjúvoló kartársadnak. Érthetjük ezt további drámaírói terveidre is?

— Ezt rengeteg elméleti írás, színházi tanácskozás következtetéseire utalva mondottam. Véleményem pedig az, hogy a színpadi szerző hangvétele senki sem szabhatja meg. Nincs és nem lehet rá törvény: ezt vagy amazt ma már így vagy amúgy kell csinálni. Ha a színházban létrejön az a kettős építkezés, mikor is a játék ikertársa a néző tudatában s érzésvilágában is fölépül: az elméleti receptek elhanyagolhatók. Én továbbra is csak azt művelem, amire képes vagyok.

Hófúvásos időben

AZ ADVENT A HARGITÁN A NEMZETI SZÍNHÁZBAN

Sütő András az utóbbi években munkáinak íróási helyéről és időpontjáról tudósítja olvasóit. Esszék, jegyzetek, tünődéseinek fenyőforgácsai többnyire sikaszói magányában születnek. Első alkalom, hogy jelzi, drámáját 1984. október 4-én végezte be. A dátum talán üzenet is; hogy művei sorsának kanyarlatairól olykor csöndes időszámításra serkentse olvasóját.

Magánemberi és írói korszakának új fejezete kezdődött a sikaszói remeteségben. A pusztakamarási családi otthoniasság, amely társadalmi és sorsközöségi kérdésekben nemcsak derűs és drámai anyagot, életpasztalatokat, hanem biztatást, bizodalmat is eredményezett a mindennapokhoz, már a múlté. Az *Anyám könnyű álmot ígér* lírai epikája nem folytatódott. (Advent címmel pedig regényt tervezett, de azepikai munkák rendre elmaradtak.) Emberi, társadalmi méretekben a sorskérdések történelmet újragondoló esszékben és drámákban fogalmazódnak meg.

S most otthoniasságának újabb köre következett.

Akik marosvásárhelyi otthonában keresik, egyre ritkábban találják. Sütő András, ha csak teheti, Udvarhelyen és Zetelakán át sikaszói házába igyekszik. Nem menekülésképpen, az írás amúgy se menekülés. Az Idő eróziós erejének mindennapi történeteit öreg-magányos szomszédaitól hallgatja. Életek, sorsok nyílnak meg előtte, s nemcsak a múlt, a történelem, hanem a jövő is. Sok száz méter magasban még a nyáresték is hűvösebbek, ám Mihály, Sándor szomszédokkal és más atyafiakkal lépkedvén az Időben, a közös beszélgetések egyre gyakrabban hófúvásos Időbe érkeznek: keresnék az ösvényt, de ki-ki botorkál, hívén, hogy előre lépked; más megáll, megint más visszafordul. De hát a riasztó Időben van-e remény a további közös útra? Mert Csodák immár nincsenek.

S a várakozásban fogy a türelem, s ernyednek a lelkek. Sütő András Weöres Sándorral mondja: „a Történelmi Tél itt fűtyül immár”.

A Hófúvásos Idő markában.

A *Pompás Gedeon* és a *Vidám sirató* írójától többször megkérdeztem: komorabb idők eljöveteleében Tamási Áron poétikus-mesés színpadi játékait lehetséges-e folytatni? Sütő András mindannyiszor kitért a válasz elől. Feltehetően a *Csillag a máglyánt* vagy a *Káin és Ábelt* vagy *A szuzai menyegzőt* írván se gondolta végérvényesen, hogy történelmi, bibliai események megelevenítésével mondhatók el az ember, az emberiség fájdalmai. Szerelmeseket madárrá változtatni? Sorsot és szerepet váltani, mint Czintos Bálint? Gondolhatta mindig, a színpadi játékokosság és az Időnek megváltozó s komoruló ege alatt is mai gondolatokba' és drámai életekbe is sűrítethető. Formai biztonságát erősítette, hogy a modern világirodalomban mesés, természeti s fantasztikus életek és történetek íródtak; García Marquez, vagy Bulgakov prózai, színpadi művei bizonyították: az emberiség sorsához egyetemleges hozzászólásként moszkvai álmok megelevenedése vagy egy szűk dél-amerikai kis közösség élete egyként hiteles és drámai üzenetként szolgálhat. Végletes világokban és írói eszközök-

ben is megteremthetők, megtalálhatók a korszerűség jegyei. Ekképpen Tamási Áron sem folklorikus érdekesség, életművét kuriózumként nem tessékелhetjük a múlt kultikus körébe. Az *Advent a Hargitán* című darabjával Sütő András most közvetlenül és művel válaszol kérdésünkre: folytatható a Tamási-hagyomány.

Ami Tamásinál még példázatos játék, az Sütőnél metaforikus sorsdrámaként jelenik meg. Az Időnek változásában súlyosul a drámai játék. Tekintsünk néhány Tamásival közös motívumra. Az *Advent a Hargitán* helyszíne: Bódi Vencel boronaháza a Hargitán. Tamásinál, nemcsak az *Ösvigasztalásban* tűnik föl a magányos hegyek közti házikó. Ami nemcsak életszerű helyszín, drámaírónak a sűrítésre alkalmas terep is. A természet, amely Tamási prózai műveiben oly jelképes erővel működött, színpadi játékaiban nem mutatja erejét. Az *Énekes madárban* csak a Dobos említi: a kártevő varjak elszaporodtak. A riogatás mindenki számára kötelező. Ami a valóságos, színpadi küzdelmet jelenti, az öregek háborúzó akciója játékos fenyegetettség inkább. Az *Advent a Hargitánban* nemcsak a történet, de gondolati, metaforikus mondandóját tekintve is meghatározó: a hóomlás, a súvadás, a lavina. Amely hangosabb szóra, kiáltásra megindul s az embereket maga alá temetheti. Téli világban vagyunk, ez is egyre gyakrabban előforduló kép Sütő András írásaiban. A természet működését, pusztító erejét az ember magatartásával, sorsával köti össze. Dramaturgiai és drámai meghatározottsággal. Ez emberi hangnak, a kiáltásnak jogáért tragikus erővel perel a dráma, s ez több rétegben értelmezhető. Utaljunk Jókai Mór gondolatára: ugatunk, ha már nem beszélhetünk. S emlékszünk a Harag György rendezte Éjjeli menedékhelyre, ahol Vaszka követelésére nemcsak, a darab szerint, a Báró kezd pitizni, hanem a megalázottak s megszorítottak egész gyülekezete négykézlábra áll s ugatni kezd. Beszédkiáltás-ugatás — az *Advent a Hargitánban* inkább játékosan groteszk történet, ahogy szóba kerül: Dániel kutyájának elveszett a hangja. De, mint a szerző híradásából tudjuk, újabb, örömeinkre elkészült darabjának a címe is dermesztően abszurd: *Ugató madár*. A hang, a szólás, a beszéd lehetetlenségének drámai képe visszatérő metafora Sütő gondolkodásában.

A madárkép is idézi Tamási Áront. Az *Énekes madárban* a két szerelmes az öregek üldözéséből menekülve madárrá változik. Sütő András madárképe költőiségében keservesebb. Réka jégmadárkodása, Stég Antallal való kapcsolata, már drámai gondolatra utal. A tragédiát hordozza. Hol tűzmadár, hol jégmadár, amott még két kedves *egy-madár*; a szerelmesek mintegy egyesülve; itt: *egynek van két alakja*. S ebben a meg nem jelenített, ám utalásaiban a másik én fel-felvillanása a *Csalóka szivárványt* is idézi. A civilizáció csábítása az, amely Czintós Bálintot összeroppantja; Réka nem a megrontó tudás kísértésében szenved a drámai csapdát, hanem érzelmi magánemberként. A szerelem körében. Ám balladaiságában értjük: ez általánosabb sorsdrámára utal. Mert ki ez a Stég Antal? Mordályos ember. Hatalma van nemcsak Réka fölött. Talán beszédes névként is értelmezhetjük. A stég a visszaparton áll, akár mélyen a vízbe is benyúlik. És úgy még inkább érteni véljük, ha a darab másik képére gondolunk: rendre elmennek a gyermekek, *elviszi őket a tenger* — siratja Bódi Vencel Máriát. Vagyis: a messziség kísérti őket. Távoznak soha vissza nem fordulásra. Bódi Vencel várakozásában gyűjtogatja az emlékezés mécseseit. Történelmi vonatkozása is felvillan a tenger csábításának. Székely lányok ezrével mentek szolgálni a tengerpartra. Sokat marasztott a messziség. Sütő András ezt a képet már mai közösségi értelemben tágitja ki: mindenféle

családi, emberi, érzelmi szétszakadásra értelmezi. S ahogy a tenger képét Sütő András mostani darabjával kapcsolatban értelmezzük, akaratlanul is felmerül bennünk negyedszázaddal ezelőtt írott novellája: *Jön a tenger*, amelyet a vízi-erőmű építőinek ajánlott. Márton apó ragaszkodásának rajza ez a novella; maradna ősi otthonában, halott feleségének közelében, ám költöznie kell, mert a „tenger ágyát megvetették”, vízciróművet építenek. A társadalmi emelkedés buzgalma hatja át az optimizmusba forduló történetet. Lám: az Időnek súlyában mint változik a jelképek értelme!

Az Advent a Hargitán Sütő András drámái között a legkeservesebb. A kihajtott gallérú titán, ki írással, társadalmi cselekvésben úgy hitte: megfordíthatja a világot, s majd írói elmélyülésének újabb korszakában, az Időnek változásában a társadalmi cselekvés kedvező lehetőségeit, az eszme tisztessége szolgálatának megtartó módozatait még ha a tragédiák árán is, de úgy vélte, hogy szolgálhatja a jövőépítést. Most ez egyedüli lehetőséget immár a fizikai helyben és megmaradásban látja. A várakozás: az emberies megtartás erkölcsi gesztusa. Sütő András tragikus poézisben mutatja meg, ami Beckett-nél abszurd líraisággal fogalmazódik meg. A Godotra várás hiábavalósága. Mindenen túl is: e sütői változatban volna kelet-európai létünk egyik lehetséges konklúziója? Sütő egyszerre volt Kolhaas Mihály és Nagelschmidt, ki a müncheni utat választotta, majd Szervét Mihályként folytatta útját. Ám benne élt Kálmán János is! És Káin. És Ábel. Történelmi-politikai méretekből már egy nép sorsának magánemberi és közösségi tragédiája jajdult. A szuzai menyegzőben. S ahogy esszékből, úgy a drámák tragédiába forduló kérdése: úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk! Sütő András a vereség tanulságaiban is a cselekvés módozatait, társadalmi és lélektani összefüggéseit bontotta ki korábbi írói szakaszában.

Most, Az Advent a Hargitánban fordul, szorítóbbá válik a kérdés. A tragédia beteljesedésénél is megrendítőbb ez a helyzetjelentés. Mert az *úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk* kérdése helyett újabb fel- és beismerés: *úgy cselekszenek, hogy meg ne maradjunk*. Elvek és magatartások küzdelménél itt nagyobb erők működnek. Sütő András pedig, eddigi munkásságától eltérően, a csodák világát is megeleveníti, hogy megkísérelje: a megváltó jel, mint a betlehemi csillag, hátha felfénylik az égbolton! Ám, mert írói, emberi szigorúság, s a mindennapok valósága pontos transzformációt követel, minden eddiginél nagyobb pusztító erőket mozdít. Hogy hőseinek küzdelme és sorsa a rettenet valóságos arányait villantsa meg.

A kamaradráma Réka küzdelme Gáborért, majd megsemmisülésük a Nagy Romlás alatt jelképiségében a legtöbbet mondja, a teremtmény erő változatai pusztulnak el az omlásban. Gábor, a kapufaragó, teremtmény, alkotó lélek, és Réka, akinek kutató, életre támasztó energiája legyűri az Időt, le az akadályokat.

Sütő András színműve a drámái gondolat irányába tart. Nem részletez, Gábor és Réka életével kapcsolatban az összetartozó szálakat bontja ki, de a két öreg, Vencel és Dániel sorsából is csak a balladai történethez szükségeset említi. Nemcsak Gábor feltámadása mesészerű ebben a hargitai tragédiában. Sütő más műveit abban sem követi, hogy realizmussal okolja az összefüggéseket. Mert ugyan a boronaház kétórányi járásra van a falutól, ám egyszer a ház közelében magányos kántáló tűnik fel, máskor lányok csapata toppan be. Olyan írói mozzanatok ezek, amelyek a rendezőt is szabad színpadi megoldások felé biztatják.

Sík Ferenc a Nemzeti Színház előadásában ezt a lehetőséget tovább gondolta, mert a betlehemezők kompániája mintegy folklorisztikus részletezettséggel keretezi a játékot. Máriát, vagy Kisékát kórót vivő lányok karéjában jelenítette meg. Sík Ferenc rendezői munkásságát ez a folklorisztikus ihletettség mindig is jellemezte. S hogy a *Csiksomlyói passió* vagy a *Magyar Electra* közelében ily nyíltan vállalta a hasonlóságot, az nem a kényelmesség jele, hanem félreérthetetlen határozottság: a Nemzeti Színház játéktílusában, nem erőszakoltan, de a nemzeti jegyeket egy-egy darabhoz illesztve meg kell találni. Sütő András drámája pedig kísérti ezeket a lehetőségeket. S hogy olykor mégis zavarnak érezzük a népség jelenlétét, az már a színház más irányú gondjára utal. A statisztériát a mostani gyakorlat szerint a Nemzeti stúdiósai adják; jó részük nemcsak szakmai készségtelenség, hanem életkora okán se tud a rendezői igényeknek megfelelni. Amint Cs. Nagy Ibolya észrevette, a rendező szándéka volt megmutatni: egy népközösség mint személytelenedik el. Aminek a jelentése csak úgy mutatkozik meg, ha az embereknek némaságukban is nyomatékos sorsuk van. Ezt nem éreztük az indításban, hisz mindannyian fiatal lányok, legények. Itt pedig több korosztály néma jelenlétét igényeltük volna. Olyasképpen, ahogyan Ljubimov a Koldusoperában az egyházi énekeket dúdoló öregembereket színre hozza. Az pedig már nem életkorbeli, hanem szakmai kérdés, hogy mozgásban, járásban olyik jelenethen a statiszták a drámai történetet zavarják. Amikor például Sinkovits Imre az Úrhoz szóló monológját mondja, közben a nép lámpásokat kézbe véve Gábor keresésére indul; hangosan, darabosan, ügyetlenül zavarják a monológot. Ez a lámpaosztás csöndben, szinte lábujjhegyen kellene, hogy történjen. S az már más, színpadtechnikai kérdés, hogy a lépcsők és járárok deszkaillesztése henye: recseg-ropog a padlózat, amely nemcsak ezt, hanem más drámai pillanatokot is megzavar. Sík Ferenc vezetésével a színészek rendkívül kemény és igényes munkával szolgálták Sütő András művét. Mert nem egyszerűen a feladatnak, hanem az Úgynek, egy lehetséges Nemzeti Színházhoz méltó vállalkozást láttak az Advent a Hargitán színpadra vitelében. S az is lett. Noha, s ezt kötelező elmondanunk, a darab bemutathatósága körül az Időnél hamarabb túlgondoskodó személyek olyan fölösleges hullámokat is keltettek, amelyek rendezőt és játékosokat, technikai munkatársakat sokszorosan próbára tették. Utólag immár elmondhatjuk: gyanakvó tekintetek, cinikus ostobák vélekedése, sanda megjegyzése ellenére a rendezői, színészi együttműködést tekintve rendkívüli teljesítményt láthatunk a Nemzeti Színházban. Kubik Anna Réka, majd Kiséka szerepében az előadás monumentális pillanatait teremti meg. Sík Ferencnek igaza volt: a szerepjátékok változatosságának semmiféle külsődlegességére nincs szükség. Kubik Anna nem a Bolond Ásvayné-féle bravúrszereppel állt elő. Lélekbeli változások, s a drámai gondolat tétje az, ami Réka magatartásának mozgását megteremti. Kubik Anna győzte erővel, győzte tehetséggel, hogy a dráma sodrát meghatározza. Gyanútlan megyünk vele a szerelmi játékba, miközben oly bájos évődéssel Borbála nénit játssza, mondandója-játéka szerint gombolyítja a fonalat, belőle ki-kilép rosszulétével küzd, majd határozottságra serkenti Gábort. Ez az ív ér legmagasabbra abban a pillanatban, amikor bevallja a gyermeket. Mily életszerű finomság, ahogyan a hokedlit megtörölve helyet kínál a legényt, vagy ahogyan a második részben kicsit mélyebb hangon intonál. Torokszorítóan égbe kiáltó fenséges óhajlás, ahogyan a színpad elején az öröm elviselésének képességéért könyörög! Összeomlottságában is tragikus erővel elmondott fohász. S ebben a késői Rékában benne már

a sziszüfoszi hiábavaló elszántság, az eszelősség, de az egykori szerelmes leány is, a női ragadozó, s már a bölcs belátása és felismerése annak is, hogy hiábavaló immár az újabb találkozó. Funtek Frigyes kamaszhévvél féltékenykedik és egy Móka poézisével ragaszkodik Rékához. Gyanútlan gyermekiséggel éli ezt a világot, számtalan olyan apró gesztusa, mozdulata s hangja van, ami színészi szempontból a szűkebb szerepet kiteljesíti s játékosná teszi: amint a leánykérést húzza-halasztja; ahogyan az idős Réka meghódításáért hirtelen fordulattal kendőjét a maga fejére illeszti. Igazában együtt kellene elemeznünk, ahogyan Kubik Annával párosan a szerelmi küzdés megannyi szépségét, fájdalmát egybe játsszák, felizzítják. Csudalátó Dániel: Agárdi Gábor, aki emberi és művészi odaadással szolgálja az előadást. Fiáért küzdő, magányos és sorsát szomorúan felismerő ember. Némely túlzó gesztus talán nem is az ő hibája, hanem az elmúlt évtizedek színpadai és rádiós közhelyrutinja, aminek igénytelenségében Agárdi szinte megszakítás nélkül dolgozott. Olykor talán már Sik Ferencnek se volt elég ereje ahhoz, hogy beszédének, játékának helyes arányait megtartsa. Mert könnyen csábul túlzásokra: nyújtja a hangzókat (pl.: kómányzást mond kormányzás helyett), a jégmadár lábnyomát kísérve hosszan kúszik az indító jelenetben, máskor beáll rogyasztott lábakkal, baltáját is többet forgatja, s Bódit fenyegetvén bicskás figyelmeztetése is több a szükségesnél. A szóbeli és gesztuscifrázások most még javíthatók; félé, hogy később elnehezítik az előadást. Sinkovits Imre akár egy magányos hargitai fenyő; tépi az Idő, s hiábavalóságban is rendíthetetlenül várja jobb jövőtelét. Sinkovitsot régen láttuk ilyen személyesnek; miközben jó érzékkel tudja a szerep arányait, amikor tehetné, se szól ki se a szerepből, se az előadásból. Megrendítő sorsban mindennél mélyebben s megrendítőbben tudósít: sorakoznak a lámpácskák, múlik az életünk. Nincs több s egyéb bizakodás, minthogy életünkkel tanúságtevők legyünk.

Sík Ferenc elmélyült s rendkívül alapos munkát végzett színészeivel. Schaffer Judit, noha népviseletbe öltözteti a színészeket, nem hivalkodik. Nem baj, hogy nem cifrázza a nadrágot, kabátot. Az talán egy más, képekben építkező előadás lehetőségét villantja fel, ahogyan Sütő András Csudalátó Dániel valóságos, mezősegi történetét említi: valóban feltámadott, s haláláig fehérben járt. Orbán György nagy érzékenysége, ahogy még a kolozsvári Káin és Ábel kísérőzenéjét idézve az előadás gyermekien üde s mégis hidegen csengő hangjait hallatja, s érzékeny lelemény, ahogy a szerzői kérelemnél keményebb s drámaibb dallamot talált az előadás bevégezésére: „Nekünk a legszebbik estét / fekete színre festették.”

Dramaturgiai megjegyzésünk: A játék menetében két ponton a szöveg rövidítése segítené az előadást; a második felvonásban Bódi és Dániel, majd Dániel és Gábor vitája tűnik hosszadalmasnak.

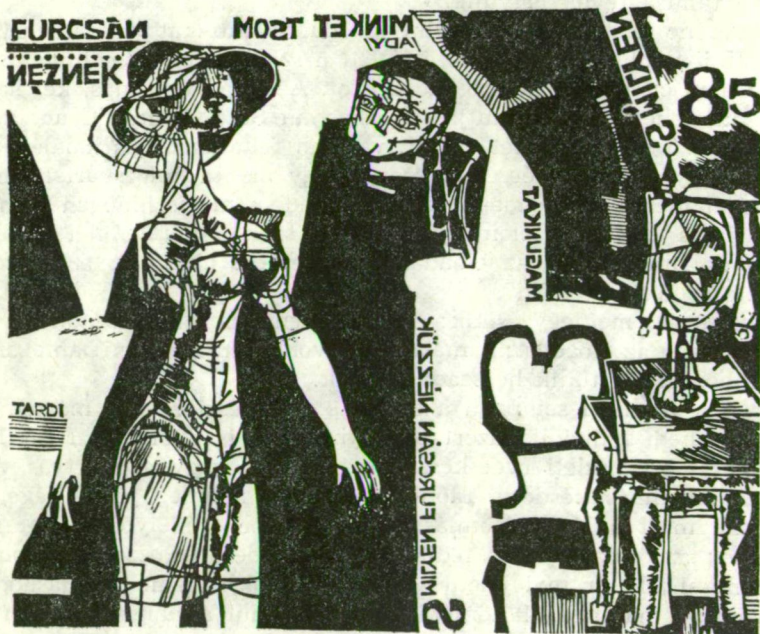
S hogy a Nemzeti színpada a dráma s a színészi erőhöz mértén több vonatkozásban nem működik, azért többnyire nem is okolható. Mint láthattuk, Bakó József több díszlettervet készített. Síremlék vagy a gyertyás változat a jobb-e; ez megítélés kérdése. Előbbi a látható, némileg jelképiségében azért félreérthető, mert a Nagy Romlás színpadi képe székelyföldi emlékműveket idéz, melyek az ősök sírját is fedik. De ellenkedésünk ezzel kapcsolatban inkább szcenikai. Ha drámai jelentése van a kövek, s a hó mozgásának, akkor suta látvány: a hatalmas kötömbök mozdulatlanul állnak, miközben a hangszóró fokozódó hórobajokat hallat. Bizonyára a konstrukció merevsége, de gépészeti kérdés is: ez a díszlet mozdulatlan. Függönyök alázuhanása kevésnek

mutatkozik. Nem tudom, hogy anyagi vagy kivitelezési kérdés: a nézőtéri körtefűzér mindennapi butikhangulatot teremt. Itt pedig a Várákozás lámpácskái-ról van szó! Műszakilag igénytelen a kivitelezése, a premieren a vezetéket még némelyest takarták fenyőgallyak, a második előadáson már láthatóan, a pusztá zsinórok futottak körben az erkély alatt. De akadékoskodásunk épp az előadás becsülésében fogant. Mert Sík Ferencnek kemény munkája közepette még az előadás lehetőségéért és méltóságáért is égetnie kellett magát. Az ő küzdelmeit ismerve tündünk el azon: földrajzi tájunk szellemi természetét hogyan is ért-hetnék meg másutt?

Hogy nemcsak népek kényszerítettek az örökkévalóság adventi várákozásába, hanem művek, szellemi erőfeszítések mindennapi sorsához tartozhat, hogy a Nagy Romlás porkahavai betemetik. Jelen ünnepi eseményben a Nemzeti Színház színpadán a sikaszói jajkiáltás felerősödhetett.

Ez a bemutató Tett. Cselekvés. Nemcsak színházi értelemben, hanem olyan társadalmi vállalkozás, amely annyi baljós jel ellenére sem állíthatjuk, hogy rettegve a súvadást, a szólás, a cselekvés esélyét feladjuk.

A. L.

TARDI SÁNDOR GRAFIKÁJA